

KÜRTLERİN KÖKENİ

PROTO KÜRTLER VE MİTANNİLER

NAZIM KÖK

ARAŞTIRMA-İNCELEME

Kürtlerin Kökeni, Proto Kürtler ve Mitanniler

Nazık Kök

Genel Yayın Yönetmeni

Lal Laleş

Editör

Halide Yıldırım

Kapak Tasarımı

Mîran Janbar

Mizanpaj

Şivanê Dêrikî

Birinci Basım

2016

Baskı

A GRAFİK TASARIM TANITIM PROMOSYON WEB HİZMETLERİ

Mehmet Zülfü Altındağ

Huzurevleri Mah. 84.Sok. No:3 Kayapınar - Diyarbakır

Sertifika No: 14823

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Lîs Yayınevi'ne aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayınevinin yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

ISBN: 978-605-9014-63-2

© LîS (Sertifika No: 20396)

Adres

LÎS BASIN-YAYIN PAZARLAMA

ORGANİZASYON REKLAM SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

Kooperatifler Mah. 4.Akkoyunlu Sokak Azel Yapı Ofis

No: 20/A Yenişehir / Diyarbakır

Tel: 0 412 229 00 09

e-mail: wesanenlis@yahoo.com

www.wesanenlis.com

KÜRTLERİN KÖKENİ
PROTO KÜRTLER
VE
MİTANNİLER

(ARAŞTIRMA-İNCELEME)

NAZIM KÖK

Nazım Kök 1963 yılında Mardin'in Nusaybin ilçesi, Yolbilen köyü Kasrık mezrasında doğdu. İlkokulu Yolbilen köyünde ortaokul ve liseyi Nusaybin Lisesinde bitirdi. Siyasi yaşamı lise yıllarında başladı. Aktif olarak 1990 yıllarında demokratik siyaset içinde çalışmalar oldu.. Köyleri boşaltıldı, işkenceye maruz kalarak tutuklandı.1994'te iş yerinin önünde silahlı saldırıya uğrayıp ağır yaralandı. 1995 yılında İstanbul'a göç etmek zorunda kaldı. Siyasi çalışmalarına İstanbul HADEP içerisinde il ve ilçe yönetim kademelerinde devam etti. 2000 yılının başında ülkeye dönüş yaparak siyasi çalışmalarını sürdürdü. HADEP'te başlayıp DEHAP, DTP, BDP içerisinde dönemsel olarak ilçe başkanlığından il yöneticiliğine dek partinin belirli aşamalarında çalışmalarını yürütü. Bu süreçlerde gözaltılar, tutuklamalar, onlarca siyasi davalar açılıp onlarca yıl cezalar aldı. En son 2009 yerel seçimlerinde BDP listesinde İl Genel Meclis üyeliğine seçildi. Aynı zamanda İl Genel Meclis Başkanlığına getirildi. En son 13 şubat 2010 tarihinde 22 arkadaşıyla KCK Mardin kent yapılanması idiasıyla tutuklandı. 06/ 02/ 2014 tarihinde tahliye edildi.Tahliye edildikten hemen sonra yapılan HDP kongresinde Parti meclisine secildi ve hala bu görevi devam etmektedir. *Kürtlerin Kökeni Proto Kürtler Ve Mitanniler* yazarın yayınlanmış ilk eseridir.

TEŞEKKÜR

Bu kitaba katkı veren kardeşim Hũlya'ya, kaynak bulmamda, yazılarımı bilgisayara yükleyip düzenlemede yardım eden kardeşim Őahbettin'e, oğlum Özgür'e, Vedat ve kızım Axin'e; cezaevindeki yazılarımda, genel çalışmalarımda düşüncelerinden yararlandığım M. Ali Yaşa, Faysal Sarıyıldız, Erhan Dinç, Cengiz Doğan, Kader İdin'e; ayrıca katkı sunan, emeği geçen tüm arkadaş ve dostlarıma teşekkür eder, saygı ve sevgilerimi sunarım.

Nazım KÖK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ, 11

1.BÖLÜM - İNSANSAL EVRİMİ

İNSANIN ORGANİK TOPLUMSAL KÜLTÜREL GELİŞİMİ, 15
İNSANIN DOĞU AFRİKA RİFT'İNDE ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILIŞI, 17

İNSAN OLARAK TANIMLANAN PRİMATLAR, 19
DOĞAL TOPLUM, 23
KLAN TOPLUMU, 24

PALEOLİTİK DÖNEM (MÖ 2 milyon- 15 Bin), 26

Alt Paleolitik Evre, 27
Orta Paleolitik Evre, 27
Üst Paleolitik Evre, 28

PALEOLİTİK DÖNEMDE KÜRDİSTAN'DAKİ YERLEŞKELER, 31

Şanidar, 32
Barda Balka, 33
Palanlı, 34
Yazılıkaya ve Kurban Ağa, 34
Geverok ve Tirişin, 34

MEZOLİTİK DÖNEM (MÖ 15 -12 Bin), 35

MEZEOLİTİK DÖNEMDE KÜRDİSTAN'DAKİ YERLEŞKELER, 37

Yedi Salkım (Put), 37
Qalat Çermo, 38
Çeme Zawi, 38
Asiab, 39
Tepe Guran, 39

NEOLİTİK DÖNEM (MÖ 12-4 Bin), 40

Tarihin En Büyük Devrimi Neolitik Devrim, 43
Neolitiğin Ana Kaynağı Verimli Hilal (Altın Hilal), 45
Neolitik Devrim Bir Kadın Devrimidir, 49.
Neolitiğin Yayılışı ve Nedenleri, 52

NEOLİTİK DÖNEMDE KÜRDİSTAN'DAKİ YERLEŞİM YERLERİ, 56

- Göbekli Tepe, 58
- Qote Berçem (Çayönü), 62
- Girike Hacîyan, 64
- Çeme Hellan, 65
- Kortik Tepe, 65
- Nawala Çöre, 66
- Dipnotlar, 67

2. BÖLÜM - KÜRTLERİN KÖKENİ

- Kadim Halkın ve Kadim Coğrafyası Kürdistan, 71
- Neolitik Dönemde Kürtler, 74
- Aryen Dil Kültürü ve Yayılışı, 77
- Tel Xelef Kültürü, 81
- Kürt Etnisitenin Şekillenmesi, 85
- Dipnotlar, 90

3. BÖLÜM - İLKÇAĞ KÜRTLERİ

HURRİLER, 94

- Yönetim ve İdari Yapılanma, 98
- Savaş İtifak ve İlişkiler, 101
- Kültürel Yapılar Din ve Mitoloji, 102

GUTİLER, 108

- Savaş ve İtifaklar, 109
- Yönetim ve İdari Yapılanması, 111
- Kültürel yapılanmalar, 114

LULULAR, 118

- Yönetim ve İdari Yapılanması, 119
- Savaş ve İtifaklar, 121
- Kültürel Yapılanmalar, 123

HİKSOS KRALIĞI, 126

- Hiksoslar Neden Göç Etiler, 127
- İbraniler ile İtifak, 128

KASİTLER, 129

- Yönetim ve İdari yapılanma, 131
- Savaş ve İtifaklar, 133
- Kültürel Yapılar, Din ve Mitoloji, 135

NAİRİLER, 140

- Yönetim ve İdari Yapılanma, 141

- Savaş ve İtifaklar, 143
URARTULAR, 147
Yönetim ve İdari Yapılanma, 148
Savaş, İtifak ve Saldırıları, 152
Kültürel Yapılar, 154
Hurri, Urartu Bağlantısı, 156
MEDLER, 159
Yönetim ve İdari Yapılanma, 164
Med ve Pers İmparatorluğu, 167
Satraplık Sistemi, 167
Savaş İtifak ve İlişkiler, 168
Kültür, Yapılar, Din ve Mitoloji, 171
KARDUKLAR, 176
KOMAGENE UYGARLIĞI, 177
Yönetim ve Kültürel Yapılar, 179

4. BÖLÜM - MİTANNİLER

- MİTANNİ ÜLKESİNİN YAPILANMASI VE UYGARLIK TARİHİNE YAPTIĞI KATKI, 187
Mitanniler, 187
Mitanni Ülkesi ve Coğrafyası, 188
Erken Hurri Kültürü, 190
Hurri – Mitanni Kültürün Yeri ve Önemi, 192
MİTANNİ DEVLETİNİN İDARİ YAPILANMASI, 195
Hurri – Mitanni Dönemi, 195
Hurri – Mitanni Ayrışması, 196
Mitanni Devleti (Konfederalyon), 199
Yönetim İdari Yapılanma ve Kral Listesi, 201
Ordu ve Asker Yapılanması, 204
SAVAŞ VE İTİFAKLAR, 205
Mitanni - Hitit Savaş İtifak ve İlişkiler, 205
Mitanni – Mısır Savaş İtifak ve İlişkiler, 208
Mitanni Asur Savaş ve İlişkiler, 210
Mitanni Devletin Yıkılışı, 213
İhanet ve Çöküş, 214
KÜLTÜREL YAPILAR, 215
Mitanni Başkentleri ve Merkezi Yerleşimler, 215
Gırnawasta Mitanni İzleri, 217
Mitannilerin Kültürel Kalıntıları, 217
Mitanni- Metina, Marani-Marine, 220

Dil, Yazı, 221
Sanat, 224
Seramik, 226
Halı ve Dokumacılık, 227
At Yetiştirciliği, 228
Ticaret, 229
Hukuk, 231
Din Mitolojisi, 232
Mitanni Yerel Tanrısı Zervan, 234
MİTANNİLER (MÖ 1500-1250), 236
KÜRT KÜLTÜRÜNDE BAZI İLKLER, 237
İlk Çağ ve Antik Çağ'da Kürtlerden Bahsedilen Kaynaklar, 242

5. BÖLÜM - ZERDÜŞT

Zerdüşt İnancının Tarihçesi, 251
Aydınlık ve Karanlık, 251
İyilik ve Kötülüğün Çatışması, 252
Düşünce ve Eylem Birliği, 253
Zerdüşt, "Düşünün!" der,
Dişi ve Erkek Öğeler EŞittir (Kadın ve Erkek EŞitliği), 255
Peygamber, Filozof, Direnişçi, 255
Okuma Parçası, 257
YARARLANAN KAYNAKLAR, 258

ÖNSÖZ

Tarih ve sosyoloji konuları günümüzde sorunlu alanlar olarak varlığını sürdürüyor. Kapitalist modernite eksenli yaklaşım ve yöntemlerle tarih ve sosyoloji anlatılmaktan uzaktır. Fernand Braundel, Michel Fakoult, Wallerstein, Nietzsche, Gordon Child ile Abdullah Öcalan gibi değerli aydın düşünür ve önderlerin evren, doğa, toplum ve insan gerçekliğine dair geliştirdikleri bilimsel yaklaşımlar ışığında hakikate ulaşılabilir.

Afrika'dan 70 bin yıl önce yola çıkıp dünyaya yayılan insanlık uzun ve zorlu bir tarihi serüven yaşayarak kendini bu günlere getirmiştir. Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik toplumların kültürel yaratım ve birikimlerin insan toplulaşmasında ortaya çıkardığı kuruluş ve gelişmelere dayalı ilk sınıflı devletin Sümerler olduğu biliniyor. Yaklaşık 6 bin yıllık devletli uygarlık tarihinin yaratılmasına zemin ve temel olan coğrafyanın "Bereketli Hilal", etnisitenin "Aryen Dil-Kültür Grubu" olduğu anlaşılmıştır. Cennetle özdeşleşen coğrafyanın "Ana" olduğu fikri teslim edilmeden günümüz Batılı ya da Doğulu bakış açılarındaki yanlışlıklar da düzeltilemez.

Mezopotamya coğrafyasının bu özelliğine rağmen ne yazık ki toplumsal gelişmede halk ve ülke olarak bu günkü zihniyetçe

inkar edilmektedir. Kürt halkının kırk yıla varan özgürlük mücadelesiyle yaşanan aydınlanma bölge ve dünya insanlığına olduğu kadar tarih ve sosyolojiye de önemli katkılar sunmaktadır.

Tarih; dn, bugün ve gelecek ise Kürtlerin ve Kürdistan'ın da kendine özgü bir tarihi vardır. Kuşku yok ki, hiçbir halk geşmişinden bağımsız – köksüz değildir. Kürtleri günümüz koşullarına sürükleyen nedenlerin ortaya çıkarılması, tarihsel geşmişinin ve yaşama biçimlerinin bilinmesi ve geleceğe taşırılması, Kürtlerin vereceği özgürlük mücadelesiyle olacağı açıktır.

M. Ali YAŐA

I. BÖLÜM

İNSANSAL EVRİM

İNSANIN ORGANİK TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL GELİŞİMİ

“Primatlıktan koptuktan sonra tarımsal döneme geçişe kadar olan tarih, şimdilik yedi milyon yıla kadar çıkılmaktadır. Yer, Doğu Afrika Rift Hattı. Gerek arkeolojik kalıntılar gerekse insana yakın türlerin alanda yoğunca bulunması bu tezi şimdilik doğrulamaktadır.”¹
(Abdullah Öcalan)

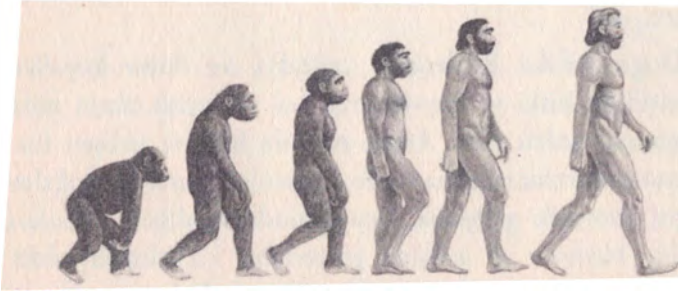
İnsanın evrimiyle ilgili yapılan antropolojik ve kültürel tarih araştırmaları, insanın atası sayılan primatların altmış milyon yıl önce Doğu Afrika Riftlerinde ortaya çıkmış olduğunu gösteriyor. İklim koşullarının elverişli olmasıyla gelişim gösteren bu türün, yaklaşık yirmi milyon yıl önce ayağa kalkıp bu coğrafyada yürüdüğünü söylüyor. İki milyon yıl önce doğduğu bu topraklardan yola çıkıp Kızıl Deniz üzerinden kuzeye, doğu Akdeniz ile Toros-Zagros kavislerine doğru yayılım gösterdikten sonra, yaklaşık bir milyon yıl önce de göç ettikleri bu yeni alanlarda büyük topluluklar halinde yoğunlaştığını gösteriyor.²

✓ Doğu Afrika Riftlerinde coğrafya ve iklim koşullarının elverişliliği; bitki ve hayvanların bol ve çeşitli oluşu nüfusun artmasına neden olur. Artan nüfusla birlikte gelişen bu tür, dünyanın dört bir tarafınayayılır. İnsan türü primatlar, doğal evrim çizgisi üzerinde gelişerek, beyinlerinde ve diğer organlarında da bir büyüme ve gelişme gösterirler. Fizyolojilerindeki bu değişimle önemli bir avantaj elde edip araç kullanma yeteneğine kavuşunca da toplumsallaşma için kıymetli bir ilk adım atmış oldular. Bu durum dil ve düşüncesinin gelişmesiyle birlikte araçla

iş yapma ve bunu da hemcinsleriyle ortak bir amaç etrafında gerçekleştirmeleri toplumsallaşmanın da ana çerçevesini de oluşturmuş oldu.

İnsan türü primatlar topluluk halinde yaşamanın önemini, bunun kendilerine sağladığı üstünlük ve avantajı bu dönemde kavramaya başlıyor. İnsanlaşma ve toplumsallaşmanın ilk basit ve küçük adımlarının başlangıcı olan bu dönem, aynı zamanda kültürel tarihin de başlangıcı sayılır. Primatların ilk kültürel olgusunun da doğuşu olarak kabul edilen bu dönemde toplumsallaşma henüz güçlü bir biçimde gelişmediği içindir ki, her şeyin “kendisi gibi” olduğunu sanır. Yani bir taşın, ağacın, bitkinin, hayvanın kendisi gibi bir duygu ve düşünceye sahip olduğunu sanır. Kendinden hareketle olguları çözmeye çalışır. Bu, bir nevi ilk düşüncenin, kendiliğinden yarattığı genel bir eğilimdir.

Abdullah Öcalan’ın da işaret ettiği gibi insanlık ve kültürel tarihinin en uzun dönemi yaklaşık iki milyon yıl süren yazının icadından önceki “doğal toplum evresidir”. Öcalan’ın, “*doğal toplum*” dediği Bookchin’in aynı anlama gelen “*organik toplum*” olarak adlandırdığı hiyerarşik devletçi ve sınıflı toplumlardan önceki bu dönem, insanın özgürlükçü karakteriyle çelişki arzetmeyen, uyum içeren bir özelliğe sahip olduğu kadar, en doğal haliyle ekolojik kültürün de geçerli olduğu süreçtir.

İnsansal primatlar evrimsel gelişimi.

İNSANIN DOĞU AFRİKA RİFT'İNDE ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILIŞI

İnsansı türünün evrimleşme sürecinin devamı ve gelişimi açısından fiziksel coğrafi ve iklim koşullarının en uygun olduğu Doğu Afrika Rift'inde ortaya çıkmış olabileceği görüşü, genel kabuller arasındadır. Doğu Afrika Rift'i, ormanlık alanlara sahip oluşu hem sulak göletlerin çokluğu bakımından hem de iklim koşullarının uygunluğu ile türün güvenliği açısından son derece elverişlidir. Türün denizden kuzeye doğru aynı vadi ve kıyıları takip ederek Akdeniz'e ulaşmasıyla yayılmanın iki koldan gerçekleşmiş olabileceği fikri muhtemeldir. Güney Akdeniz'den batıya doğru bu serüvenin devamı Cebeli Tarık Boğazı'nı geçerek İspanya üzerinden Avrupa kıtasına varmış olabileceği görüşüdür. Bir diğer önemli göç yolu da, Doğu Akdeniz kıyılarını takip ederek Toros-Zagros dağ kavislerine kalabalık gruplar halinde varılmasıdır.

Toros-Zagros dağ silsilileri insanlar için bir nevi merkezi istasyon işlevi görür. Coğrafi koşulların elverişliliği; doğal barınma, savunma imkânlarının oluşu, meyve, seze, tohum bolluğu ile av için hayvan türlerinin varlığı ve beslenmek için avcılığa da elverişli olması vb. insan yaşamının devamı için imkânların en iyi durumda olduğu bölgedir. Bu bölgeye "*Bereketli Hilal*" veya "*Altın Hilal*" denilir. Son bilgilere göre dünyaya yayılışın çağdaş Homo Sapiens türü insanın, iki yüz bin yıl kadar önce atalarının yolundan ve aynı güzergâhtan yayılım gerçekleştiği ihtimalinin kabul görmesiyle Doğu Afrika Rift'inin kuzeyinde gerçekleştirdiği fikrinde dünya bilim insanları birleşiyorlar.

Homo Sapiens (çağdaş düşünen insan) türü kadar birçok insansı türün aynı yoldan geçerek yayılım gösterdiği fikri ihtimal dâhilindedir. Dünyanın başka bölgelerinde insana benzer tür oluşumaysa şimdiye kadar rastlanmamıştır. Keşfedilen bu tür insan türleri Doğu Afrika kökenidir.

Doğu Afrika rift e kuzeye doğru uzun bir yolculuk dunayaya yayılışı.

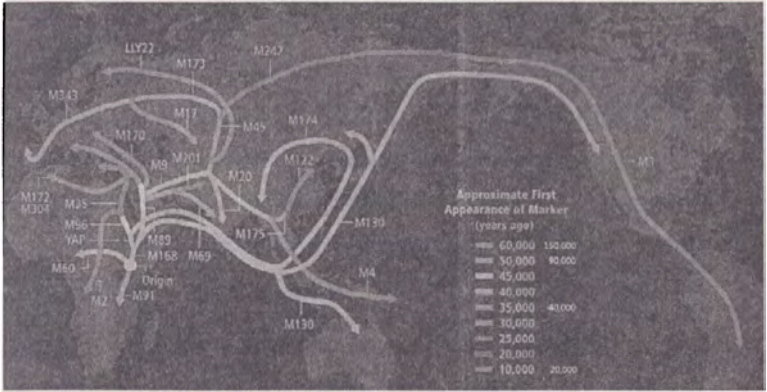
Doğu Afrika Rift'inden çıkan ana toplama kapısı ve dünyaya yayılma merkezinin önemli konumda olan "Verimli Hilal" Toros-Zagros dağ kavislerin olduğunu kabul eden argumanlar var olduğudur. Birincisi bu yerler riftin doğal yolunun sonudur. Buralara kadar dalgalar halinde gelmektedirler. Merkezi konumda olan bölge "Verimli Hilal"dir. Buradan da farklı alanlarına yayılması kabul görülen genel görüştür.

Rift vadisinin doğal yolun sonu konumunda olan Toros-Zagros dağ kavislerine ulaşmaları zamanımızdan 50-55 bin yıl önce bölgeye vardıkları yönündedir. Bu görüş, Toros-Zagros merkezi bir yayılıma olasılığı güçlendirmektedir. Verimli Hilal'deki bir yayılıma daha çok doğuya ve kuzeye, güneye ve batıya da olabilmesi mümkündür. Günümüzden 40-45 bin yıll önce Hint, Orta Asya ve Çin'e ulaşması, oradan Bering Boğazı'ndan Amerika'ya 20 bin yıllarda ulaşması ve 10-15 bin

yıl önce de Avusturalya'ya geçmeleri yayılmanın ne kadar ağır gerçekleştiğini, iklim ve doğa koşullarının insan düşüncesinde oluşan farklılıktan bu ağır geçisi açıklar niteliktedir.

Doğu Afrika Rift Hattı'ndan gelen bir diğer yayılıma kolunun, Cebelitarık Boğazı'ndan İspanya'ya, oradan Avrupa'ya 40 bin yıl önce varıldığı, yine bazı kaynaklara göreyse Verimli Hilal'den Anadolu'ya ve Trakya üzerinden Avrupa'ya yayılışın aynı tarihlerde gerçekleştiği yönündür. Abdullah Öcalan Savunma Kitabının I. cildinde bu konuya açıklık getirir:

“Doğu Afrika Rifin hem çöl ve ormana hem de göllere sahip olması türün güvenliği açısından stratejiktir. Öncelikle uzun süre göl kaçışlarında hayvansal türlerini yitirip bugünkü kıllı insana yaklaştığı düşünülebilir. İklim de son derece elverişlidir. Rifin diğer bir avantajı aynı vadi ve kıyıları takip etmekle Toroslara kadar doğal bir yol halini teşkil etmektedir.”

İnsan türününün dünyaya yayılışı.

İNSAN OLARAK TANIMLANAN PRİMATLAR

İnsansı primatların evrimiyle geçen altmış milyon yıllık evreden sonra “İnsan” olarak belirginleşen (Hominidler/ İnsansılar)

primatlar arasında tanımlanan ilk tür “*Ausstropiteks*”dir. Evrimleşme devamla ana ve atalarımızda Homo Hebilis (becerikli insan) yerini Homo Erektüs (ayağa kalkan insana) devreder. Homo Erektüs bu dönemde belirginlik kazanır. Ateşin bulunması, teknik aletlerde niceliksel bir gelişimin olması, vücut yapısında dikilmelerin görülmesi ve beynin gelişmesi bu evrelerde izlemiştir. Ardından Homo Neanderthal türün zamanımızdan 90 yıl kadar önce diğer türlerin izlediği yolda (Doğu Afrika Rift Hattı) bir yayılıma gösterdiği izlemiştir. Homo Sapiens (Düşünen bilinçli insan) eversi olarak devam eder.³

Neanderthal insan dönemi önemli bir gelişim dönemidir. İlk ritüellerin yapılması, ilk kez ölümlerin mezara gömülmesi, mağaraların keşfi, aletlerin nicelik ve nitelik olarak gelişmesi gibi ilerlemeler bu dönemde başlamıştır. Zamanımızda 25-30 bin yıl önce türlerin dünya üzerinde tükendiğini, tükenişin nedeni hakkında net bir şey bilinmemekle beraber genel kanı; doğa koşullarına uyum sağlamadıkları yönündedir.

Primatların evrimleşme süreçleri ve insani türler ile ilgili ünlü tarihçi Alaeddin Şenel “*İnsanlık Tarihi*” adlı kitabında bu durumu şöyle ifade eder: “Zamanımızdan beş milyon yıl kadar önce biçimlenen Hominidler (insansılar) Üç milyon yıl kadar önce Homo cinsine (geniş anlamda “*insan*” cinsini türlerine) doğru evrim geçirmişlerdir. Bu yolda zamanımızdan 3, 2-5 milyon yıl kadar önce Homo cinsinin “*Becerikli*” bir tür sayılan Homo Hebilis’e evrimleşmişlerdir. Homo Hebilis evrilip 2-5, 2 milyon yıl kadar önce “*Homo Erektüs*” adı verilen türe dönüşmüştür. Homo Erektüs türünün evrimiyle bir (1) milyon yıl kadar önce (türümüz) Homo Sapiens türüne ulaştığı kabul edilir.

Sonuçta zamanımızdan 200 bin yıl kadar önce yeryüzünde çağdaş tipte Homo Sapiens Sapiens adı verilen alt türü görülmüştür.⁴ Dünyadaki tüm ırkların geldiği “*yakın insan ataları*” olarak söylenebileceğimiz bu insan topluluklarının ataları olduğu kanatına varılmıştır.”

Bahse konu olan bu 2 milyon yıllık birikim ve yoğunlaşma sürecinin bir aşamasında önemli bir sıçrama başarısı gösteriliyor. İnsan türü Homo Sapiens (düşünen bilinçli insan) düzeyine ulaşıyor.

Evrim Sırasıyla Primatlar:

Homo Hebilis (becerikli insan) 3, 2-5 milyon yıl önce

Homo Erektüs (iki ayağı üzerinde durabilen insan) 2-5, 2 milyon yıl önce

Homo Sapiens (düşünen bilinçli insan) 1 milyon yıl önce

Homo Sapiens Sapiens (çağdaş insan) 200 bin yıl önceden günümüze varır.

Tarihçiler Homo Sapiens aşamasına sıçramanın zamanlaması konusunda farklı tarihler ortaya atmakta “*çağdaş düşünen insan*” Sapiens Sapiens türü için tarihleme genellikle günümüzden 40 ile 200 bin yıllar arasını kapsamakta ağırlıklı düşünceler ise zamanımızdan 60-70 bin yıllar arasını kapsamaktadır. Zaman konusunda böyle farklı görüşler olsa da mekân konusunda hemen hemen ortak görüş mevcuttur. *Çağdaş İnsan* yani Homo Sapiens Sapiensin Ortadoğu (Verimli Hilal)’da bir yerlerde ortaya çıktığıdır ki, bu aşamayı birçok bilim insanı ve tarihçi gibi Abdullah Öcalan da bir nitliksel sıçrama ve toplumsal devrimin en temel ve bilinç aşaması olarak değerlendirmektedir.⁵

Homo Erektüs’ün Doğu Afrika’dan yola çıkarak eski dünyanın her üç kıtasına yayılması gibi Homo Sapiens de aynı güzergâhtan yola çıkarak benzer bir yolculuk başlatmış olmasıdır. Atası Erektüslerden çok uzun bir zaman sonra bu kez Paleolitik dönemin avcı-toplayıcı grupları olarak Homo Sapiensler beş kıtayı işgal etmek üzere yola koyulmuşlardır. Günümüzden takriben yüz bin yıl önceleri başlayıp on binlerce yıl süren bir

yolculuk tarihçiler tarafından insanın ikinci büyük yayılması olarak nitelendirmektedir.

Buradan hem ilginç hem de net olan ve tüm çevrelerin üzerinde hem fikir olduğu nokta Amerika ve Avusturalya kıtalarına geçen ilk insanların Homo Sapiensler olduğudur. Yani ilk yolculukta Erektüsler sadece “Eski Dünya” diye tabir edilen Afrika-Asya-Avrupa kıtalarına yayılırken Sapiensler, beş kıtayı da kapsıyan yeryüzünün tümüne yayılmayı başarmışlardır.

Abdullah Öcalan, Uygarlık Tarihi I. Cilt Savunma kitabında Sapiens türü hakkındaki görüşlerini şöyle ifade eder:

*“Araştırmalar yaklaşık 150-200 bin yıl öncesi Sapiens türünün simgesel dil özelliğine yaklaştığını göstermektedir. İşaret dili yerine ilk defa modern dillerin atası olan simgesel değer kazanan seslerle anlaşmanın tahminen 50 bin yıl önce aynı rif hattından kuzeye açılıp dünyaya yayıldığında göstermektedir. Simgesel dille anlaşma büyük bir avantaj sağlamaktadır. Daha iyi anlaşılan ve hareket eden grupların üstünlük sağlaması düşünülebilir. Diğer türlerin tarih sahnesinden hızla silinmeleri bu gelişmeyle bağlantılı olabilir.”*⁶

Milyonlarca yıl yaşam mücadelesi veren insanlık birçok zorluklarla karşılaşmıştır. Karşılaştığı bu zorlukları akıllı ve düşünme yeteneği sayesinde aşabilmiştir. Zaten insanı diğer canlılardan ayıran temel özelliklerinden biri de düşünebilmesidir. Abdullah Öcalan; “İnsanlık daha eline ilk taşı ve sopayı aldığı anda bunu düşünerek yapmıştır.” demektedir. Demek ki insanı harekete geçiren hamle yaptıran bu düşünme bilme yeteneğidir. İnsan tarihsel süreç içinde edindiği birikim ve deneyimler sayesinde elindeki taşı ve sopayı daha gelişkin alet ve edavatlara dönüştürmüştür. Bunları kullanarak daha iyi korunmuş, barınmış beslenmiş ve yerleşik bir yaşama geçmiştir.

DOĞAL TOPLUM

İnsanlık milyonlarca yıl doğayla uyumlu ve barışık bir yaşam sürdürmüştür. Klan-kabile tarzında yüzbinlerce yılını ağaç kavuklarında ve mağaralarda barınarak geçirmiştir. Daha sonraları inşa ettiği komünal köy ve yerleşkelerde binlerce yıl yaşama öncülük etmiştir.

Doğal dönem dediğimiz bu iki milyon yıl zaman tüneline önemli bir gelişim dönemidir. İlk ritüellerin yapılması, ilk kez ölümlerin mezarlara gömülmesi, mağaraların keşfi, aletlerin nicelik ve nitelik olarak gelişmesi gibi ilerlemeler bu dönemde başlamış, *Ana Tanrıça* öncülüğündeki Neolitik devrimle zirveleşmiştir. Bu dönemlerin bütününe “*Doğal Toplum*” denilir. İnsan türünün Primatlardan kopuşuyla birlikte ve devamında yaşamın içine girdi. Hiyerarşik sınıflı toplumun ortaya çıktığı döneme kadar süren uzun toplumsal yaşamdır. Yani Primatlardan kopuşla birlikte başlayan hiyerarşik topluma kadar devam eden topluluklar düzenidir.

Doğal Toplum, insan türünün Primatlardan kopuşuyla hiyerarşik sınıflı toplum düzenine geçmesine kadar geçen zamanın % 98’ini kapsamaktadır. Ve bu biçimde yaşamını sürdürmüş olan en uzun süreli toplum şekli oluyordu.

Bu Dönemin Temel Yaşam Koşulları ve Gelişim Evreleri:

Özgürlük, eşitlik, kolektivizm doğayla uyum yaşamın esaslarıdır.

- Temel form 20-30 kişilikten oluşan klan topluluğu ile başlar köy yaşamı ile zirveye ulaşır.

- Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik dönemleri kapsar.

Önceleri doğada avcılık ve toplayıcılık temelinde hazır buldukları ile beslenirler.

- Neolitik dönemde artık üretim ve evcilleştirme başlar.

Doğal toplum dediğimiz bu dönem Sn. Abdullah Öcalan dile getirdiği gibidir. “Varsayımlar bu uzun dönem insan türlerinin 20-30 kişilik klanlar halinde toplayıcılık ve avcılıkla geçindiğini göstermektedir.” Bu dönem ister klasik anlayışlar “tarih öncesi” ister “tarihsel” kabul edilsin. Genellikle Danimarkalı Arkeolog Thomassen’in yapmış olduğu sınıflandırma temelinde “Taş Çağları” diye adlandırılan üç anadönem biçiminde bölümlendirmektedir.

Geçmişten Günümüze Yaklaşık Bir Tarihlendirmeye Bu Dönemler:

1-Paleolitik Çağ (Eski Taş Devri): MÖ 2 milyon ile MÖ 15 binli yıllar

2-Mezolitik Çağ (Orta Taş Devri): MÖ 15-12 binli yıllar

3-Neolitik Çağ (Yeni Taş Devri): MÖ 12-4 binli yıllar belirlenmiştir.⁷

“Doğal Toplum”un, Toplumsallaşmanın Temel Formatı “Klan”

KLAN TOPLUMU

“Doğal Toplum”un toplumsal formatı klan, insanlığın ana kök hücrelidir. Bütün toplumsal gelişme ve kurumlaşma ondan doğar. Doğal kominal toplumun ilk biçimlenişi olan klan ana-kadın etrafında oluşan bir topluluktur. Avcılık ve toplayıcılık temelinde doğada hazır bulunanlarla yaşanılır. Klanda ayrıcalıklı bir yaşam olmadığı gibi klan dışında yaşamda düşünülemez. Doğayı bağrında büyüdüğü bir ana olarak hafızasına yerleştirilir. Kendi arasında ve doğayla bütünlük esastır.

Klan bilincinin sembolü totemdir. Klanda olup biteni, yaşam pratiği gereği en iyi bilen “ana-kadın”dır. Kadın bu toplum tarzının bilgesidir. Yaşamdaki rolün gereği erkek, klan

toplumunda siliktir. Klan içinde özel yaşam yoktur. Toplayıcılık ve avcılıkla elde edilen tüm klan üyelerindir. Çocuklar tüm klanındır. Çocukların annesi belli, babası belli olmadığı için, baba önemsizdir. Eşitlik ve özgürlük doğal haliyle klan yaşam tarzında gizlidir. Bu temelde klan formu, toplumun doğuşu, ilk hafızası, temel bilinç ve inanç kavramlarının gelişme zeminidir.

Paleolitik ve Mezolitik dönemler insan evriminin ağır bastığı doğa karşısında insanın doğa ile iç içe yaşar ve doğada beslenirler. Yani tüketici konumdadırlar. Yaşamını devam etmek için (beslenme, üreme, savunma vb.) teknik olarak fazla gelişmemişlerdir. Kaba taşlarla çeşitli ev araçları ve ezme işleri yapılmakta daha sonra taşlar oyularak onlardan faydalanılmaktadır.

Yaşamak için yürütülen temel faaliyet toplayıcılık ve avcılıktır. Bunlardan sağlanan besinler aniden tüketilmekte, post ve liflerinden yararlanılmaktadır. Ağırlıklı olarak “ana-kadın” klanın düzenleyici otoritesidir. Karı-koca mehfunu gelişmemiştir.

Bir klan topluluğu

“Genellikle klan olarak kavramlaştırılan ve nicelikleri 20-30 dolayında seyreden bu topluluklar için kullandıkları taş aletleri itibariyle “Paleolitik ve Mezolitik Dönem İnsanlığı” da denilmektedir. Doğada avcılık ve toplayıcılık temelinde hazır bulduklarıyla beslenmektedir. Bir diğeri de, kendilerine yakın hayvan türlerine benzeyen bir beslenme biçimidir. Dolayısıyla bir toplumsal sorundan bahsedemeyiz. Klanımız sürekli araştırarak bulunduğu ya toplayacak ya da avlayacaktır. Aletler ve ateş keşifleri geliştikçe ürünlerin daha da artacak, artıkça tür olarak daha hızlı gelişecek ve primatlarla aradaki mesafe açılacaktır.⁸ (Abdullah Öcalan)

İnsan toplumu şimdiye kadarki yaşamının %98’ni bu biçimde sürdürmüştür. Sosyolojik olarak benimsenen düzen, “İlkel komünal” düzendir. İşaret dili kullanılmaktadır.

Dere ve göl kıyılarında mağara ve kazık çakılan kulübelerde barınmaktadır. Yaklaşık iki milyon yıl yalnız Afrika’da, bin yıldan beri de Asya ve Avrupa kıtasında böyle yaşandığı var sayılmaktadır. Yurt kavramı, sınır, mülkiyet henüz gelişmemiştir.

PALEOLİTİK DÖNEM

(MÖ 2 MİLYON- 15 BİN YILLARI ARASI)

M.Ö 2 milyondan 15 bine kadar Taş Çağları’nın en eski olan Paleolitik çağ insansıl gelişimin en uzun sureci olarak %98’lik zaman dilimini kapsamakta hem insanlık hem de kültürel tarihinin en eski dönemidir.⁹ İnsanlaşma, toplumsallaşma, kültürel ilişkilerde ilk ve en basit adımların atılmaya başladığı dönemdir. Paleolitik dönem kendi içinde üç evreye ayrılmaktadır. Bu evreler eskiden günümüze doğru bir sıralamayla Alt Paleolitik, Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik evreleridir.

ALT PALEOLİTİK EVRE:

Alt Paleolitik denilen evre Paleolitik dönemin ilk evresidir. Aynı zamanda en uzun evresidir. İki milyon yılın büyük bir kısmını kapsar. Paleolitiğin bu eski evresine ait kültürü kendi içinde taşımaktadır. Bu evre günümüzden yaklaşık İki yüz bin yıl önce sona ermiştir. Alt Paleolitik çağın ilk dönemleri ilk insansı türü ve atası olan Homo Habilis'in yaşadığı döneme denk gelmekte, fakat alt Paleolitik kültürün esas yaratıcısı ve bu döneme damgasını vuran insan atası Homo Erectüs türüdür.

Alet yapımında dönemin ilk başlarında her ne kadar Homo Habilis'in bir becerisi varsa da ancak kaba yöntemlerle gerçekleşenlerin sınırlı kalması, Homo Erectüs'ün alet yapma biçimi daha gelişmiş ve incelemiştir. Basit yontma yönteminden daha gelişkin (taş dışında kemik, boynuz ve ağaçta aletler yapma) daha ince ve keskin aletler yapabilmıştır. Zamanla bu alet tekniği daha da geliştirilmiş. İnsanın ateş ile tanışması ve kontrol altına alınması ve kullanılması bu döneme rastlanmakta yani günümüzden beşyüz bin yıl öncesinde Homo Erectüs tarafından gerçekleştirilen bir keşif olarak kabul edilmektedir.

ORTA PALEOLİTİK EVRE:

Orta Paleolitik evre Alt Paleolitik evreden sonra gelen ve onu izliyen kültür evresidir. Günümüzden yaklaşık iki yüz bin yıl önce başlayıp kırk bin yıl civarlarına kadar devam ettiği tahmin etmektedir. Bu evrenin başlangıç dönemlerinden yaygın olarak varlığını sürdüren tür Homo Erectüs olmakla beraber Orta Paleolitik evre genelde Homo Erectüs türünün yerini Homo Sapiens'e terk ettiği dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde Homo Sapiens, Neanderthal adı verilen Sapiens türlerinde farklılık arzeden bir insan türü ile birlikte yaşamış;

bu iki tür yeryüzünü birlikte iskân etmiştir. Orta Paleolitik evrenin sonlarında Neanderthal türü alet teknoloji, konuşma yetisi iletişim, sanat karmaşık düşünce sistemi gibi daha gelişmiş ve dolayısıyla daha avantajlı bir üstünlüğe sahip olan Homo Sapienslerle girdiği biyolojik savaşı kaybetmiş, yerini doğrudan atamız olan Homo Sapienslere bırakmıştır.

Orta Paleolitik evre boyunca yaşadıkları Neanderthal insan türü taş, kemik, boynuz, diş ve ağaç gibi hammaddelerden birçok alet üretmiştir. Yaygın bir alet teknolojisine sahiptir. Barınaklarında bir ayrışma, iş bölümüne gitme, süslenme gibi sosyal gelişmişlik özellikleride bilinmektedir. Ayrıca Neanderthaller ölülerini de gömmüşlerdir. Hatta ölü gömme kültürünün ilk defa Neanderthal insanlarca görüldüğü belirtilmektedir. (Kürdistan'da Zagros eteklerinde Şanidar yerleşimi kalıntılarının bu türe ait olduğu söylenmektedir.)¹⁰

Maddi ve manevi kültür alanında böylesine bir beceri geliştirerek hemen hemen 1. 5 milyon yıl gibi çok uzun bir dönem geniş bir coğrafyada varlığını sürdürebilen Neanderthal türün sonuçta Sapienslerle rekabette başarılı ancak mücadeleyi yitirmiş, modern insana evrilmeden yok olan bir tür olmuştur. Neanderthal türünün yeryüzünden silinip yok olma nedeni henüz kesin olarak bilinmemektedir.

ÜST PALEOLİTİK EVRE

Paleolitik evre, en son ve en kısa evresidir. Zamanımızdan 40 bin yıl önce başlayıp 15 bin yıl önceye kadar devam etmiş bir kültür evresidir. Üst Paleolitik'in sona erdiği dönem aynı zamanda "Buzul Çağları"nın da bitişine denk gelir. Ekolojik değişimlerle birlikte Paleolitik çağda tümünden biterek yerini Mezolitik çağa bırakacaktır.

Paleolitiğin üst evresinde artık yaşamını idame ettiren tek insansı türü Homa Sapienstir. Neanderthaller dâhil diğerlerinin de tamamen yok olduğu, yeryüzünden silindiği görülür.

“Dünyanın yeni efendisi tüm haşmetiyle sahnededir. Homo Sapiens Sapiens, düşünen ve konuşan insan başlangıcında dillerin ve ırkların ayrıştığına rastlamamaktayız. Fakat daha büyük topluluklar halinde planlı avcılık yaptıkları mağaraları ev ve mabet gibi kullandıkları, kadının toplayıcılıkta erkeğin avcılıkta uzmanlaştığı tahmin edilebilir.” (Abdullah Öcalan)

Üst Paleolitik dönemde alet teknolojisinin daha da geliştiği önceki dönem alet endüstrisinden rastlanmayan yeni aletlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Taş ve ağaçla birlikte kemik, deri, boynuz, fildişi yoğun olarak kullanılan hammaddelerdir. Günümüzden 18 bin yıl kadar önce dikiş iğnesini de icat etmeyi başaran Üst Paleolitik insanı böylelikle artık deriyi daha da maharetli bir şekilde işleyecek ve yaşamını daha da kolaylaştırma olanağı elde edecektir.

Üst Palaeolitik dönem insanı mağaralarda yaşamaya devam etmiştir. Mağaraların üst bölümlerinde yaptıkları duvar resimleri kimi tarihçi ve araştırmacılar tarafından *“ilk sanat ürünleri”* olarak değerlendirmektedir. Bizon ve geyik gibi hayvanların çizildiği bu resimler insan düşüncesini bir tasırımı olmasıdır. Bu evrede insan Avrupa ve Asya'nın tamamına yayıldığı gibi Güney Doğu Asya adalarından Avusturalya kıtasına ve Bering Bogazı yoluyla da Amerika'ya kadar ulaşmıştır.

Genel anlamda Paleolitik dönemde 20-30 kişilik gruplar avcı ve toplayıcı göçebe klanlar biçiminde ortak bir yaşam söz konudur. Avlanan ve toplanan besinler grup üyeleri arasında paylaşılır. Anaerkil düzen başat olurken cinsler arasında zamanla bir iş bölümüde yapılmaya başlanıyor. Besin teminindeki zorluk ve doğaya hükmetme tekniği zayıf olduğundan insan ömrü kısa ortalama 20-25 yıl civarında nüfus artışı ise oldukça yavaştır.

Paleolitik dönemde mağara resimleri.

Bu dönemin düşünsel ve zihinsel gelişimi ilkel ve geri bir düzeydedir. Sihir, büyü gibi dinsel motifler ve figürler daha çok avı etkileme aracı olarak kullanılıyor. Çizilen bazı figürler dönemin akla gelen bazı etkinlikleri ve ürünleridir.¹¹

Paleolitik Çağ İnsanınin Önemli Yaratıcılıkları:

1. Avcılık, toplayıcılık kültürü başattır. Ateş kullanabilmektedirler.
2. Kaba taş ve ağaçlardan hayvan dişi ve boynuzlardan aletler yapılmaktadır (ok ve mızrak dâhil).
3. Topluluk formatı klandır. Çocuklar klanın ortak değeridir.
4. Klan bilincinin sembolü “totem”dir.
5. Doğa ile bütünlük esastır.
6. Klan “ana-kadın” etrafında oluşan bir birliktir.
7. Çocuk ana ile tanınmaktadır.

8. Erkeklerin dışı karşı savunma yolu- yöntemi vardır.
9. Sihirsel düşünüş bu döneme aittir.
10. Mağara sanatı yaygındır.

Sonuç olarak; Paleolitik çağlardaki kültürel evrim bir yandan alet teknolojisindeki gelişmelere, diğer yandan Buzul Çağı'nın doğa ve iklim değişimlerine bağlı olarak gelişmiştir. Üretimin henüz olmadığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu çağda insanlar hep doğaya bağımlıdır. Hayvan türleri gibi parazit bir yaşam sürdürmektedir. Avcılık ve toplayıcılığın geçerli olduğu üretim öncesi bu dönemin kültürel beceri ve gelişmesinin somut kanıtı o dönemde yapılan ve ağırlıklı olarak taştan çeşitli aletlerdir. Bu aletleri onların ne maksatla kullandığını, alet yapanların düşünce düzeylerini, tasarım kapasitelerini, yaşam biçimi ve becerilerini kısaca kültürlerini anlatır.

PALEOLİTİK DÖNEMDE KÜRDİSTAN'DAKİ YERLEŞKELER

Bu dönem insan türünün yaşamı ve gelişimi anlamında iklim koşullarının elverişliliği, barınma ve besleme imkânlarının çokluğu, bölgenin insan türünün geleceğini idame etme noktasında elverişli bir konumda olmasıyla bir yoğunlaşmanın yaşandığını gösteriyor. Özellikle MÖ 20'li bin yıllar civarında Kürdistan coğrafyasında Üst Paleolitik aşamadan beri süregelen gözle görülür hareketlenmenin yaşandığı kültürel evrimde hızla ve kayda değer gelişmenin ortaya çıktığı arkeolojik kalıntılardan anlaşılmaktadır. Bu döneme ait kalıntıları ve yerleşkeleri sırayla inceleyelim:

ŞANİDAR

Doğal bir yerleşim yeridir. MÖ önce 60 bin ile 40 binli yıllar arasında ait olduğunu yapılan incelemeler göstermektedir. Kürdistan corafyasının merkezi konumunda Zagros bölgesindedir. Erbil (Héwler) kentinin kuzeydoğusunda büyük Zap Irmağı'nın batıya doğru dirsek yaptığı bir yamaçta yer almaktadır.

Şanidar yerleşkesi üstten, alttan her tabakasında ayrı bir dönemi ve kültürü temsil eden çok sayıda tabakalarda oluşmuştur. 15 metreyi bulan bu tabaka en alttakinde orta ve üst Paleolitik döneme ait kalıntılar bulunurken daha üste doğru yer alan tabakalarda Mezolitik ve Protoneolitik dönemin malzemelerine rastlanmıştır. En üst tabakada ise bol miktarda Neolitik dönemin kültür izleri; tarım ve hayvan evcilleştirilmesinin kanıtı olan bulgular keşf edilmiştir.

Şanidar'ı tarihi bakımdan önemli ve ünlü kılan iki önemli durum söz konusudur. İlki "karbon 14" yöntemiyle yapılan -kesine yakın bir tarih saptamasıyla- yaklaşık 60 bin yıl gibi çok eski bir tarihe sahip olduğunun bilinmesidir. İkincisi toplumsal ve kültürel evrim tarihini inceleyen bilim insanları içindir ki; Şanidar konum itibarıyla yerleşke olarak Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik evreleri içinde yaşatığından dönem geçişlerinin ne zaman ve nasıl yapıldığı konusunda bilgi, fikir verebilecek konumda olmasıdır.

Şanidar yerleşkesi, Neanderthal insan ile Homo Sapiens türünün altmış bin yıl kadar önce bu topraklarda yanyana yaşadıklarını gösteriyor. İnsanın Homo Sapiens türüne evrilmesinin en güçlü ipuçları Şanidar'da ortaya çıkarılmıştır. Bilim insanlardan Lewis Mumford ilk insan ve yerleşkelerle ilgili olarak *ölüye saygı* ve *mezar* olgusunun burada rol oynadığını, yine ölülerine ilk kez özen gösterenlerin Homo Sapiensler olduğunu belirtir. Soy tükenmiş olan Neanderthaller de

ölülerini gömüyorlardı. Tarihte ölülerin gömüldüğüne, ölülere saygı gösterdiğine dair ilk bulgular Şanidar'da ortaya çıkmıştır. Bu süre günümüzden 60-bin yıl ile 80-bin yıl öncesine kadar uzanmaktadır.¹² Ölü gömme bilincinin ilk kez Homo Sapiensle birlikte geliştiği bilgisi Şanidar'daki bulgulardan temelleniyor. Bu anlamda Kürdistan coğrafyasının tarihsel öneminin -tarışmasız bir tespiti olarak- bu coğrafyanın göbeğinde Şanidar'da somut bir kanıt olarak duruyor oluşudur.

Kürdistan'nın çeşitli bölgelerinde Paleolitik Çağ'ın daha çok orta ve üst dönemlerine ait olduğu varsayılan birçok mağara ve kaya üstü resimleri bulunmuştur. Bunlar Kürdistan'nın *tarih öncesi çağlarına* ışık tutmakla kalmayıp insanlık tarihinin geçirmiş olduğu gelişim evrelerini aydınlatma bakımından da önem taşımaktadır. Bunlardan bir diğeri de Kürdistan'daki ilk insan izlerin görüldüğü Barda Balkadır.

BARDA BALKA

Ön Asya (Ortadoğu)'da bulunmuş olan en eski insan kalıntıları Ürdün Ubaidiah'ta ortaya çıkarılmıştır. Günümüzden yaklaşık olarak 500 ile 400 bin yıl öncesine tarihlendirilen buluntuların Homo Erectus türüne ait olduğu saptanmış. Güney Kürdistan'ın Barda Balka yöresinde de benzer kalıntılara rastlanmıştır. Musul'un kuzeydoğusuna düşen Barda Balka'daki mağarada bulunan çakmak taşından yapılmış el baltaları ile başka bazı ev aletleri, MÖ 150 bin 100 bin yıl arası tarihlendirilmiştir. Burada ayrıca daha farklı büyük boyutlu bazı av aletleride tespit edilmiştir ki, bunlar çok iri yapılı geyik, fil gibi hayvanları öldürmek için kullandıkları aletlerdir.

PALANLI

Kuzeybatı Kürdistan'da Adıyaman ve Malatya arasındaki karayolu üzerinde yer alan Palanlı mevkiinde keşfedilmiş Paleolitik döneme ait bir barınaktır. Palanlı'daki bu kaya altı barınağının duvarlarına çizgi tekniğiyle kazınarak işlenen çok sayıda dağ keçileri ile insan figürleri bulunmuştur. Bu resimlerin Üst Paleolitik döneme ait olduğu tahmin edilmektedir.

Bu barınakta bulunan av aletleri ve hayvan kemikleri incelendiğinden o dönemde vahşi olan at, domuz, keçi, geyik ve ceylan gibi hayvanları avlayarak bunlarla beslendikleri açıklığa kavuşmuştur. İnsanın bu dönemde ateşi tanıdığına dair belirtile bulunmuş olmasına rağmen, yiyeceklerini pişirdiklerine dair bir belirtiyeye rastlanmamıştır. Yani yiyeceklerini pişirmeden yediklerini düşünülmektedir.

YAZILIKAYA VE KURBANAGA

Bir kaya altı barınağı olan Yazılıkaya ile Kurbanaga yerleşimleri Kürdistan'ın en kuzey ucunda, Kars'ın Kağızman ilçesine bağlı Camışlı köyü yakınlarında bulunmaktadır. Bu iki doğal barınakta Üst Paleolitik döneme ait yüzlerce kaya resimleri keşfedilmiştir. Bu resimlerin çoğunluğu geyik, dağkeçisi, at, öküz, eşek gibi hayvanlara aittir. Ayrıca resimlerde insan figürlerine de yer verilmiştir. Resimlerdeki av sahneleri özellikle dikkat çekicidir. Avları yakalama yöntemleri çeşitli tuzak biçimleri ustalıklarla resmedilmiştir.

GEVEROK VE TİRİŞİN

Kürdistan'ın orta bölgelerinde Hakkâri bölgesinde Geverok ve Tirişin Yaylasında keşfedilen kaya resimlerinin sayısı binlerle

ifade edilmektedir. Bu yüksek yaylalarda günümüze kadar gelen halen varlığını korumakta olan bu kadar çok sayıda resimleri kaya duvarlarına nakş eden bu toprakların binlerce yıl önceki sakinlerinin duygu, düşünce ve amaçları merak uyandırıcıdır. Bu Paleolitik barınaklardaki resimlerin bölümleri de; dağ keçileri, bizon, çeşit av hayvanları avda baş vurulan tuzak sahneleri ile sihir, büyü gibi inançsal kaynaklı motifler ve amblemlerden oluşmaktadır.

MEZOLİTİK DÖNEM **(MÖ 15-12 BİN YILLAR ARASI)**

Mezolitik Çağ, MÖ 15 ile 12 bin yılları arası olarak belirlenmiş en kısa ara dönem çağıdır. Paleolitik Çağı olan Neolitik Çağa kültürel geçiş evresidir. Adında anlaşılacağı gibi (mezo: ara, orta) bir ara dönemidir. Paleolitiğe göre çok kısa bir zaman evresidir. Uzmanların ortak görüşleri Mezolitik dönem; Ortadoğu'daki Verimli Hilal'de, zamanımızdan 17 ve 18 bin yıl önce başlayıp 4-5 bin yıl kadar devam etmiştir. Yani MÖ 15 ile 12 bin yılları arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır.

“Son Buzul Çağı”nın yaklaşık 20 bin yıl önce sona ermesi, soğuk ve kurak iklimin yerini ılıman ve yağışlı iklime bırakılmasıyla insan türünün gelişme koşulları daha da elverişli hale gelmiştir. Buzulların erimesiyle birlikte iklim, çevre, su seviyesi gibi yaşamsal önemi olan durumlarda değişiklikler görülmeye başlandı. Ormanlık alanlar yayıldı ve genişledi. Ormanlar çayır ve düzlükleri kapladı. Buna pareler olarak yerleşik yaşamın ilk formları da ortaya çıktı. Bu mekânlar daha çok su boylarında ve göl kenarlarında bulunan küçük boyutlu “köyaltı” yerleşimleriydi.

“Son buzul döneminden sonra MÖ 15 binlerden itibaren, bu dönem günümüze kadar sürecek toplumsal gelişmenin ana

nehri olarak yazılı tarih ve uygarlıkla daha da faklılaşarak küreselleşmeye, damgasını vurur.” (Abdullah Öcalan)

Bu iklim değışimlerle beraber özellikle “Verimli Hilal”de insan yoğunluğu görölmektedir. Yaşanan bu gelişmeler yeni bir çağın başlangıcı ve yeni bir toplum dönemi olan “Mezolitik Çağ” denilen zamana evrilmiştir. Doğu Akdeniz ve Toros-Zagros coğrafyasında Mezolitik toplum kalıntlarına çokça rastlanmıştır.

Mezolitik Çağ, kendinden önceki dönemlere göre hem daha bol hem daha garantili koşulların elde edildiği bir dönemdir. Arazinin tarım amaçlı temizlendiğine dair bulgura rastlanmıştır. Hayvan evcilleştirmelerin de bu küçük mezra yerleşkelerinde (domuz, tavuk, ördek, kaz vb.) hayvan kalıntılarında hareketle bu çağda başladığını gösteriyor. Köpeğin de bu dönemde evcilleştirildiği konusunda görüş birliği vardır. Yine bu dönemde; incir, zeytin, hurma, elma ve asma ağaçlarının kesip daldırma yöntemiyle çoğaltılmasına ilişkin bulgulara rastlanmaktadır. Bu türden bulguların ve faaliyetlerin yapıldığı yer “Verimli Hilal”dir.

Mezolitik Çağın Temel Karakteristiği

1. Mezolitik çağın tipik araçları minik taşlardır. Aletlerin biraz daha zarıflaşmasıdır.
2. Uzman avcılığın gelişmesi,
3. Köpeğin evcilleştirilmesi,
4. Olta, balta ve zıpkınların bulunuşu,
5. Ormanların tarıma açılması,
6. Mağaralarda hayvanların evcilleştirilmesi,
7. Yabanıl tahılların tanınmaya başlanması,
8. Mevsimlik barınakların yapımı,
9. Toplumsal yaşam alanındaki gelişmeler,
10. Sihirsel düşünüş daha gelişkin hale gelmiştir.

Mezolitik dönemde gelişen buyenilikler gelecekteki yeni bir atılımın habercisi ve muhteşem bir devrimin zemini hazırlar. Bu çağın bir başka yeniliği, cinsler arasında iş bölümü daha da geliştirdiğidir. Çadır ya da ahşap barınaklar inşa edilir. Kısmi yerleşik hayatla birlikte aile kurumundaki düzen de gelişir. Düşünsel-İdeolojik planda yine din, büyü ve sanat alanında gelişmeler kaydedilir.¹³ Törenselleşen toplantıların artışı, Venüs heykelcikleri, verimlilik tanrıçaları gibi olgular ideolojik bir yoğunlaşma ve bilinç ifadesi olarak ilk kez bu dönemde göze çarpar.

MEZOLİTİK DÖNEMDE KÜRDİSTAN'DAKİ YERLEŞKELER

YEDİ SALKIM (PUT)

Van yöresinde günümüzden 15 bin yıl öncesinde tarihlendirilen çok sayıda boyalı mağara resimleri bulunmuştur. Bu resimlerin hemen hepsi kırmızı ve kahverengi boya ile yapılmış olup renkler özelliklerini yitirmeden korunmuştur. Boyalı bu resimler Van'ın en doğusunda yer alan "Yedi Salkım" (Put) köyü kırsalındaki mağaralardadır.

Köyün batısında uzanan kanyonun her iki yanındaki çok sayıda mağaraların iç duvarlarına bir birinden ilginç resimlerin çizildiği keşfedilmiştir. Çok sayıda tanrıça figürleri güneş motifleri alageyikler, dağ keçileri, av ve tuzak tekniğini anlatan resimler en dikkat çekenlerdir.

Mezolitik dönem insanların inanç sistemi, tanrıça kültürüne dayalı inancını yansıtmaya açısında da önem taşımaktadır. Bu tanrıçaların daha sonraki Neolitik dönemde bu coğrafyada ve komşu alanlarda binlerce yıl boyunca bolluk-bereket ve doğurganlık, üretkenlik sembolü olarak rol oynadığı bilinmektedir.

QALAT ÇERMO

Zagros eteklerinde, Diyala ile aşağı Zap Irmağı arasında Dicle Nehri'nin küçük bir kolu olan derin bir suyun (Adhaim Çayı) kenarında yer alır. Qalat Çermo yerleşim yerinde belirtilen tarzda toprağın içine uyulmuş ve killi toprakla sıvanmış ilkel sarıncılar bulunmuştur. Bu ilkel sarıncıların uygarlık tarindeki önemi, seramik endüstrisine doğru atılmış bir adım olarak görülmesindedir.

Güney Kürdistan'ın Süleymaniye kentine yakın olan Qalat Çermo'da yapılan arıştırmalarda orta büyüklükte yerleşim yeri, bir köy olduğu keşf edilmiştir. Yaklaşık 20-25 hanelik köyün nüfusu da, 150 kişi kadar tahmin edilmiştir. Ev mimarisi basit olmakla beraber kare biçimli ve çok odalı evlerin temeli yontulmamış taşlardan, duvarları ise kerpiçten yapılmıştır. Köydeki buluntular MÖ 7 bin ve daha eski dönemlere aittir. Evcilleştirilen ilk keçi, koyun, köpek ve domuz kalıntıları da Kürdistan'daki (Çay Önü v.b) sınırlı bir kaç yerleşimin yanı sıra "Qalat Çermo" da bulunmuştur.

ÇEME ZAWİ

Çeme Zawi Şanidar'la birlikte Zarzian kültürünün yani Mezolitikten Neolitiğe geçiş sürecinin önde gelen ve en çok bilinen kültür merkezlerinden birisidir. Güney Kürdistan'da Dicle Nehri'nin küçük kollarından Şanidar'ın 4 km. güneydoğusunda bir vadide yer almaktadır.

Aynı yörede bulunan -Asiab, Karim şehir gibi- kimi yerleşim yerleriyle ortak bir özelliği de pişmemiş kilden yapıma sanat eserleri kalıntılarının varlığıdır. MÖ. 12 bin yıl öncesine ait olduğu var sayılan "Çeme Zawi" mezarlığında gömülü kadın iskeletlerinin yanında kemik saplı, çakmak taşında iyi işlenmiş

bir ağza sahip, ziftle sıvanmış bıçakların bulunması uzmanların dikkatine çekmiştir. Kadını toplum içindeki etkinliğinin bir işareti olarak değerlendirilmiştir.

Öte yandan bu yerleşim yerinde 9-10 bin yıl öncesine ait sanılan kalıntılar arasında yaban keçisi, yaban domuzu, kızıl geyik, kurt, çakal, tilki, ayı kemikleri bulunmuştur. Özellikle sürü niteliğindeki çokluk dikkat çekicidir. Acaba bu hayvanlar evcilleştirmiş olabilir mi? Özcesi bu aşama, gerçek bir tarım köy topluluğu ve yaşan biçimine doğru atılmış bir adım olarak görülebilir. Genelde Çeme Zawi köy yerleşim yerinin tarih olarak Şanidar'ın üst tabakalarıyla yani Mezolitik ve Paleolitik dönemleriyle eşdeğer, onun çağdaşı olarak değerlendirilmektedir.

ASİAB

Zarzian kültür (Mezolitik dönemde Zagros-Toros dağ eteklerinde yaşanan kültür) geleneliğinin diğer parlak bir örneği Asiab'dır. Orta Kürdistan'da Zagros dağlarının yamaçlarında yer alan bu yerleşim biriminin Çeme Zawi ve Kerim Şahir gibi yerleşkelere komşu olduğu anlaşılmaktadır.

Asiab yerleşim yerindeki en dikkat çekici şey, bir ev kalıntısı üzerinde yapılan araştırmada, evin günümüzden 14 bin yıl önce yapılmış olduğunun belirlenmiş olmasıdır. Bu ev Kürdistan'da yapılan, şimdiye kadar kalıntısı keşfedilmiş, en eski ev olma özelliğini taşıyor.

TEPE GURAN

Güney Kürdistan, Loristan mıntıkasının Zagros Dağları'nın güneye doğru inen uzantıları boyunca Qalat Çermo'yu geçip daha güneye ilerleyince Ali Koşa varmadan önceki yerleşkedir ve aynı döneme aittir.

Tepe Guran sakinlerinin evlerini açık havada, güneşte kurdukları kerpiçten yaptıkları, ölülerinin ise oturdukları evlerin altına kazdıkları mezarlara gömdükleri, yapılan kazılar sonucunda belirlenmiştir.

Tepe Guran ve Zagros dağ silsilesinin güney kesimlerinde bu döneme ait (Mezolitik) yerleşim yerleri arasında dikkat çekici benzerliklerle bir homojenlik tespit edilmiştir. Hepsinden teknolojik açıdan ortak yanlar ve genel benzerlikler olmasıdır. Bu döneme ait yerleşkelerin hemen tümünde parlaklığı gösteren benzer tarzda işlenmiş çeşitli taş aletler, işlenmiş kemik, kilden yapılan heykeller bulunmuştur. Yine ilk defa bu evreye ait buluntular içerisinde einkorn ve emmer buğdayları, arpa ve baklagillerin bazı türleri ile evcilleştirmiş koyun, keçi ve domuzun türü hayvan varlığı kesin biçimde saptanabilmiştir.

NEOLİTİK DÖNEM

(MÖ 12-4 BİN YILLAR ARASI)

Neolitik dönemin tarihlendirilmesi: MÖ 12 ile 4 bin yıllarını kapsamaktadır. Biyolojik ve kültürel evrim sürecinde insan türünün Homo Sapiens düzeyine ulaşması (çağdaş düşünen insan) nasıl bir sıçrama yaparak toplumsal devrimle bilinçteki temel aşama olmuşsa, Neolitik dönem ile birlikte başlayan “köy ve tarım devrimi” de insanlığın gerçekleştirdiği ikinci bir kültürel ve uygarlaşma alandaki sıçramada büyük ve bir o kadar tayin edici bir aşamadır.

MÖ 12 binlerde artık insanlık toprağı işleyerek tarıma başlamış, hayvanları evcilleştirmiş ve komünal yaşam merkezleri oluşturarak köy devrimini gerçekleştirmiştir. Böylece insanlık Mezolitikten sonra aynı coğrafyada (Verimli Hilal) Neolitik toplumu da inşa etmiştir. Neolitik toplum kültürünün bu topraklardan dünyaya yayıldığı bilimsel verilerle kanıtlanmıştır.

Tarih öncesi denilen bu toplumsallaşma süreci aynı zamanda bugünkü insanlığın temel özelliklerini bağrında taşıyarak gelmiştir. Bitki ve hayvan evcilleştirilmesine dayanan Neolitik “tarım ve köy devrimi” ile birlikte insanlık geri dönülmez bir biçimde yerleşik hayata geçmiştir. Günümüzün toplumsal, siyasal ve kültürel hemen her kurumunun temelleri o dönemde atılmıştır. Neolitik dönemin başlamasıyla eş zamanlı olarak Mezolitik teknik ilerleme ve yoğunlaşmaları giderek artan bir verimlilik neticesinde uygarlık ve kültürel süreci üretim öncesi avcılık-toplayıcılık evresinden üretim evresine, göçebilikten yerleşik hayata evrilir. Herşeyden önce tarımsal üretim ve ekonomiye dayanan bu yeni kültürle neredeyse 2-3 milyon yıl kadar sürmüş olan insanın avcı-toplayıcı hayatı marjinalleşmiştir. Yani o hep “doğaya bağımlı” hayvanlar gibi asalak bir yaşam süren atalarımızın bu uzun yürüyüşü sona erdi. Neolitik işte bu büyük değişimin adı ve ifadesi olmuştur. Abdullah Öcalan’ında belirttiği gibidir:

“Son buzul döneminin 20 bin yılı öncesinden itibaren geriye çekilmesi, Neolitik tarım devrimini mümkün kılmıştır. Coğrafyanın bitki ve hayvan zenginliğiyle Homo Sapiens’in düşünce gücü birleşince insanlık tarihinin en köklü devrimi olan tarım-köy toplumu Verimli Hilal’de büyük gelişmelere yol açmıştır.”¹⁴

Yerleşik düzen ve tarım, kadını sosyal sistemin sağlam unsuru olarak ön plana çıkarıyor. Kadın otoritesi ağırlık kazanıyor “Ana” merkezli bir anaerkil düzen böylece Neolitiğe damgasını vuruyor. Neolitik köylerde elbetteki bir hiyerarşiden bahsetmek mümkündür. Belirgin bir kadın otoritesi de mevcuttur, ancak burada hiyerarşi ve otoritenin niteliğinin farklı olduğunu unutmamak lazım. Bu ilk yerleşik topluluklarda konunal, kollaktif yaşam sürdürülmektedir.

Ana-Kadın kültürünün önde olması Neolitik dönemin inanç sistemi üzerinde’de etkisini gösteriyor. Ana Tanrıça

adına yapılan ilk tapınaklar, ilk köylerle birlikte ortaya çıkıyor. Bereket ve bolluğun sembolü biçimindeki kadın figürü, tanrıça heykelcilikleride bu döneme aittir.

Neolitik önemde temel özellikleri:

- 1-Asalak ekonomiden üretici ekonomiye geçiş
- 2-Yarı göçebe avcılık e toplayıcılıktan çiftçiliğe geçiş
- 3-Toplayıcılıktan ehlileşirmeye, evcilleştirmeye geçiş
- 4-Küçük sulama tarımı ve yerleşik çiftçiliğin gelişmesi
- 5-Tarla açma tarımı ve göçebe çiftçilik
- 6-Klandan köy toplumuna ve klandan kabile-aşirete geçiş
- 7-Neolitik toplum ile kollektif mülkiyetin temllerinin atılışı
- 8-Klandan aileye geçiş, aile kurumunun oluşumu
- 9-Toplumsal artı üretimin artması
- 10-Ticaretin ve zanaatların doğuşu
- 11-Köyden kasabalara geçiş
- 12-Düşünsel İdeolojik alanda ana tanrıça kültürü gelişiyor.

Neolitik kültür. Ve uygarlık birikimi MÖ 12-14 bin yılları arasında hemen düşünsel, hem teknik maddi üretimsel açıdan olgunlaşmanın son 2 bin (MÖ 6-4 bin yıllar arası Tel Xaléf kültürü ile) zirvesine ulaşıyor. Bu aynı zamanda insanın insallaşmaya, toplumsallaşmaya ilk adımlarını atmaya başladığı Paleolitik dönemin en alt dönemlerinde başlayarak Neolitiğin son dönemine kadar çok uzun bir kültürel süreç ve birikiminin doruğa ulaşmasıdır.

TARİHİN EN BÜYÜK DEVRİMİ NEOLİTİK DEVRİM

“... İnsanlığın en köklü adımının ve uygarlığı doğuracak tüm icadların bu alandaki kültür tarafından yaratıldığı gözlenmektedir. Tarih ilk altın dönemi olarak da değerlendirilebilir.” (Abdullah Öcalan)

Neolitik dönemin kültürel birikiminin önemi ve bunun insalık tarihindeki yeri üzerine en kapsamlı ve aydınlatıcı değerlendirmeler Abdullah Öcalan tarafında yapılmıştır. Benzer değerlendirme başka pek çok siyaset bilim insanı ile tarihçilerinin de yaptığını bilinmektedir. Tarihte “*Neolitik Devrim*” İlk önce dile getiren ünlü tarihçi Gordon Childe, Neolitik Devrim olmasaydı Homo Sapiens de zekâsına rağmen öncülerini gibi “*Ender bulunan, yani silahsız bir hayvan olarak kalırdı.*” demiştir. Bu tarihçilerden biri de Braudel’dır. Kültür birikimi ve tarihin gerçek anlamda başlangıcı için yerleşik yaşamın önemine dikkat çekmiştir. Murroy Bookchin ve İ.Wallerstein gibi tarih ve siyaset bilimciler Neolitik Devrimi Sanayi Devrimi ile eş değer olarak kabul etmekte ve onunla kıyaslamaktadırlar. Murroy Bookchin, “*Endüstri Devrimi’nin etki alanı, avcı-toplayıcı toplumunda tarım toplumuna geçişin etki alanıyla boy ölçüşebilecek durumdadır.*” derken İ.Wallerstein ise Sanayi Devrimi’nin tanımını yaparken şu ifadeyi kullanıyor. *Genellikle 1760 - 1830 civarında meydana geldiği belirtilen ilk gerçek Sanayi Devrimi, Büyük Britanya’da gerçekleşen devrimdir. Bu anlamda Sanayi Devrimi’nin 5 bin - 8 bin yıl önceki Neolitik ya da Tarım Devrimi’yle karşılaştırılabilecek ölçüde temel bir dünya toplumsal dönüşümünü temsil eder.*”¹⁵

Neolitik dönemin can alıcı özelliklerine ışık tutup gerçekçi yorumlar, okumalarla önemli bilgi ve belgelerle Neolitik dönemin önemini ortaya koyanlardan bir diğeri tarihçi Lewis Mumford bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Neolitik dönem insanın organik hayata ve gelişime nasıl yoğun bir dikkat gösterdiğini vurgulayalım. Bu insanın yaptığı, doğanın kendisine sunduklarını toplayıp denemekten ibaret değildir. O, doğanın nimetlerini seçerek ayıklamış ve çoğaltılmış, üstelik bunu öyle güzel bir biçimde yapmıştır ki tarih boyunca hiç bir topluluk Neolitik dönem insanın evcilleştirildiği ve ya yetiştirdiklerine kayda değer önem taşıyan bir bitki ve ya hayvan ekleyememiştir.”¹⁶

İnsanlığın günümüzden yaklaşık 12-13 bin yıl önce Neolitik denilen dönemde bin yıllarca bir birikim sonucu kendi öz çabasıyla yaptığı büyük değişim ve yenilikler ve katettiği mesafe genel uygarlık tarihi içerisinde çok önemli ve belirleyici bir yere sahiptir. Avcılık ve toplayıcılıktan, hayvancılık ve tarıma geçişle yeni bir endüstriyel gelişimin öncüsü olmuştur İnsanın yaptığı ürettiği en büyük kültürel devrimlerden ve hata en önemlisidir. Buradan Abdullah Öcalan’ın ifade ettiği gibi:

“İlk endüstrinin taş aletleri olduğu bilinmektedir. Avcı ve toplayıcı toplulukların endüstrisi esas olarak “taş aletlere” dayanmaktaydı. Tarım Köy Devrimi ile birlikte endüstride büyük bir devrim yaşadı. Dokuma, el değirmeni ve çanak-çömlek endüstrisi bu dönemin eserleridir.” demiştir.

Besin üretimini başarması yerleşik kültürün bir buluşu olmuş, tarımın bu gelişmesi böylelikle verimli bir yerleşik yaşam biçimini gerekli kılmıştır. Bunun sonucunda muazzam bir kültürel yoğunlaşma gerçekleşmiş; besin üretiminin gelişmesine paralel olarak nüfus yoğunluğunda da belirgin bir artış görülmüştür.

Türkiye’de bu konular üzerinde araştırmaları olan ve eski dönemlerle ilgili çok sayıda eserleri bulunan Tarihçi Serol Tever: “Neolitik Devrim, yani yerleşik düzene geçiş; kentleşme, nüfus artışları, insanların bir birleriyle yoğun ilişki içine girmeleri, toplumsal iletişim yöntemlerini gelişmesi; konuşmanın, düşünmenin, soyutlama yetenekleri, genel bilgi birikimlerinin ve özcesi toplumsal bilincin gelişmesini hızlandırmaya başlamıştır.”¹⁷ biçiminde ifade eder.

Aktarılan örneklerdeki değerlendirmeleri bütünsellik bağlamında bir araya getirdiğimizde “tarih ve insan nerede başlar?” sorularının yanıtı netleşiyor. Bu süreç Neolitik dönemin başlangıcına tekabül eder. Neolitik Tarım ve Köy Devrimi'nin gerçek anlamda insanın ve tarımın başlangıcı olarak en önemli dönüm noktası, bir milad gibi ele alınması gerektiği şeklinde düşüncelere yol açmasına da şaşmamak gerekir.

NEOLİTİĞİN ANA KAYNAĞI: VERİMLİ HİLAL

Bereketli Hilal, Verimli Hilal ya da daha çok halk dilinde kullandığı biçimiyle “*Altın Hilal*” olarak adlandırılan yer, bölge, coğrafya olarak neresidir? Hangi toprakları içine alır ve neden böyle bir adlandırma yapılmıştır.

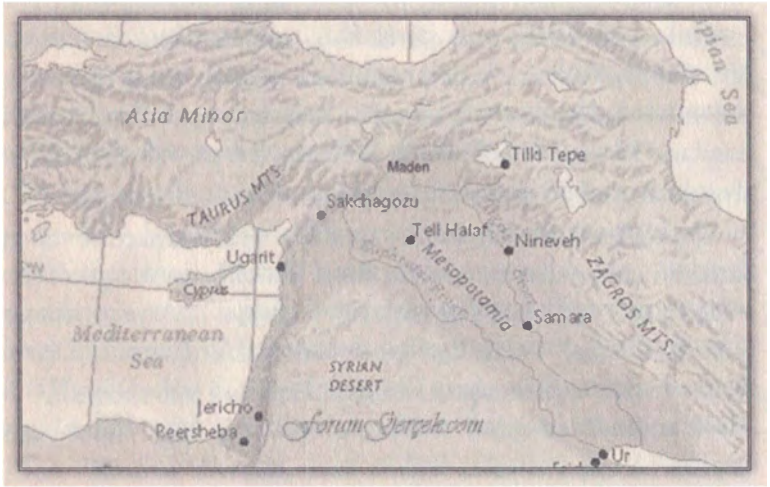
Berketli Hilal adı ilk kez Prof. Jame Hanri Breasted tarafından tarihin en büyük devrimi olarak kabul edilen “*Neolitik Tarım ve Köy Devrimi*”nin ana yurdu olarak tanımlanan bölge için ortaya atılan ve kullanılan bir isimdir. Breasted bu adlandırmasını bazıları “*Verimli Hilal*” olarak kullanıp, neresi olduğuna ilişkin de somut görüşler çokça dile getirildiğinden son derece nettir.¹⁸

Ortadoğu'nun tarihi etnik yapısı ve coğrafyası üzerine yaptığı kıymetli çalışmalarıyla tanınan Pavel Dolukhannov'a göre *Altın Hilal*: İsrail ve Ürdün'den başlayıp, kuzeyde Türkiye'ye uzanan, Irak Kürdistan'ı üzerinden güneybatı Irak'a dönerek, Zagros-Toros ve Akdeniz tepelerinin dağlık kavisinin yüksekliği 300 ile 1500 arasından değişen etekleriyle vadilerini içine alan bölgeyi kapsar.¹⁹

Bazı istisnalar dışında “*Verimli Hilal*” diye tanımlanan bu coğrafya Kürdistan'ın takendisidir. *Verimli Hilal* coğrafyasını göz önüne getirdiğimizde “*hilal*”i andıran biçiminden anlaşılacağı üzere tablo tam tamına Kürdistan haritasıdır. Günümüzde Kürtlerin üzerinde yaşadığı topraklar bu topraklardır.

Bu örtüşme Kürdistan topraklarından bir miktar fazlasını kapsar. Batı ucunda Suriye, Filistin üzerinden Akdeniz'e uzanan, doğu ucunda Aşağı Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne doğru sivrilen *hilal*'in tam sırtlarına denk gelen kuzey yönünde Kafkasya'ya doğru bir miktar genişlemeyi kapsar.

Birçok kaynakta verilen Verimli Hilal bölgesini gösteren bir haritayı bugünkü Kürdistan haritasının üzerine koyup karşılaştırdığımızda belirttiğimiz fazlalıklar dışında tam bir örtüşme görülür. Ne yazık ki otoritelerin söylemi ve diliyle konuşup yazan tarihçilerinin büyük bir çoğunluğu "Kürdistan" adını dahi telaffüz etmiyor. Bu kadar net bir gerçeği görmüyor, görmek istemiyor ve yok sayıyorlar. Bu tavrın bilimsel sorumlulukla bağdaşmadığı ortadadır. Verimli hilal diyar ismiyle altın hilal bakıldığında ucların çıkıntıları dışında gerisi Kürdistan coğrafyasıdır.

(476x296 madenliyiz biz)

Kadim bir tarihe dayanan Kürtlerin anayurdu *Kürdistan*, tarihçilerin *Verimli Hilal* veya *Altın Hilal* diye adlandırdığı

benzersiz bu topraklar, Neolitik'in de anayurdu olduğunu bilim insanları fikir birliğiyle belirtmişlerdir. Kadim tarihten günümüze dek Kürtler hiç kesintiye uğramaksızın bu topraklar üzerinde yaşadı ve günümüzde, her ne kadar emperyalist devletler tarafından suni sınırlarla parçalamış olsa da, kendi toprakları, anayurtları olan bu ülkede Kürt halkı olarak yaşamaya devam etmektedirler.

Bölgenin diğer büyük etnik toplulukları olan Arap, Fars ve Yahudi gruplar Neolitik dönemde de Verimli Hilal'in hep ucunda, kenarında yaşayan daha çok coğrafi komşu sayılabilecek topluluklar konumunda olmuşlardır. Kürtlerin, Verimli Hilal'in asıl sahipleri olarak bu coğrafyadaki başat rolünü bilimsel veriler ortaya koymaktadır.

Son Buzul Çağı (MÖ 20 bin yıl)'nın sona ermesiyle beraber iklim ve coğrafyanın elverişliliği dolayısıyla *Verimli Hilal* olarak adlandırılan Toros-Zagros kavisi, Dicle ve Fırat havzasında Aryen dil ve kültürünce geliştirilen Neolitik tarım ve köy toplumu, insanlık tarihi açısından devrim niteliğindedir. Tarımla birlikte düzenli besin olanaklarına sahip olunması, tarım tekniği, simgesel dilin gelişmesi, hayvanların evcilleştirilmesi, dokuma, çanak-çömlek, öğütme, barınma, mimari, sanat vb. yaratımları geliştiren Neolitik topluluklar, zihni yönde de bir çığır açtılar.

Dicle-Fırat havzasının Zagros-Toros dağ silsililerinin keştiği kıvrımlarında gelişmeye başlayan *Neolitik Tarım ve Köy Devrimi*, doğal komünal toplumun gelişmesinde dev bir hamle yol açar. *Neolitik Devrim*, insanlığın yaşadığı ilk büyük zihniyet devrimidir. İnsanlığın uygarlığa geçişi için gerken bütün teknik aygıtlar ve buluşlar Neolitik aşamada oluşur. Tekerleğin bulunuşu, dokuma, çift sürme aletlerinin icadı, hayvanların evcilleştirilmesi, büyük köyler, belirginleşen diller ve etnik yapılar hep bu dönemin ürünleridir. Bunları yaratan "Kadın-Ana"nın üretkenliğinin kutsanması olan "Tanrıça Dini" büyük

bir zihniyet yücelmesidir. İnsanlık, üretimde, sosyal ve kültürel yaşamda yüzlerce “ilk”i ortaya çıkardı. Neolitik Devrim’in geliştiği bu bereketli topraklara tarihte “Altın Hilal” veya “Verimli Hilal”denilir.

Abdullah Öcalan’ın bölge insanının tarihsel gelişim sürecinde önemi açısında kısa bir değerlendirmesi şöyledir:

“Son araştırmalar, bugünkü insanlığın atası sayılan Homo Sapienslerin yaklaşık son 300 bin yıllık tarihlerindeki yükselişi, hâkim tür haline geçişlerinin Verimli Hilal (Kürt çoğunluğun yaşadıkları bugünkü Kürdistan’ın merkezinde yer aldığı coğrafya)’de yoğunlaştığını, gerçekleştiğini göstermektedir. İnsan türünün tespit edilen üç milyon yılı aşan tarihlerinde Homo Sapiens aşama, simgesel dilin doğuşuna denk gelmektedir. Simgesel dilin gelişimiyle öne geçen Homo Sapiens Devrimi, Verimli Hilal’deki tarihe daha köklü yaklaşım gerektirmektedir. Bu durum gen araştırmalarıyla daha kanıtlanmaktadır. Son Buzul Döneminin 20 bin yıl öncesinden geriye çekilmesi Neolitik Tarım Devrimini mümkün kılmıştır. Coğrafyanın bitki ve hayvan zenginliğiyle Homo Sapiens’in düşünce gücü birleşince insanlık tarihinin en köklü devrimi olan Tarım-Köy Toplumu, Verimli Hilal’de büyük gelişmelere yol açmıştır.”²⁰

Neolitik kültür ve uygarlığın ana kaynağını Ortadoğu olduğuna, bu coğrafyanın insanlığa doğru evrimleşmenin merkezi olup insan gelişimine devrimlerle öncülük ettiğine ve bütün bu olağanüstü gelişmelerin “Verimli Hilal” diye adlandırılan coğrafyada gerçekleştiğine kimsenin itirazının bulunmadığını bilimsel araştırmalar kanıtlamıştır.

Neolitik Tarım ve Köy Devrimi’nin zamansal olarak başladığı tarih olan MÖ 12 ile 10 binlerde gerçekleştiğini, mekânın Ortadoğu bölgesinin “Verimli Hilal” bölgesi olduğu fikri arkeolojik veriler ışığında bilimsel netlik kazanınca bölge sakinleri ve yerleşkelerinin Kürtlerin atalarının yaşadığı bu topraklar olduğu gerçeğini destekliyor ve kanıtlanmış oluyor.

Kürtler, günümüzde büyük çoğunlukla kadim coğrafyalarında devletçi bir sistem yaratmış olmasalar da, yaşamlarını, kendilerine has toplumsal ilişkilerini, sosyal ve siyasal alanda varlıklarının devamı anlamında -öz değerlerinden uzaklaşmadan- devletçi sistemlere karşı öz varlığını korumak, geliştirmek ve alternatif bir sistem (ahlaki ve politik toplum) yaratmak için mücadele vermektedirler.

NEOLİTİK DEVİM BİR KADIN DEVRİMİDİR

Neolitik Tarım- Köy Devrimi ilkel komünal ana düzeninde ekonomi kültürünün temelini atılıp zihinsel, düşünsel ve toplumsal değişmelerin yartıcısı olan ana-kadın'ın rolü başattır.

İklimin, yerleşik yaşam koşullarının olgunlaşmasının ardından devrimsel nitelikte gelişmeler yaşanır. "Neolitik Tarım ve Köy Devrimi" ile yerleşik yaşamın oluşturulması, hayvanların evcilleştirilmesi, asalak ekonomiden üretici ekonomiye geçişi, toplayıcılıktan ehlileşirmeye, küçük sulama ile tarımın önü açılması vb. üretim tekniklerini geliştirmesi ve benzer bütün devrimlerin kadınlar tarafından gerçekleştirilmiş olduğu genel kabuldür.

Doğayla üretici temelde ilk ilişkilenen kadındır. Bitkiler ve hayvanlar üzerindeki gözlemleri sonucu (kadının doğurganlığı, objektif koşullarda yaratıcılık temelindeki müdahalesinde belirleyici unsur olarak) gerçekleşir.

Elde ettiği bilgi, ona öncülük misyonu verir. Neolitik Devrim, bir kadın devrimidir. Anaerki bir öze sahiptir. Yaşam ve toplumsallaşma kadın-ana ekseninde şekillenmektedir. Üretim ve toplumsallaşmaya, eşitliğe dayanan bu özgürlükçü sistemin kadın ekseninde geliştiği bilimsel anlamda ispatlanmıştır.

Kadının üretiminde ve yönetimde belirleyici olduğu, bu sürecin hem kendinden önceki dönemlerde hem de kendinden

sonraki uygarlıklarla arasında büyük farklılıklar vardır. Geliştirilen teknik ve yerleşik yaşamla insan doğa karşısında gücünün dengelemesidir. Onu düzenleyecek yetenek ve potansiyelin geliştirilmesidir.

Kadının doğayı canlı olarak görmesi, kendini de bu canlının, doğanın bir parçası olduğu inancında ve kabiliyetinde olmasındandır. Üretim ve paylaşım kolektif olunca kolektif inanç ve bilgi gelişmektedir. Tanrıça kültürü ve simgelleştirilmesi bu dönemde üst boyuta ulaşır. Kadının inanç ve düşünce yapısı, insanın doğallığını bozmayan, ayrıcalık oluşturmaya emeği ve paylaşımı esas olan ilkeli birlikteliğe dayanır. Düşünce ve duyguların bütünselliği Ana Tanrıça kültürünün inanç yapısını ortaya çıkarır. Bu inanç yapısında tanrıçalar insanlar arasındadır. Ayrıcalıkların cezalandırıcı, korkutucu, ürkütücü sıfatları yoktur.

Kadın-ana kültürünün önde olması Neolitik dönemin inanç sistemi üzerinde de etkisini gösteriyor. Ana tanrıça adına yapılan ilk tapınaklar, ilk köylerle birlikte ortaya çıkıyor. Bereket ve bolluğun sembolü biçimindeki kadın figürü tanrıça heykelticilikleri de bu döneme aittir.²¹

(ÇATAL HÖYÜK NEOLİTİK ÇAĞDA ANA TANRIÇA HEYKELİ MELLAART 1967)

Abdullah Öcalan, Neolitik dönemde kadının önemini ve Neolitik Tarım-Köy Devrimi'nde yaratıcı aklının kadın olmasını şu sözler ile ifade ediyor: “*Anaerkillik Neolitiğin kadın devrimidir. Daha doğrusu muhteşem Neolitik devrim bir kadın devrimidir. İnsanlığın halen mirası üzerinde geçirdiği bir devrimdi*”²²

Neolitik Devrim'in üretim ve düşüncede yol açtığı büyük gelişmeler toplumsal yaşamda yeni gelişmeleri ortaya çıkarır. Gelişen etnisite toplumsal örgütlenme olarak hiyerarşik yapıların oluşumu fikri gelişir. Kadın-Ana sistemi (otoritesi) içinde önemsiz konumda olan erkek (özellikle yaşlı erkek) anaerkil otoritesine karşı bir avantaj elde etmesi, avcılığın gelişmesi ve topluluğu (klan-kabile) dışa karşı savunma zorunluluğu askeri mahiyette olduğundan erkeğin gücünü öne çıkarır. Özellikle Şamanizm, erkek egemen ideolojiyi oluşturmaya yöneliktir. Böylece ana-kadın kültürü karşısında farklı bir kültürün gelişmesi söz konusu olur. Sınıflı toplumundan önceki bu otorite ve hiyerarşi gelişimi tarihin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil eder.

(ÇATAL HÖYÜKTE ANA TANRIÇA FİGÜRLERİ
MELLAART 1967)

Yaşlı bilgenin otorite kazanmasıyla rahip-şef-bilge itifakıyla sistem haline gelir. Hiyerarşi geliştikçe kadın-ana etrafındaki güç gidrek dağılır. Ataerkil hiyerarşinin gelişimi toplumsal tarihte ilk güçlü otoritenin kadın üzerinde kurulmasına yol açar.

Özecesi bu dönemde ilkel komünal ana düzeninde ekonomi kültürünün temli atılırken ana-kadın düzenleyici otoritedir. Neolitik Devrim kadın öncülüğü ile gerçekleşen kültürel bir devrimdir. Anaerkil bir öze sahiptir. Yaşam ve toplumsallaşma kadın ekseninde şekillenmektedir. Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesinde yeniden üretiminde kadını rolü belirleyicidir. Tanrıça kültürü bu dönemde üst boyutlara ulaşır. Kadın ve halk kültürü bu dönemde özgür ve gelişkindir.

Neolitik dönemdeki ana-kadın kültürüne dayalı otorite ve hiyerarşi, eşitlikçi ve özgürlükçü karakteri gereği gönüllülük esasına dayalı bir saygı ve bağlılık görür. Dolayısıyla bu anaç otoriteye hiyerarşik kültür bütünüyle olumlu ve yararlı bir rol oynar. Otorite eğer özgür ahlaktan kopmadan işlev görürse topluma, insanlığa olumlu katkılar sunabilir. Bunun en somut kanıtı Neolitik toplumun kendisidir.

NEOLİTİĞİN YAYILIŞI VE NEDENLERİ

Neolitik Tarım-Köy Devrimi'nin isim babası kabul edilen Gordon Childe, Neolitik'in merkez olarak Dicle-Fırat vadilerini işaret ederek ve aynı zamanda uzmanların genel kabulünün de, Neolitik'in zirvesi denilen MÖ 6-4 bin yılları arası bir yoğunluk kazanarak buradan dünyanın her tarafına yayıldığıdır.

Bugün daha iyi anlaşılıyor ki, Verimli Hilal denilen bölge, genel anlamda Kürdistan coğrafyasını kapsamaktadır. Dünya kültür mirası için yapılan akeolojik kazılarda çıkan yeni veriler ışığında, bilim insanlarının insanlık tarihini yeniden yorumlama gereğini doğuruyor. Çıkan her tarihi belge, bulgu ve yeni yerleşkeler de

bunun kanıtıdır. Ortak görüş olarak; dünyada ilk uygarlığın, yani bitki ekimi (nebat); evcilleştirme, evler, köy mimarisi, üretim araçları, yaşam koşulların kolaylaştırıcı malzemeler; zihni ve düşünsel gelişmeler, ibadet ve tapınakların belli bir sanat yapımı ile Tel-Xelef kültürüyle zirveleşen Neolitik-Tarım Köy Devrimi'nin yeni buluşları ve süprizlerle bizleri beklemektedir. Düne kadar sanıldığı gibi ilk uygarlaşmanın Mısır veya Güney Mezapotamya'nın büyük nehir vadilerinde başlamadığıdır.

İlk uygarlığın Verimli Hilal denilen bu bölgede Zagros-Toros dağ silsilelerinin yamaçları ve vadilerinde yaratıldığı, bu coğrafyadan dünyanın her tarafına yayıldığıdır. Birçok bilim insanı bu kanıtı ortak görüş olarak kabul etmiştir. Yine bazı tarihçilerin çok merkezli Neolitiklerin olabilme ihtimaline karşın, tek merkezli Neolitik fikri daha da yaygın kabul gören bir görüştür. Yalnız bazı bölgelerde, Çin'deki gibi kendine özgü bir Neolitik'in varlığı görünse de taşınma Neolitik'in de varlığı bilinen ve kabul görülen bir düşüncedir. Tıpkı uygarlık tarihi gibi tek bir alanda (Verimli Hilal) *Sınıflı Devletçi Uygarlık* bu coğrafyada bir mekezde doğmuş ve oradan tarihi süreç içerisinde dünyanın farklı alanlarına yayılmasıdır.

Bu konuyla ilgili tarihçi ve araştırmacı yazar Aleaddin Şenel insanlık tarihi kitabında "*Neolitik'in üretici yaşayış biçimi, Batı Asya'nın bir yerlerinde (Zagros-Toros dağ silsileri) Z.Ö 12 bin dolaylarında doğmuştur. Bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesiyle buradan çevresine hızla yayılmaya başlamıştır. Neolitik Batı Asya'daki (Zagros-Toros) ilk çekirdeğinde, batıdan Kuzey Afrika'ya; kuzeyden Anadolu'ya yayılmıştır. Anadoludan Trakya'ya geçmiştir. Tuna Nehri boyunca ilerleyerek İtalya, İspanya, İngiltere ve Kuzey Avrupa'ya ulaşabilmiştir. Gene Batı Asya merkezinde doğduğu yerden Orta Asya'ya Hindistan'a yayıldığı biliniyor.*"²³ biçiminde ifade eder.

Görüldüğü gibi somut bir ifade ile Zagros-Toros dağ kavislerinin vadilerin eteklerinde başlayan tarım ve hayvancılığa

dayalı Neolitik köy kültürü, ilkin ana kaynağına en yakın komşu coğrafyalar olan Aşağı Mezapotamya, Mısır ve Anadolu'ya geçer. Daha sonra bir yandan doğuya doğru İndus Vadisi'ne ve Hindistan üzerinden Asya kıtasının en doğusuna, diğer yandan Kuzay Doğu Anadolu üzerinden Kafkasya; öte yandan Trakya'ya ve oradan Tuna, Elbe, Weser nehirleri boyunca tüm Avrupa'ya yayılmıştır.

Tarihçi yazar Chris Harman'ın "*Halkların Dünya Tarihi*" kitabındaki değerlendirmesi şöyledir: "*Nitekim Bereketli Hilal (Verimli Hilal'i kast etmektedir)'den gelen ürün türlerinin Nil Vadisi'nde, İndus Vadisi'nde ve Batı Avrupada tarımın gelişmesinde rol oynamış olduğu anlaşılıyor.*"²⁴

MÖ 3. binlere gelindiğinde Atlantik'ten Pasifik'e dek bütün eski anakaralarda yayılmasını tamamlamıştır. Sonraki tarihlerde ise kuzey ve güney Amerika ile Avusturalya anakaralarına da geçiş yaparak yeryüzüne yayılmayı sağlayabilen ilk kültürdür.²⁵

Kürt tarihçi İzad ise bu konuda şunları söylemektedir: "*Berketli Hilal veya Verimli Hilal'in dağlık kuzey kesimi olan Kürdistan, pekçok ilk evcilleştirme ve endüstriyel ve teknolojilerin yanı sıra, yiyecek üretim tarzlarının da gelişim ve uygulama alanıydı. Kayda değer miktardaki arkeolojik kalıntılar Kürt dağlarının yaklaşık olarak MÖ 12 bin yıl önce tarımın icat edildiği bölge olduğudur. Bu devrimci teknoloji daha sonra, Kürt dağlarına komşu Mezopotamya'nın ovalarına, Batı Anadolu tepelerine ve İran Platosu'na yayıldı. Daha da genişleyerek Kuzey Afrika'ya, Avrupa'ya ve Hindistan'ın alt kıtasına dek yayılmıştır. Bu yüzden Kürdistan birçok yaygın ürünün ve evcil hayvanın çıkış noktasıdır.*"²⁶

Yine bu konuya ilgili olarak Abullah Öcalan'ın, "Savunma Kitabı 5. ciltteki açıklamaları şöyledir.

"*Verimli Hilal kültürü insanlık tarihinden ne kadar rol oynamışsa halkların kültürel tarihinde de Kürtlerin rolü ona denktir. Tarihte Mezolitik ve Neolitik dönemlerin (MÖ 15 bin- 3 bin) merkezi*

kültürün Çin'den Hint'ten Avrupa'ya kadar tüm Neolitik toplum kültürlerini beslemiştir. Kültürel yayılmanın izlerini hem genetik, hem etimolojik yöntemlerle bu alanlarda tespit edebilmekteyiz. Yaklaşık ve tespit edilebildiği kadarıyla Verimli Hilal merkezli 12 bin yıllık bir kültürel önderlik söz konusudur. İnsanlık tarihinde hiçbir kültürün bu denli uzun ve kapsamlı güneş gibi aydınlatıcı, ısıtıcı ve besleyici bir rol oynadığına tanık değiliz; varsa da rolleri sınırlı ve yüzeyseldir.”²⁷.

Devamla şunları ekler: *“Tarihte ilk defa kanıtlanmış ve kalıcılık arz eden Verimli Hilal kültürü MÖ yaklaşık 6 bin yıllarında aşağı Mezopotamya'ya; 5 binlerde Mısır-Nil vadisine, Balkan, İran ve Kuzey Karadeniz steplerine; 4 binlerde tüm Avrupa'ya ve Çin'e kadar taşınıyor. Her ne kadar iç dinemeğiyle bir Çin Neolitikliği'nden bahsedilse de benim tahminim ağırlıklı olarak bu taşınmış kültüre dayanmaktadır. Sığır yetiştirilmesi ve opsidyen kullanımının taşınması bu tezi güçlendirmektedir.”* Görüldüğü gibi ortak görüş Verimli Hilal bölgesinin insanlık gelişimi açısından kültürel ve toplumsal anlamında insan neslinin devamı (üreme, beslenme ve savunma) için önemli bir alan, iklim koşulların elverişliliği, nebat çeşitliliği, hayvan besleyiciliği açısından vazgeçilmez bir yerleşim, savunmasını dağla, mağaraların çokluğu, uygunluğu genel kabul görülür. Ve merkezi bir bölge olma özelliği merkez çevre konumda olmasıdır. Buradan da çevreye bir yayılımın kesinliği olduğu gibi görülmektedir. Bu yayılımın nedenlerini başka neler olduğunu belirtmekten yarar vardır.

1-Yayıma nedenlerin arasında üretimin sağladığı güvenli beslenmenin mevsimlik kıtlıklarda ölümleri azaltmak ve nüfus artışına yol açması vardır. Fazla nüfusun koloniler oluşturarak tarıma uygun toprak aramalarında Neolitik yayılmıştır.

2-Çiftçiliğe ve çobanlığa en uygun topraklara geçilmesiyle birlikte yayılan, bitkisel ve besin üretiminin (tarımın) nüfusu artan bir çoban topluluk; otlarını, sürülerini kaptıran bir

topluluk da yaşar kalabilmek için yeni otlaklar arayıp göçebe çoban toplulukların bu üretici yaşayış biçimini (Neolitik'i) yaymaları yerleşik çiftçiliklerinden çok daha hızlı olmuştur.

3-Üretici yaşayış biçimlerinin yayılmasının nedenlerinden biri de, bu üretici biçimin avcı ve toplayıcı, asalak yaşayış biçimine göre çok daha güvenli olduğunun anlaşılması onlara daha cazip görünmüş olmasıdır.

Neolitik Tarım-Köy devrimi tek merkezden dünyanın farklı bölgelere yayılması genel kabul gören bu yayılmanın nedeni ne olursa olsun Neolitik tarım köy üretici yaşayış biçimi dünyanın her yerine (zamanla) yayılmıştır. İnsan toplulukları dünyanın birçok bölgesinde MÖ 10-5 binli yıllar arasında Neolitik tarım köy kültüre geçmiş bulunuyorlardı.

NEOLİTİK DÖNEMDE KÜRDİSTAN'DA YERLEŞİM YERLERİ

“Ortadoğun'un Zagros-Toros sıradağlarınınca çevrilen ve Verimli Hilal'inde yaklaşık 10 bin yıl yaşanan ve son 5000 yılını merkezi uygarlık olarak sunabileceğimiz bu tarihi, varolan insanlığın ana nebridir. Diğer uygarlıklar var olsalar bile sonuçta bu ana nebreye katılmaktan kurtulamazlar.” (R. Apo 4. cilt Savunma Kitabı)

Kürdistan coğrafyası egemen ve hegemonik güçler tarafından (Ortadoğunun en kelim coğrafyası ve halkı) parçalara bölünerek yapay sınırlar çizerek dört devletin (Türkiye, Suriye, Irak ve İran) sınırları içine dâhil edilmiştir. Bununla yetinmeyip Kürt halkı asimilasyona tabi tutulmuş, kadim coğrafyasını önemsizleştirip tarihi varlığı yapay müdahalelerle, yapılan baraj bentleri ile sular altında bırakılmıştır. Bununla da yetinilmeyip bilimsel arkeolojik çalışmalara engel olmayı ya da gerçek bilgiyi, bilinci saptırılmaya çalışılmıştır.

Kürdistan Corafyası üzerinde şimdiye kadar yürütölen bütün tarihi çalışma ve araştırmaların, yapılan arkeolojik kazıların tümü Kürtler'in dışında, yabancıların insiyetifiyle ve yabancı kişi ve kurumlar tarafından yapılmıştır. Bu alışmaları yürütenlerin çoğunluğunun "Kürt olgusu"na bakışı, egemen ideoloji ve resmi devlet zihniyeti ile yorumlanmıştır. Bu alışmaları yapanların devletin memuru olmaları faktörü manidardır... Çünkü bilimsel verilerde bile inkâr politikalarının dışına çıkmamışlardır. Kuşkusuz bu araştırma ekiplerin içinde yer alan çok değerli bilim insanının araştırma yapabilmeleri tümöyle egemen ölkenin hükümetleri izniyle olduğu için ve ancak bu hükümetlerin belirlediği süre ve çizdiği alan çerçevesinde olduğu için, çalışmaların kapsamlı ve hak edilen sonuçlar elde edilmeyeceği de anlaşılırdır. Bu ve benzer nedenlerle Kürt inkârı üzerine kendini tavrını ve görüşünü şekillendirilen egemen devletlerin Kürt Tari'nin aydınlatılmasında hiç hizmet etmeyeceklerini bu amaçla yapılacak çalışmalara bir engel çıkaracağını tahmin etmek zor değildir.

Kürt kültürünün en parlak dönemi Neolitik dönemdir. Özbe öz Kürt kültürü olan Tel-Xelef kültürü, MÖ 6-4 bin yıllarında zirveye ulaşmış, yalnız Kürtler için değil, tüm insanlık üzerinde kalıcı ve dönüştürücü etkileri olmuş, sonuçları itibariyle evrensel bir niteliğe sahip bir dönemin kültürüdür. Neolitik dönemin nereden ve ne zaman ortaya çıktığı önceki başlıklarda belirtilmiş tüm bilimsel araştırma sonuçları ve bulguların Kürdistan'ı işaret ettiği gerçeğini ifade etmiştik. Kürdistan'da yapılmakta olan geniş arkeolojik kazılarda ortaya çıkan somut veri ve belgeler gerçekliği tüm dünyaya yansıtarak çıkan belgelerin bu tezin doğruluğunu kanıtlamakla kalmıyor bu güne kadar *doğru* olarak kabul edilenlerin yeniden sorgulanmasını zorunlu hale getiriyor. Akıllardaki ezberi bozmaya devam edip yeni gelişmelerin olacağı büyük ihtimal dâhilindedir.

Gerçeklik karşısındaki inkâr ve inat bir yere kadar sürdürülebilir. Gerçek sonuçta ortaya çıkmıştır. Zagros bölgesinde yer alan Paleolitik ve Mezolitik dönem yerleşkelerinden sonra

Verimli Hilal'in "*Çekirdek Bölgesi*" olarak adlandırılan bölgenin (Göbekli Tepe, Çayönü Nevala Çore, Çemé Halan, Kortik Tebe vb.) keşfedilmesidir. Bu merkezlerde yerleşimin MÖ 12 bin yıllara kadar gittiğini, Neolitik dönemin bu bölgede yerleşik hayata en ilk geçirildiği yer olduğu gerçeğinin kanıtıdır.

GÖBEKLİ TEPE

Kürdistan'da son arkeolojik araştırmalarda Neolitik döneme ait bulgularla desteklenen en eski kültür merkezi konumunda olup bilinenlerin en son halkası olduğu Göbekli Tepe'dir. Birçok bakımdan tarihe yeni yorumlar getirmeyi zorunlu kılacak derecede önem arz eden bulgu ve kalıntılar ortaya çıkardığı Göbekli Tepe önemli buluntulardan dünyanın ilk hiyerografi (resim yazısı) 11 bin yıl öncesine ait heybetli bir tapınak kompleksinin bulunuşu (Mısır Piramitlerinden 7 bin yıl önceye tarihlenen bir tapınak yapısı) var olan klasik tarih anlayışını sarsmıştır. Göbekli Tepe Urfa'nın 15 km kadar kuzeydoğusunda Örencik köyü yakınlarında yer almaktadır.

Göbekli Tepe sıradan bir Neolitik köy yerleşim yeri değil, bir tapınak ve bir dini merkezdir. Kazılarda çıkan bulgular bu yönde fikir vericidir. 12 bin yıllık geçmişi ile dünyanın -şimdiye kadar bilinen- en eski tapınağıdır. Kazılarda elde edilen veriler, Göbekli Tepe'nin Verimli Hilal'in "*çekirdek bölgesi*" denilen *Karacadağ* merkezli bu üçgenin Neolitik dönem yerleşimlerinin ortaklaşa yararlanıp kutsadıkları bir kültür birliğinin merkezi olduğunu ortaya koymaktadır. Birçok açıdan ezber bozan *Göbekli Tepe* gerçeği, "*köy*" olmanın ötesinde, köyden kente geçiş sürecindeki "*kayıp halka*"nın bulunup aydınlatılması ve ortaya çıkardığı ihtimallerin de kabul görmesi bakımından biricik öneme sahiptir.

Göbekli Tepe 1994'ten bu yana kazıları yöneten Prof. Klaus Schmidt "*Göbekli Tepe*" adıyla yayınlanan kitabında ezberi bozacak açıklamalarda bulunmuştur.

“Burası büyük bir ihtimalle insanların avcılıktan çiftçiliğe geçip evcilleştirmenin ilk noktası; kısaca, medeniyet tarihi burada başlıyor diyebiliriz.”

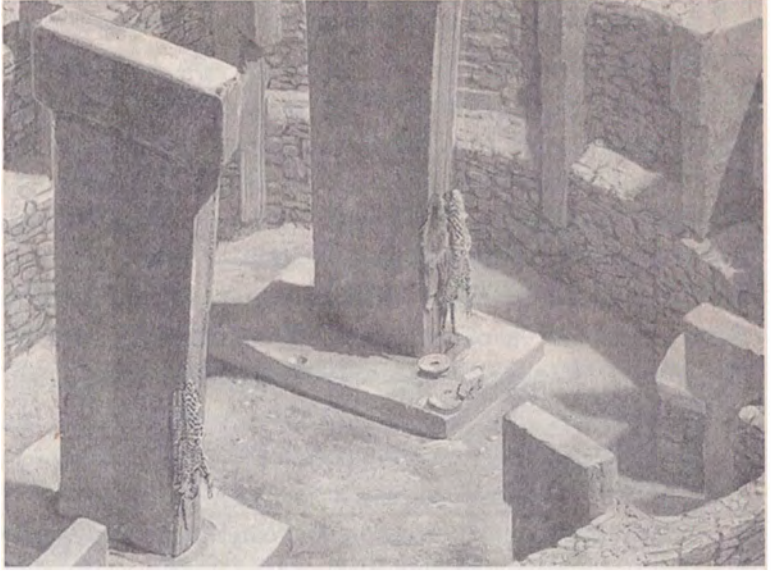
Yine Prof. Schmidt şu önemli tespitte bulunuyor:

“Yaklaşık 12 bin yıl önce Fırat ve Dilce nehirleri arasında kalan bölgede insanlık tarihinin en önemli değişimlerinden biri yaşamaktaydı. İnsanoğlu avcı-toplayıcı bir yaşam tarzından yerleşik hayata çiftçi, üretici düzene geçmek bu geçiş dönemde sandığımız gibi mütevazı ve basit bir yaşam tarzıyla yetinmemiş olduklarını aksine görkemli bir evre yaşadıklarını Göbekli Tepé’de bizlere bıraktıkları izleri de görebiliyoruz.”

Son yıllarda dünyanın en ünlü arkeologlarının, “Göbekli Tepe her şeyi değiştirdi.” açıklamaları dünya kültür mirasının doğru temellere uturtulması anlamında önemli bir yer tutmuştur.

MÖ 10 bin ile 9500 yılları arasına tarihlendirilen Göbekli Tepe’nin normal bir Neolitik köy veya yerleşke değil, bir kutsal tapınaklar kompleksi olduğunu, bugün net olarak görebiliyoruz. Üzerinde dünyanın şimdiye kadar bilinen en eski tapınağının yer aldığı “Tapınaklar Dağı” bir ritüel merkezi olduğu kanıtlanmış durumdadır.²⁸ Bir ideoloji merkezi de demek mümkündür. Yine insan ve hayvan başlarını birleşiminden oluşan heykeller ile

tepenin her yanına yayılmış dikli taş parçaları, yılan desenli taş levhalar vb. çok sayıda ritüel buluntuları fark eden uzmanlar böylece çalışmalarının daha ilk günü Göbekli Tepe'nin bir köy yerleşkesi olmadığına kararına varırlar.

540X405 GÖBEKLİ TEPE(HABER.COM)

Göbekli Tepe bütün ihtişamıyla bize şunu söylüyor:

Benim ve temsil ettiğim Neolitik Devrim'in dayandığı güçlü bir alt yapı, zengin kültürel birikim, çok sağlam toplumsal bir organizasyon düzeyi temelinde çok uzun bir tarihsel evrim sürecinde bu coğrafyada oluştuğunu unutmayın ve göz ardı etmeyin.”

R. Apo “5. Savunma Kitabı”nda konuyu değerlendirirken şunları söyler:

“Neolitik Çağ kabilenin görekemlilik çağıdır. Her kabile bir totemle temsil edilir. Totem kabilenin kimlik adıdır. Urfa Göbekli Tepe'deki tapınak çemberleri muhtemelen en güçlü kabilenin

dini-tanrı merkezidir. Yörenin en güçlü kabilelerinin ortak dini merkezidir. Dikili taşlardaki Hiyeroglif benzeri işaretler her kabilenin soy kütüğü olarak da okunabilir.”²⁹

QOTE BERÇEM (ÇAYÖNÜ)

Neolitik döneme ait ilk yerleşim yerlerinden biridir. Diyarbakır'ın Ergani ilçesine 7 km mesafede Dicle Nehri'nin küçük kollardan biri olan Boğaz Çayı'nın yamacında kurulmuş. En eski everesi MÖ 11 binli yıllara tarihlendirilen Qote Berçem (Çayönü) Ortadoğu'nun Neolitik döneme ait en önemli yerleşim yerleri arsındadır. Kendi zamanının en gelişmiş üretim araçlarına sahip, teknolojik ve endüstriyel kazanımlar açısından da en üst düzeye ve dolayısıyla en üst verime ulaşmış bu yerleşkenin, 600 bir nüfuslu bir köy olduğu tahmin edilmektedir.

Qote Berçem kazılarında dikkatleri üzerine en çok çeken özelliği, köyün mimari yapısı olmuştur. Dünyanın ilk yerleşimleri olan Neolitik köylerin bazı özelliklerini 10 bin yıl zaman farkıyla bugünkü Kürdistan köylerinde görebilmek mümkündür. Bu Neolitik köy evleri genellikle birbirine bitişik veya aralarında çok az aralık bırakılarak yapılmıştır. Günümüz mimarisinde devam eden bu benzeşmeyle Kürtlerin Neolitik Çağı ne kadar derinliğine yaşamış olduğunun kanıtıdır.

Tarihçi ve Araştırmacı Yazar Aleaddin Şenel, Qote Berçem (Çayönü) için şu bilgileri veriyor:

“Qote Berçem (Çayönü), tümüyle yabancı bitki ve hayvan türlerinden, onların evcilleşmeye geçişin izlenebildiği ilk yerleşme yeri sayılmaktadır.

Çayönü'nün, MÖ 9 bin 500'lerden kalma ilk katmanlarında karbonlaşmış yabancı “emme buğdayı” ile karşılaşmıştır. Üst katmanlarda ise “evcil emme” bulunmuştur. Bu olgu yabancı türün burada üretilmeye başlanıp evcilleştirildiğinin kesin

kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Yine Güney Doğu Anadolu Projesi'nin botanikçisi Jack Harlan'ın da "einkron buğdayı"nın burada evcilleştirilmiş olduğu, "emmer buğdayı"nın da dünyada ilk evcilleştirildiği yerin yine "Çayönü" olabileceği görüşünde birleşirler. Arpa, buğday yanında bezelye, mercimek, nohut bakla gibi bahçe ürünlerinin de yetiştirildiği kanıtlanmıştır. Yani MÖ 9.500- 8.500 arasında tarihlerden katmanlarından çıkarılan dört nohut tanesi bu bitkinin dünyada ilk kez Kürdistan'da evcilleştirilmiş olduğun düşünülmektedir. Tarihçi İzady, *"Evcilleştirilen ilk keçi koyun, köpek ve domuzların kalıntıları Kürdistan'daki üç önemli Arkeolojik bölgede bulunmuştur. Çayönü (Ergani), Ganja Ara (Kırmanşah, 10 bin yıl öncesine tarihleniyor) ve Jermo (Süleymaniye çevresinde, MÖ 8 bin yıl öncesine tarihleniyor)"* der.

Qote Berçém (Çayönü)'in, tinsel kültür anlamında sihirselden dinlere geçişin yaşandığı yer olduğu söylenebilir. Üst katmanlarda "tapınak" olarak nitelenen geniş bir odanın varlığı saptanmış. Odanın içinde 2-5 santim boyutlarında yontucuklar (doğurganlık "bereket kültü", "muskalar" olabilir) gebe kadınlara benzeyen biçimleri, kimilerince "Ana Tanrıça kültü" belirtileri olarak yorumlanmakta "Toprak Ana" kavramının varlığının ip

ucuları saymaktadırlar. Çünkü Neolitik topluluklarda eşitsizlik Tanrı, Tanrıça kavramlarına ulaşabilecek denli gelişmemiştir.

Bilim insanları genel kabul üzerine ve çıkan son arkeolojik belgelere dayanarak Qote Berçém (Çayönü)'i; Doğu Akdeniz kıyılarıyla Zagras dağ kavisleri arasındaki Verimli Hilal'in çekirdek bölgesinde besin üreticiliği yapan, tarım ve hayvancılık devrimini gerçekleştirmiş; seramik sanayi ve mimarlık teknolojileri; dokumacılık-tekstil; madencilik üretiminde -ilk ve ilkel biçimiyle de olsa- obsidyen gibi ham maddeleri Van yöresine kadar uzayıp getirilebilen bir alış-veriş, pazar sistemine sahip, Neolitik bir kültür merkezi olarak tanımlıyor.³⁰

GİRİKE HECİYEN

Bu Neolitik yerleşim yeri de Diyarbakır Ergani ilçe merkezine 20 km mesafede ve Ergani Diyarbakır karayolunun doğusunda bu günkü Ekinciyan köyünün yakınlarındadır. Yerleşim yeri oldukça gelişkin bir ilk tarım köy toplulukların yerleşkesidir. “Çayönü Kültü” geleneği dâhilindeki yerleşim yerlerinden biridir. Girike Heciyén yerleşimi Qote Berçém'den yaklaşık bin yıl sonrasında yani MÖ 10 bin yılları dolayına tarihlendirilmiştir.

Köyde yapılan kazı çalışmalarında (İstanbul ve Chicago Üniversitelerinin işbirliğiyle) yuvarlak ve dikdörtgen biçimli yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Evleri mimari tarzı Qote Berçém ile benzerlikleri çağrıştırmaktadır. Bazılarının tabanlarının kireç sıvalı olduğu tespit edilen bu evler taş temel üzerinde ve kerpiçten yapılmıştır.

Girike Heciyán Neolitik köy yerleşkesi olarak tarımın yapıldığına ilişkin Arkeolojik çalışmalar sonucu tespit edilmiştir. En çok arpa ve buğday türlerinin kalıntılarına rastlanmıştır. Ayrıca evcilleştirilmiş keçi, domuz, ve köpek varlığı tespit edilmiştir.

ÇEME HALLAN

Çemé Hallan, Çayönü ile hemen hemen aynı paralelde Yukarı Dicle bölgesinin doğu tarafında ve bugünkü Batman kentine yakın, yerleşmenin tarihi MÖ 12-11 binli yıllara kadar gitmektedir. Kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan somut kültür ürünlerinin söz konusu buluntuları “*Çekirdek Bölge*”nin yukarı Mezopotamya’da olduğu gerçeğini bir kez daha teyit etmiştir.

Çemé Hallan Köyü’nde bina duvarına yerleştirilmiş sığır kafatası kalıntılarına rastlanmıştır. Daha sonraki dönemlere ait yerleşimlerde yapılan kazılardan da anlaşılmıştır ki, *Boğa Başı* figürü Neolitik dönemde göresel motif olarak çok farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Çemé Hallan’da bulunan bunun ilk örneğidir. Daha da dikkat çekici ve anlamlı olanı şudur ki Çemé Hallan’da 10-12 bin yıl sonra bile aynı coğrafyada yani Kürditan’da yer alan Kürt köylerinde evlerin ön cephesinde camuş, koç, boğa, sığır gibi hayvanların iri boynuzlu kafa iskeletlerinin bir güç ve görkem sembolü olarak hâlâ kullanıyor olduğudur. Ve demek ki; “*Tarihçe, gelenek neyse, günümüz ve gelecek de odur.*” diyen R. Apo bu sözü boşuna söylenmemiştir.

KORTİK TEPE

Kortik Tepe Diyarbakır-Batman arasında Dicle nehri ile Batman Çayı’nın kesiştiği yerde Bismil sınırları içinde yer almaktadır. Tarım ve hayvancılığın geçişin ilk yerlerinden biri olduğu uzmalarca kabul edilen Kortik Tepe’nin tarihi günümüzden 12-bin yıl öncesine uzamaktadır.

Kortik Tepe söz konusu yerleşimler arasında en son keşfedilen bir merkez olmakla beraber, oldukça zengin ve önemli bulgulara rastlanmıştır. Çemé Halla’nın hemen güneyine düşen Kortik Tepe kazı çalışmalarını yürüten Dicle Üniversitesi Fen-

Edebiyat fakültesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Vecihi Öz Kaya'nın "*Kortik Tepe'den tarih fışkırtıyor...*" sözleriyle ifade ettiği gibi, gerçeketen de kazılar ilerledikçe Kortik Tepe'nin yukarı Mezopotamya Neolitik kültürünün en gelişmiş merkezlerinden biri olduğu göz önüne sermiştir. Burada ortaya çıkarılan bulgular aynı zamanda küresel uygarlığın ilklerinin de bu coğrafyada yaşandığına tanıklık etmektedir.

NEWALA ÇÖRE

Newala Çöré isminde de anlaşılacağı gibi "Çör" sözcüğü Kürtçe'de "kara ölüm" olarak bilinen "*veba*" anlamına gelmektedir. Newala Çöré, "Veba Deresi" veya "Veba Vadisi" olarak adlandırılır. Adıyaman Samsat ilçesini yakınlarında Orta Fırat bölgesinin pek de dikkat çekmeyen تنها bir vadisinde yer almaktadır. Arkeolog araştırmacı Klaus Schmidt 2006 yılında yazdığı bir kitabında; "*Çanak-çömleksiz Neolitik Çağa ait büyük Newala Çöré yerleşmesinin keşfi, Yakındoğu Neolitik Tarihini değiştirdi.*" diyecektir.

Newala Çöré'da başlatılan kazıların daha ilk yıllarında ortaya çıkan "büyük dikili taş levhalar" arkeologları şakına çevirmiştir. Kazı ekibinden Arkeolog K. Schmidt, bu durumu "*O büyük taş hevhaların herhangi bir şekilde Neolitik'e ait olabileceğini düşümmüzde bile görsek inanamazdık!*" sözleriyle ifade etmiştir. Fakat kazının ilerleyen aşamalarında devasa hevhaların Neolitik döneme ait olduğu kesinlik kazanır. Daha sonraki yıllarda Göbekli Tepe'de de benzerlerine rastlanacaktır.

Görüldüğü gibi Neolitik dönemde Kürt coğrafyası Kürdistan'da insalık için önemli gelişmeler yaşanmış ve önemli aşamalardan geçilmiştir. Bu dönemde yerleşik yaşama geçmiş, köyler ve küçük kasabaları kutsal mabetler inşa etmiş, taşın yanı sıra balcığı, kemiği, ağacı, kamışı işleyerek yeni ve oldukça gelişkin araçlar yapmıştır. Madenlerle tanışmış, eğirmeni, dokumayı keşf

etmiş, balcığı fırınlamayı, çömlek yapmayı, heykel ve kabartmayı öğrenmiş, hayvanları evcilleştirmiş ve tarla tarımını başlatmıştır.

Somut bulgulara dayanarak diyebiliriz ki:

“Kürtlerin başlangıcı ve kökeni, insanın başladığı yerde ve zamanda tarihinin başladığı yerde ve zamanda, uygarlığın başladığı yerde ve zamandadır.”

DİPNOT

- 1-Abdullah ÖCALAN- 1. Cilt Savunma Kitabı
- 2-Abdullah ÖCALAN-Sümer Rahip Devletinde Demokratik Cumhuriyete Doğru
- 3-Chiris HARMAN- Halkların Dünya Tarihi
- 4-Aleaddin ŞENEL- İnsanlık Tarihi
- 5-M.Sait YILDIRIM- Uygarlığın Doğuşundaki Kültür ve Kürtler
- 6-Abdullah ÖCALAN- 1. Cilt Savunma Kitabı
- 7-M. Sait YILDIRIM- Uygarlığın Doğuşunda Kültür ve Kürtler
- 8-Abdullah ÖCALAN- 1. Cilt Savunma Kitabı
- 9-M. Sait YILDIRIM- Uygarlığın Doğuşu Kültür ve Kürtler
- 10-Şerol TEBER- Doğanın İnsallaşması
- 11-İnsanların En Güzel Tarihi, Aktaran: M.Sait YILDIRIM
- 12-Aşkın En güzel Tarihi, Aktaran: M. Sait YILDIRIM
- 13-M. Sait YILDIRIM- Uygarlığın Doğuşunda Kültür ve Kürtle
- 14-Abdullah ÖCALAN 4. Cilt Savunma Kitabı
- 15-M.Sait YILDIRIM- Uygarlığın Doğuşu Kültür ve Kürtler
- 16-Lewis MUMFORD- Tarih Boyunca Kent
- 17-Şerol TEBER- Doğa'nın İnsanlaşması
- 18-M.Sait YILDIRIM- Uygarlığın Doğuşunda Kültür ve Kürtler
- 19-Pavel DOLUKHANOV- Eski Ortadoğu Çevre ve Etnik Yapı
- 20-Abdullah ÖCALAN- 4. Cilt Savunma Kitabı
- 21-M.Sait YILDIRIM- Uygarlığın Doğuşunda Kültür ve Kürtler

- 22-Abdullah ÖCALAN- 5'nci Cilt Savunma Kitabı
- 23-Aleaddin ŞENEL- İnsanlık Tarihi
- 24-Chris HARMAN- Halkların Dünya Tarihi
- 26-M.Sait YILDIRIM- Uygarlığın Doğuşunda Kültür ve Kürtler
- 27-İzady- Kürtler
- 28-M.Sait YILDIRIM-Uygarlığın Doğuşu Kültür ve Kürtler
- 29- Abdullah ÖCALAN- 4. Cilt Savunma Kitabı
- 30-M.Sait YILDIRIM- Uygarlığın Doğuşunda Kültür ve Kürteler

2. BÖLÜM

KÜRTLERİN KÖKENİ

KADİM HALKIN KADİM COĞRAFYASI KÜRDİSTAN

“İnsan kültürünün toplumsal sıçrama yaptığı devrimlerin ana merkezleri coğrafi konumu gereği Toros-Zagros dağ sistemidir. Kürtlerin ana ve ataları bu sistemin ana gruplarıydı. Oluşturdukları en eski dil grubu olan “Aryen Dil Grubu”nun hem Neolitik devrimin hem kent uygarlık sürecinin gelişiminde temel rol oynamıştır.”
(Abdullah Öcalan)

Öcalan, isabetli ve netleştirici bir perspektifle insanlığın genel tarihi ve evrimleşme süreci ile birlikte Kürt tarihinin başlangıç dönemini somutlaştırmak için yeni bilimsel bulgu ve belgelere dayandırır. Buna göre, insanın en yakın türü, ilk kez Afrika'nın doğusunda iki ayağın üzerinde doğruldu ve oradan tüm yeryüzüne yayılmaya başladı. Düşünen insan yani bugünkü modern çağdaş insanın doğrudan atası aşamasına ise Ortadoğu bölgesinde sıçramayı başardı.

Evrim kronolojisini tekrarlanmak gerekirse yaklaşık tarihlendirmelerle 60 milyon yıl önce ilkel Primatlar yani insanın ilk maymunu ataları oluştu. İlk Homindlar (insansılar) 20 milyon yıl önce orataya çıktı. İnsanın ilk atası sayılan Homo Hebilis, 3 milyon yıl önce iki ayağı üzerine dikilen, Homo Erektüs türü ise 2-5, 2 milyon yıl önce oluştu. Ve Doğu Afrika'dan (Rift Vadisi) Kızıl Deniz ve Akdeniz'i takip ederek bir yayılma göstermiştir. Bir milyon yıldan beri de “Verimli Hilal” denilen bölgede giderek artan bir yoğunlaşma başladı. Bu dönem aynı zamanda insanın uzun bir Paleolitik evreyi yaşadığı dönemdir.

20 bin yıl kadar önce 4. buzul çağının ortadan kalkmasıyla birlikte doğal çevrenin sunduğu imkânlar sayesinde kültürel evrimde görülen hızlanma neticesinde 15 bin ile 12 binli yıllar arasında Mezolitik Topluma geçip, MÖ 12 bin yılları civarında Neolitik döneme geçiş yapmıştır.¹

Neolitik kültür ve uygarlığın başlangıcı olan Verimli Hilal'in (Kürdistan) olduğu somut verilerle kanıtlanmıştır. Hiç kuşkusuz Tarihin Neolitik kültürü oluşturan toplumun, yani Kürtlerin tarihinin de başlangıcıdır. Benzer görüşü savunan İzady de:

“Bugün yaşadıkları ülkenin yerli halkı olan Kürtlerin tarihi hakkında hiçbir ‘başlangıç’ yoktur. Kürtler ve tarihleri, binlerce yıllık kesintisiz içsel evrimin, ülkelerine dağınık biçimde gelen halkaların ve düşüncelerin asimile edilmesinin ürünüdür.” dedikten sonra şunaları ilave etmektedir: *“Bunula birlikte bir yerden başlamak ve seçmek gerekiyor. En uygun tarih 12 bin yıl öncesi, yani Neolitik Devrim’in başlangıcıdır. Yani insanlık çağının başladığı tarihtir.”*²

Son Arkeolojik kazı çalışmalarında bulunan belge bulgularından anlaşılacağı gibi ilk yerleşim yerleri Zagros-Toros dağ kavisleri ve yukarı Mezopotamya Dicle-Fırat sahalarıdır. Buralarda inşa edilen komünal köylerde binlerce yıl doğayla uyumlu dengeli bir yaşam sürdürülerek “köy devrimleri” gerçekleştirir. Neolitik toplumun gelişmiş kurumsal aşaması olan Tel-Xeléf (MÖ 6-4 bin) döneminde birçok alanda gelişme sağlandığı gibi tarım alanında da yaşanan gelişmeyle beraber ciddi anlamda bir bolluk da yaşanmıştır. Hem ürün bolluğu hem de alet, edevat; çanak, çömlek; sapan, tekerlek vb. imâlatıyla uğraşan zanaatkârların belli yerleşim birimlerinde toplanması nedeniyle bu yerleşim yerlerin nüfusuda artmıştır. (Qote Berçém/ Çayönü) Göbekli Tepe gibi Neolitik kültüre ve uygarlığın dünyada bilinen en eski ve önemli merkezi yerleşimlerdir.)

Yoğunlaşmanın yaşandığı bu yerleşim birimlerinde kasaba ve küçük kentler inşa edilir. İnançları gereği mabetler yapılır.

Bu kentler kâr ve sömürü amaçlı olmayıp insanlığın doğal gelişimine katkı sunan konumlarıyla uzunca bir zaman varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Tarihçiler, Kürtlerin anayurdu olan Kürdistan'ı, "Verimli Hilal" ya da "Altın Hilal" adıyla Neolitiğin de anayurdu olarak çoktan belirlenmişler. O tarihten beri Kürtler hiç kesintiye uğramaksızın bu toprak üzerinde yaşıyorlar ve günümüzde de -her ne kadar hegemonik güçler tarafında dört parçaya ayrılmış olsa da- bu ülkede hâlâ varlıklarını devam ettirmektedirler. Ortadoğu'nun merkezinde Kürtlerin atalarının yaşadığı topraklar olduğu artık hiçbir kuşkuya yer vermeyecek kadar teyit edilmiş ve Kürdistan, Neolitik Devrim'e anayurtluk etmiştir. Bu çerçevede Kürtlerin durumuna bakıldığında gerçekler ve bulgular bize Kürtlerin kökeninin de bugün hâlâ üzerinde yaşadığı topraklarda olduğunu söylemektedir.

Sonuç olarak Kürtler'in kökeni farklı coğrafyalarda aramanın gerçekçi bir tutum olmayacağı her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Tersine, veriler Kürtler'in kökeninin hâlâ üzerinde yaşamakta oldukları bu topraklarda olduğunu göstermektedir. Halk olarak şekillenmesi bir orijinal kimlik biçimde özellik kazaması tarihi süreç içerisinde ve bu topraklar üzerinde gerçekleşmiştir. "*Hiçbir toplumun temelinde saflık ve birden olup bitme yoktur.*" diyor Abdullah Öcalan. Kürt toplumu da belki binlerce yılla ifade edebilecek uzun bir evrim sürecinde Ortadoğu gibi hareketli bir coğrafyada çok sayıda kabile, aşiret ve etnik grupların ilişki ve kaynaşmaları sonucunda oluşmuştur.

NEOLİTİK DÖNEMDE KÜRTLER

*"Kürtlerin tarihindeki rolü esas olarak neolitiğin yaratıcı halkı olmasından ileri gelmektedir. Dicle ve Fırat'ın Toros ve Zagros dağ sisteminden beslendiği yarı-ova ve dağlık alan neolitiğin doğduğu yerler olarak kesinlik kazanmıştır."*³ (Abdullah Öcalan)

Devamla; *“Yerleşik coğrafyası, bitki ve hayvan kültürü nedeniyle Kürdistan’ın dünyada ilk defa Neolitik Çağa beşiklik ettiği kesindir. Tarım ve Köy Devrimi’nin gerçekleştiği MÖ 11 bininci yıla kadar eskiye dayanan bir yerleşik kültüre sahip olduğu bundan daha eski bir tarihin dünyanın hiçbir yerinde bulunmadığı arkeolojik kalıntılar kanıtlanmaktadır.*

Neolitik dönemin kültür ve uygarlığın ana kaynağının Ortadoğu alanı olduğu artık kimsenin itirazının olmadığını bilimsel araştırmalarla kanıtlanmış bir gerçekliktir. İlk insanın yine bu ilk merkezden yeryüzünün farklı alanlarına yayıldığı da genel kabul görülen bir gerçekliktir. Neolitik’in orjini olduğu yani yaratıcı halkının Kürtler olduğu ve doğduğu toprakların da Kürdistan coğrafyası olduğu gerçeği de aynı derecede bilimsel kanıtlara sahip ve ispatlı olmasıdır. Neolitik kültür ve uygarlık olduğunda burada Kürtlerin yeri ve rolü çok daha belirgin bir biçimde diğer tüm etnik topluluklardan çok öne çıkmaktadır. Ve bu somut olarak kanıtlanabilen bir olgudur. Neolitik’in yaratıcısı ve mirasçısı Kürtlerdir, diyebiliriz. Kürtler, uygarlığı yaratan halklardan sadece biri değil, başlıcası ve en başta gelenidir. Mevcut veriler, bulgu ve belgeler somut ve net biçimde kanıtlamaktadır. Paleolitik Mezolitik ve Neolitik dönemlere ait Kürdistan’daki yerleşkeler ve yerleşim birimlerinin de gösterdiği gibi bu tez tartışmasız kanıtlanmıştır.

60 bin yıl öncesine tarihlenen Zagros eteklerindeki Şanidar’dan Diyarbakır’ın Ergani Qote Berçem (Çayönü) yerleşimine kadar; ayrıca, kazıları hâlâ devam eden ve şu ana kadar günyüzüne çıkarılan tarihi değiştirecek veri ve bulgularla arkeologlar ve tarihçileri hayretlere düşüren klasik tarih anlayışını sarstığı söylenen; Urfa Göbekli Tepe’de elde edilen tüm somut veriler bu gerçeği kanıtlamaktadır.

Tarihçi İzady: *“Aslında Sümer sınıflı uygarlığı tarafından başarılan pek çok şeyin bundan 7 bin yıl önce Sümer’in kuzeyindeki Kürdistan dağlarında ve vadilerinde başlamış bulunduğunu,”*

söylüyor. Kürdistan'ın uygarlığın gelişiminde oynadığı başat rolün arkeolojik, zoolojik ve botanik kanıtlarının çok belgeli olduğuna dikkat çeker. “Yine Kürt halkının tarihini bir devletle başlatmak anlamsızdır.” diyen Abdullah Öcalan'ın, ne denli haklı olduğunu Kürtlerin nasıl zengin geçmişe sahip bir halk olduğunu, gerçeklerin ortaya çıkmasıyla doğrulanmıştır.

İnsan yaratıcılığına bakıldığında, yaratımların nerede, nasıl, kimler tarafından ve hangi alanlarda gerçekleştiği tarihsel gelişim süreçlerine bakılarak izlenebilir. Tüm uygarlıklar için geçerli olan bir durum, uygarlıkların doğduğu ve ait olduğu coğrafya tanımlanması durumu, neolitik uygarlık için de geçerlidir. Kapitalist uygarlık denildiğinde akla hemen Avrupa, özellikle Batı Avrupa gelir. Feodal İmparatorluklar denildiğinde Çin, Ortadoğu Rusya ve Avrupa akla gelir. Köleci uygarlık denilince; Roma, Mısır, Aşağı Mezopotamya coğrafyalarıyla özdeşleşen yerlerle akla gelir. Aynı olgu neolitik uygarlık için de geçerlidir. Neolitik uygarlık denilince “Verimli Hilal”, bir diğer ismiyle Altın Hilal akla gelmelidir, çünkü neolitik uygarlığın coğrafyası Kürdistan coğrafyasıdır. Öyleyse neolitiğin tepeden tırnağa Kürt orijinili olduğu, coğrafyasının; Kürt Coğrafyası; kültürünün de Kürt kültürü olduğu bilimsel, reel bir olgudur.⁴

Ortadoğu'nun özellikle Verimli Hilal'in, birçok yeni uygarlığın yaratıcısı olma becerisi gösterdiğini, son yüz yıl içerisinde ve son 30-40 yılda yapılan arkeolojik kazılar sonucu elde edilen bilgi ve bugular bilimsel olarak kanıtlanmış durumdadır.

Günümüzden geriye doğru bir sıralama ile insanlık tarihinin üç ana basamağında Ortadoğu'nun merkezi bir kaynak konumunda olduğu netleştirilmiştir.

Birincisi: Köleci-sınıflı-devletçi uygarlığın ilk kaynağının Aşağı Mezopotamya olduğu ve Sümerlerin adıyla anılan bu uygarlığın yine bu topraklardan dünyaya yayılmış olduğudur.

İkicisi: Neolitik Köy-Tarım Devrimi ve Neolitik kültür ve uygarlığının da bu coğrafyanın kalbi olan Verimli Hilal, yani

Kürdistan'da doğup gelişmesi ve buradan tüm dünyaya yayılmış olmasıdır. Ayrıca Mezolitik dönem kültürünün de ilk ana kaynağını aynı bölge olduğu bilgisi de netleşmiştir.

Üçüncüsü: İnsan türünün Doğu Afrika (Rift Vadisi)'da iki ayağı üzerinde dikilmeyi başarıp dünyaya yayılmasından sonra bugünkü modern insanın doğrudan atası kabul edilen Homo Sapiens aşamasına evrilmesinin de ilk defa Ortadoğu'da gerçekleştiği ve buradan yeryüzüne yayıldığı birçok tarihçi ve araştırmacı tarafından kabulü ve asıl bölgenin Zagros doğu kavisi, etek ve vadileri olduğu gerçeğidir. Bu tarif edilen coğrafya Kürdistan'dır.

Bunlardan ilk ikisi tartışmasız birer bilimsel realite olarak kanıtlanmış durumdadır. Üçüncüsü en son bilimsel verilerin ortaya koyduğu en güçlü tez olup kesine yakın kanıtlanma düzeyi ile bugün için dünyada geçerli sayılan görüş durumundadır.

İnsanlığın doğu Afrika'dan çıkıp yayılım gösterdiği ilk istasyon ve merkezi toplanma yeri olup bu coğrafyada binlerce yıl yoğunlaşarak gelişmiş ve dünyanın birçok yerine dağıldığının genel kabulüdür.

İnsanın ilk yurdu, insanlığın beşiği Kürdistan'dır. Bilimsel araştırmalar beşiğin beşikliğini her gün yeni kanıtlarla bize kanıtlıyor.

Mitoloji ve dinde ilk insan olarak anılan atamız "Âdem" cennetten atılınca yeryüzünde ilk ayak bastığı ya da düştüğü yer bu coğrafya değil miydi? Kutsal kitap Tevrat'ta bu durum şöyle ifade edilir:

"Ve Rab Allah, yerin toprağında Âdemi yaptı ve onun burnuna hayat nefesini üfledi. Âdem yaşayan can oldu. Ve Rab Allah Şauka doğru Aden'de bir bahçe dikti ve yaptığı Âdem'i oraya koydu" 5 BAP-2 (Tekvin, Tevrat)

"Ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı ve oradan bölündü ve dört kol oldu. Birincinin adı Pişmondur. Kendisinden

*altın olan bütün Hivala diyarını kuşatır. Ve bu diyarın altını iyidir. Orada çok günnük ve akik taşı vardır. İkinci ırmağın adı Gibondur. Bütün kuş ilini kuşatan odur. Üçüncü ırmağın adı Dicle'dir. Aşuur'un önünden akan odur. Ve Dördüncü ırmak Fırat'tır"*⁶ BAP-2 (Tekvin, Tevrat)

Arkeolog, tarihçi ve araştırmacı Çayönü kazılarını başlatan Brac Luway bölge hakkındaki gözlemlerinde: *"Yaşam dünyasının hiçbir yerinden Zagros-Toros dağ silsilenin kavisli eteklerindeki kadar anlamlı olamaz!"* demiştir.

ARYEN DİL KÜLTÜRÜ VE YAYILIŞI

"Son buzul döneminin 20 bin yıl öncesinden itibaren geriye çekilmesi Neolitik Tarım Devrimini mümkün kılmuştır. Coğrafyanın bitki ve hayvan zenginliğiyle Homo Sapiens'in düşünce gücü birleşince insanlık tarihinin en köklü devrimi olan tarım-köy toplumu Verimli Hilal'de büyük gelişmelere yol açmıştır."

*"Dil ve düşüncenin sıçramaya başlaması o döneme de eş görülmemiş bir toplumsal biçimlenişe yol açtı. Hâkim dil kültür grubu olan Hint-Avrupa (Yanlış olarak bu unvan verilmiştir. **"Aryen Dil Kültür Grubu"** demek daha doğrudur.) toplulukları oluştu. Bugünkü Kürtlerin kökenini bu toplulukların **"kök hücre"** olarak tanımlama mümkündür. Kürt dili ve kültürü üzerindeki araştırmalar bu gerçekliği ortaya çıkarmaktadır. Hem yaşam coğrafyası hem tarih bu gerçekliği daha da doğrulamaktadır."*⁷ (Abdullah Öcalan 5. Cilt Savunma Kitabı)

"Ari ırkı" veya "Aryen" olarak tanımlanan kavimlerin kökeni için kullanılan bu isimlendirilmeler Neolitik Tarım Devrimine dayalı çiftçiliği ve hayvancılığı esas alan kültürü ilk geliştiren topluluklara etnik gruplara verilen genel bir adlandırma olduğu anlaşılmaktadır. Böyle olunca doğal olarak gözler neolitik devrimin ana kaynağına Verimli Hilal coğrafyasına Toros-

Zagros dağ silsilesinin iç eteklerine Fırat ve Dicle nehirlerinin doğduğu havzaya yönelecektir. Başka bir deyişle ibre Kürdistan'ı işaret etmektedir.

“Aryen” sözcüğünün etimolojik çözümlemesini yapan Abdullah Öcalan, Ortadoğu kökenli çoğu kavram adlandırması oluğu gibi bu kavramın da bir Sümer adlandırması olduğunu ve “Yeri, toprağı, tarlayı süren halk, topluluk” anlamına geldiğini belirtmektedir:

“Ar ve Ard; Sümerce’de saban ve sürülen yer, tarla anlamına gelmektedir. Toros-Zagros etekleri tarım devriminin doğuş kaynağı olduğundan, Sümerler de bu kelimeyi büyük olasılıkla bu anlamda yaşayan ve “Hurrit” denilen toprak sahipli kabile topluluklarından almış olabilirler.” Biçiminde ifade eder.

Avrupa merkezli kaynaklarda Aryen dil ve kültürünün merkezinin Avrupa olduğu, orandan Kuzey Avrupa ve Rusya steplerinden geçerek Kafkaslar yoluyla MÖ 2 binli yıllarda Ortadoğu’ya geldiği Anadolu’ya ve Hint’e yayıldığı iddia edilmektedir. Günümüzde mevcut bilimsel gerçekler doğrultusunda artık itiraz edilmez nitelikteki bilimsel verilerle bu türden iddiaların tam tersinin doğruluğu kanıtlanmıştır.

Tarihte “Aryen Yayılma Dalgası” olarak bilinen yayılma, Ortadoğu’dan Avrupa’ya olmuştur. Hem de Avrupa’yı sarsacak bir kültürel devrim etkisini yaratarak... Bu devrim dalgasının Anadolu, Trakya ve Balkanlar üzerinden ve ayrıca yine Güney Rusya steplerinden geçen bir yolu izleyerek Avrupa’ya ulaştığı ve böyle MÖ 5 ile 4 binli yıllara geldiğinde Avrupa’nın hemen hemen tüm alanlarının “Neolitik Tarım Devrimi” ile tanıştığı nettir. Tarihte bu yayılmaya “Aryen Kaynaklı Hint-Avrupa Dalgası” adı verilmektedir. Geçmişte söylenip yazılanlar ne olursa olsun bugün Avrupa’nın neolitik’i ve onunla beraber *aryen* kültür ve dilini Ortadoğu’dan aldığı ve bununla beslenerek geliştiği gerçeğidir. Kendilerine özgü bir tarım kültürlerinin söz konusu olmadığı kesin kanıtlarıyla gün yüzüne çıkarılmış durumdadır.

Aryen dil ve kültürünün ana kaynağının Avrupa veya başka bir yerde değil de Ortadoğu'da oluştuğunu özellikle Verimli Hilal'de gerçekleşip buradan bir yayılma gösterdiğini bilim insanları teyit eder. Bu açıklamaları, Neolitik kültürü araştırmalarıyla ünlü *Gardon Childe'nin*: “*Bizim (Batı) kültürümüz, insanlık kültürünün ana kolu üzerinde olduğu savında bulunabiliyorsa; bu yalnızca kültürel geleneğimiz, bir zamanların çok sayıdaki paralel kültürlerini fethedip onları haraca bağlamış olmasına dayanır. Yazılı tarih dönemlerinde insanlık kültürünün ana nehri Mezopotamya veya Mısır üzerinden çıkıp, Yunan, Roma yoluyla Atlantik Avrupası'na ve Amerika'ya doğru akarken kendisine Hint, Çin, Meksika ve Peru uygarlıklarından sayısız barbar ve vahşi toplulukların kültürlerinden atılan kollarla durmaksızın genişledi,*” der.⁸

Yine Aryen dil ve kültürünün ana kaynağının Avrupa'da veya başka bir yerde aramanın anlamsız olduğunu, Ortadoğu'dan Avrupa'ya ve Avrasya steplerine yayıldığını savunanlardan Colin Renfrew ile beraberinden çalışan bir grup bilim insanıdır. Renfrew, “*Arkeolojik ve Dil: Hindu Avrupalıların Kökenlerinin Bilmece*” adlı çalışmasında (1988) Arkeolojik bulgulara dayanarak “*Verimli Hilal'in Kuzey kısmında yerleşmiş bulunan ilk çiftçilerin Hint Avrupa dilinin ilk biçimini konuştuğunu*”⁹ belirtiyor.

Pavel Doluk Hanov'da yukarda adı geçen uzmanların görüşlerini paylaştığını, ana yurdun Verimli Hilal olduğunu ve köken halkın bu coğrafyada yaşayan çiftçiler topluluğu olduğunu vurguluyor.

Abdullah Öcalan'ın: “*Aryen dil ve kültür grubu da diyebileceğimiz tarihinin bu en önemli geleceğini tahminen MÖ 11 bin yıllarından itibaren bu ana kaynaktan (Verimli Hilal) şekillendiği, arkeolojik, etimolojik ve etnolojik kıyaslamalarla rahatlıkla kanıtlanmaktadır. Özellikle o dönemlerden kalma ve halen bölgede Kürtçe lehçelerinde kullanılan birçok kelime kaynağının bu dönemde ve bu zamanda oluştuğunu*

göstermektedir.” devamla: “Aryen dil ve kültürü esasında tarım ve hayvancılık devriminin ürünüdür. Bu devrimin yayıldığı tüm sahalar, ağırlıklı olarak bu kökenden türeyen dilleri konuşmaktadır.”¹⁰ biçiminde ifade eder.

Aryen dil ve kültürün yayılışını genel kabul olarak alan görüşe göre: Aryen kültür dalgası, MÖ 9 binlerde Anadolu’ya, MÖ 6 binlerde Kafkasya’ya, Kuzey Afrika’ya ve İran’a, MÖ 5-4 binlerde Çin’e, Güney Sibiryaya ve Avrupa içlerine kadar yaymıştır. Bu tarihlerde tarım kültürünü dünya çapında yayan Aryen göçmenler, MÖ 3-2 binlerde Hindistan, Yunanistan, İtalya, İberik Yarım Adası (İspanya), İngiltere ve Kuzey Avrupa’ya kadar sızmışlardır.

Bütün Arkeolojik ve Etimolojik veriler etnisitenin ilk defa bu tarihlerde Zagros-Toros dağ sisteminin iç kavislerinde şekillendiğini göstermektedir. Tarımsal devrim etnisite hareketi için ön varlık koşuludur. Üretim teknolojisi bu sınırı belirler. Bildiğimiz dil gruplarının tarihi MÖ 20 binlerden başlamaktadır. Dilin oturması üretiminin gelişmesine yol açar, bu da toplumsallığı üst aşamaya sıçratır. Bu genel değerlendirmelere bakıldığında tarihsel sonuç; Aryen dil ve kültürü ile bunu yaratan kavim ve halkların ana yurdunu “Verimli Hilal” yani günümüzün “Kürdistan Coğrafyası” olduğudur. Tanımlanan bölge ve köken halkının da, o dönemde bu topraklar üzerinde yaşayan neolitik’in yaratıcısı, Kürtler’in de atası olan bu etnik grup ve topluluklardır.

Aryen dil ve kültürünün köken halkı Kürtler binlerce yıllık bu kesintisiz içsel evrim neticesinde Neolitik döneme geldiğinden artık kendine has özellikleri bulunan bir etnik kabileler topluluğu olarak yerleşik yaşamaya adım atmışlardır. Büyük olasılıkla o günkü Kürt anaları ve ataları pek farkında değildirler ama bu adımın bütün insnalık için ne denli büyük ve hayati bir adım olduğunu artık bilmekteyiz.

Sonuç olarak Kürtler, Aryen dil kültür grubuna kurucu unsur olarak girmektedir. Bu kültürün, **“uygarlığı doğuran ana nehir”**

olduğu kabul gören bir husustur. Kürtler bu kültür grubun içinde güçlü etnik bir kol olmakla beraber, aynı dil, kültür grubuna Fars, Afgan, Beluci gibi halklar da girmektedir. Coğrafya olarak bu kültürün doğuşunda, gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Kürtler de bu kültür grubu içerisinde ayrıışan etnik bir kol olarak uygarlık tarihine önemli katkılarda bulunmaktadır.

TEL-XELÊF KÜLTÜRÜ

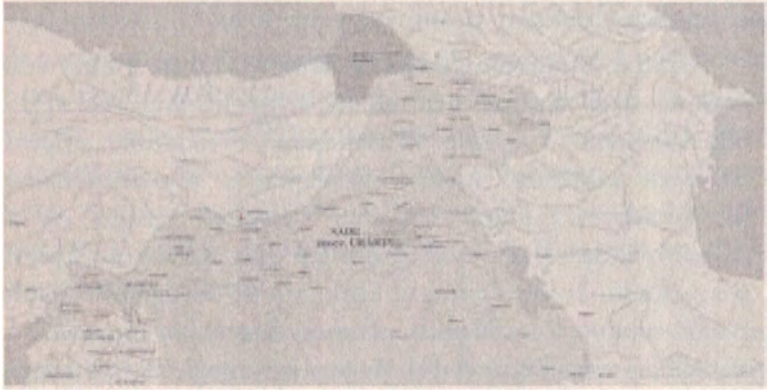
“Tele-Xelêf kültürü uygarlaşma için tüm gerekli araçlar icad etmiş bir konumdadır. Çömlek, balta, sapan, yün eğirme, dokuma, tane öğütme, toplu köy mimarisi, tekerlek, bakır taşından yeni madeni aletler, yıldızları işaret olarak kullanma, bir tanrıça anlayışına dayalı ideolojik vb. gibi uygarlığı hazırlayan tüm araçlar bu tarihin şafak vaktinin büyük insan ürünleridir.”
(Abdullah Öcalan)

Neolitik kültür ve uygarlık birikimi MÖ 6 ile 4 binli yıllar arasında hem düşünsel hem teknik ve maddi üretimsel açıdan olgunlaşmanın zirvesine “Halaflaşma” döneminde ulaşıyor. Bu aynı zamanda insanın insallaşmaya, toplumsallaşmaya ilk adımlarını atmaya başladığı Paleolitik Çağın en alt dönemlerinden başlayarak neolitiğin son dönemine kadarki çok uzun bir kültürel süreç ve birikimin de doruğu olmaktadır. Doğal toplum bu dönemde ulaşmış olduğu böylesine ileri ve yüksek bir sosyo kültürel düzeyle böylesine güçlü birikimle aşağı Mezopotamya topraklarında boy verecek tarihin tanık olduğu en kapsamlı atılımlardan birinin de zeminini hazırlamış oluyordu.¹¹

Neolitik uygarlığın doğuş ve gelişme evrsinin neredeyse 10 bin yıla varan uzun bir zaman dilimine yayıldığını görmekteyiz. Belli evrelerden geçerek gelişimini sürdürmüş ve MÖ 6 binli yıllara gelindiğinde Tel-Xelêf döneminde en olgun düzeyine, gelişiminin doruğuna ulaşmıştır. MÖ 6 bin civarın Tel-Xelêf sürecinde zirveye ulaşan ve yaklaşık iki bin yıl kadar da bu

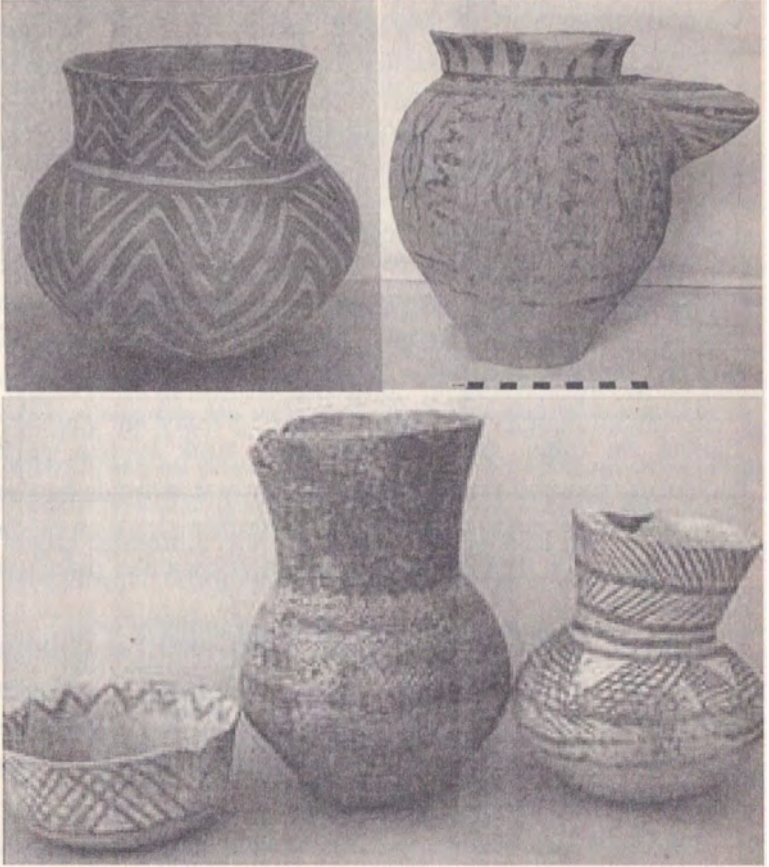
olgunluk dönemini yaşayan, yine bu dönemde, Mısır ve Anadolu'dan başlayarak Avrupa, Asya ve giderek dünyanın en ücra yerlerine kadar yayıldığı gerçeği genel kabuldür.

Kürt halklaşması da bu anlamda önemli bir dönemeç, güçlü bir oluşum süreci, neolitiğin olgunluk ve doruk aşaması olan MÖ 6 ile 4 bin yıllarındaki halafışma sürecinde olur. Bu Kürt halklaşmasının ve Kürt kimliğinin şekillenmesidir. Tel-Xeléf dönemi uzmanlar tarafından bir dönüm noktası gibi kabul edilmektedir. Gerçek şudur: Neolitik kültürün halklaşma döneminde ulaştığı bu yoğunlaşma ve birikim, aşağı Mezopotamya düzlüklerinde Sümer uygarlığıyla birlikte kent devrimini de doğuran temel etken olmuştur. Devletin sınıfların siyaset ve hukuk yasalarının, yazının, özel kolektif mülkiyetin ortaya çıkışı kısacası "*uygarlığın şafağı*" denilen dönemle birlikte yazılı tarih evresine geçiş Tel-Xeléf kültürünün etkisiyle olur. Tel xeléf kültürü özer bir kürt kültürüdür.

Tel-Xeléf yerleşkesi ilk defa 1911 yılında Alman araştırmacı Max Von Oppenheim tarafından ortaya çıkarılmıştır. Oppenheim burada 1930'lara kadar yaptığı düzenli kazılarda ortaya çıkan veri ve bulgularla Tel-Xeléf'in çok zengin ve harika bir seramik merkezi değil, bunun çok ötesinde bir çeşit

Neolitik kültürün sembolü olmak gibi bir anlam ifade ettiği yönündedir. Sadece Kürtler açısından değil genel uygarlık tarihi ve tüm insanlık için ifade ettiği anlam ve önemi yeterince ortaya koymaktadır. Tel-Xeléf tarzı seramiklerin örnekleri Kürdistan'ın hemen her bölgesinde kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Telxelef kültürü insani ihtiyaclar duyduğu bazı bulgular.

Tel-Xeléf kültürünün tipik ev mimari biçimi olan dairesel tabanlı sağlam yapıların Kürdistan coğrafyasının genelinde

buna benzer mimarilerin olduğu, yine kazı ve araştırmalarda arkeologlar tarafından teyit edilmiştir.

Bu konuda farklı tarihçi ve araştırmacı arkeologların Tel-Xeléf kùltürü ile ilgili değerlendirmeleri olmuştur. İzady; Tel-Xeléf kùltürünün Kürdistan'ın kùltürel sanatsal ve dilsel homojenleşmesine yol açağını, Paleolenjüistik (eski dillerin yapısını inceleyen bilim dalı) ve arkeolojik kanıtlarına tespit edildiğini belirtiyor. Güçlü bir homojenleşmenin halklaşma ile bağlantısını kuran Van Oppenheim; mimarı ve süsleme sanatındaki bu birliğin arkeologlarca bunu uygulayan topluluklar arasında çok güçlü bir etnik birlik göstergesi olarak görüldüğünü söylemektedir.

Kürdistan ve Anadolu'daki neolitik yerleşmelerde yapılan kazıları yöneten Arkeolog Mellaart dikkat çekici bir tespitte bulunuyor: *"Daha da şaşırtıcı olan şey Tel-Xeléf kùltürünün süsleme unsurlarının birçoğu çağdaş Kürdistan sanatında varlığını sürdürmekte olması, döneme ait desenlerin Kürt tekstil ve dekorasyonlardaki motiflerin de bugüne dek gelmiş olmasıdır."* Yapılan bu tespit sadece o dönemde tanık olunan güçlü halklaşma olgusunu ortaya koymakla kalmıyor, bununla beraber günümüz Kürdistan'ın da hâlâ varlığını sürdürmekte olan çağdaş Kürt halkının bu toplulukların ardalları ve torunları olduğunu da ispatlıyor.¹²

Tel-Xeléf kùltür dönemi (MÖ 6000-4000) neolitik'in zirveleştiği dönemdir. Bu dönem Kürdistan'ın Mardin yakınlardaki antik Tel-Xeléf tümseğinin adı ile anılmaktadır. Tel-Xeléf'in merkez bölgesi, Habur Irmağı ile Mardin Musul kentleri arasında yer almaktadır.

Arkeolojik kazı ve araştırmalarda bu kùltürün izlerini taşıyan birçok yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bunlardan başlıcaları Van yöresinde Kalecik ve Tilki Tepe; Antep ile Maraş arasında Sakça Gözü; Nusaybin yakınlarda şagarbazar; Hurilere başkentlik yapmış olan Nuzi. Ayrıca Ninova ve Arrfa (bugünkü Kerkük) Zagros eteklerindeki Tepe Guran, Kani Sur ve Tepe Sarap, Kuzey

Batı İran'daki Havtavan, Kirmanşah yakınındaki Ganj Dareh, ayrıca Amik Ovası, Alala, Elbistan, Tarsus, Muş ve Erzurum ovalarındaki bazı yerleşim birimleri ile Kağızman ve Adilcevaz civarlarında yapılan kazılarda *Tel-Xeléf* kültürünün izlerine rastlanmıştır.

Kürdistan coğrafyası sadece *Tel-Xeléf* kültürüyle sınırlı değil, diğer başka kültürlerin de Neolitik dönemin ilk yıllarından beri varlıkları bilinmektedir. Arkeolog Pavel Dolukhanov, Kuzey Mezopotamya, yani Kürdistan'da en az üç farklı kültür geleneğini saptadıklarını bunların, günümüzden yaklaşık olarak 8 ile 9 bin yıl öncesine ait "*Hassuna, Tel-Xeléf* ve *Samarra*" olduğunu söyler. Hassuna, Zagros eteklerinde boy veren bir kültür geleneğidir. Samarra'nın merkezi ise Orta Dicle bölgesinde Coga Mami'de yer almaktadır. *Tel-Xeléf* bunlardan en çok bilinenidir. Merkezi bugünkü Mardin'in güneyine düşmektedir. Neolitik kültürün en yoğun ve üst kurumlaşması olarak - bir nevi doruğu olarak- kabul ediliyor. *Tel-Xeléf*/Tel-Halaf, yaşam veya "*halaflaşma*" olarak da adlandırılan bu dönem; bütün Kuzey Mezopotamya'dan Doğu Akdeniz'e kadar gelmiş bir çiftçi, tarım ekonomisini izleyen yoğun ekonomik ticari ve kültürel bütünleşmeden kaynaklanan bir kültür, bir kurumlaşma süreci olarak tanımlanmaktadır.

Açıkça görülmektedir ki, Kürt toplumunu kimliksel oluşum ve evrim sürecinde, Kürt halklaşmasının etekemiğe bürünüp vücut bulmasında MÖ 6 ile 4 bin yıllarına denk düşen *Tel-Xeléf* kültür döneminin yeri ve rolü son derece önemlidir. Daha sonraki yıllarda *Tel-Xeléf* kültürü, Kürt etnisitenin temellerinin oluşturup *Tel-Xeléf* merkezli "Hurri-Kürt Kültürü" ile isimlendirecektir.

KÜRT ETNİSİTENİN ŞEKİLLENMESİ

Son bilimsel araştırmaların ve Arkeolojik kazılar sonucu elde edilen veri ve bulgular ilk etniksel ve dilsel ayrışma bu coğrafyada,

yani Kuzey Mezopotamya’da, Kürdistan merkezli bu bölgede MÖ 6-5 bin yıllarda belirginleşmiştir.

Demokratik uygarlık manifiestosunde Abdullah Öcalan, özellikle etnisite tarihi üzerinde derin çözümlemeler yapmıştır. Dolayısıyla Kürtlerdeki etnisite tarihi MÖ 6 bin yıllarına götürülmektedir. Bu anlamda şunu söyleyebiliriz Proto Kürtler hiyerarşik devletli toplum oluşmadan önce “*İlkel komünal topluluk*” halinde bir etnik halk olarak Mezopotamya’da yerleşik konumdaydılar.

Etnisiteyi tanımlarken belirli dilsel, dinsel, mekânsal ve kültürel özellikler bakımında kendisini değerlendirip farklı gören ve diğerleri tarafından da başka sayılan bütünlüklü bir kimliğe ve kendine özgü kültürleme sürecine sahip bir toplumsal-kültürel oluşumdur. İnsanlığın çok uzun tarihsel dönemlerde ortak yaşamını sürdürme biçimi ortak kültüre dayalı toplumsal örgütlenme formudur. Esas olarak “*aşiret*” yapılanmasında ifadesini bulur. Etnik kimliğini belirleyeni kültürdür. Kültür, bireyleri bir arada tutan temel etmendir.¹³

Bu coğrafyada etnik yapıların, Tel-Halaf kültürünün, MÖ 6-4 binli yıllarda şekillendiği bilinmektedir. Bu durumda kabile, aşiret yapılanmaları güçlü bir biçimde şekillenmiş ve beraberinde etnik yapısal oluşumlar geliştirmiştir. Tarım devriminin yani, *Neolitik Tarım-Köy Devrimi*’nin merkezi, Kuzey Mezopotamya ve Dicle-Fırat kollarıyla birlikte çıktığı dağların ova kesimleriyle birleştiği noktalarda ortaya çıkmıştır. Yüzlerce tümsekten yapılan kazılar da bunu doğrulamaktadır. “*Aryen Dil Grubu*”nun temellerinin de bu tarım devriminin merkezlerinde oluştuğunu hem Etimolojik hem de Arkjeolojik kazılar doğrulamaktadır. Buraların gelişim merkezleri olması, alanın temel özellikleriyle birleşmesi kabile/ aşiret düzenlerinin çok güçlü yapılar olarak şekillenmesini beraberinde getirmiştir.

Kürtler, ataların tarihlerinin kaydını tutmamış ve torunlarına bırakmamışlarsa da, Ortadoğu gibi en eski uygarlık merkezinde yer

aldıklarından ötürü ister istemez, Kürt tarihinin kesitleri de belli oranda aydınlatılmaktadır. Kürt tarihi hakkında bir takım bilgiler günümüze ulaşabildiyse bunda Kürt anaları ve atalarının, tarihin ilk yazılı belgelerini bırakan halklara komşu olmalarının, onlarla sürekli bir ilişki-çatışma içinde bulunmalarının payı vardır.¹⁴

Kürtlerin nereden geldiği konusunda farklı tezlerin de olduğu bilinmektedir. Kürtlerin Hint-Avrupa kökenli bir halk olduğundan hareketle, Kürtlerin ataları olan Medlerin Avrupa'dan göç ederek Kafkasya ve Hazar Denizi üzerinden gelip Kürdistan'a yerleştikleri savı bir dönem için kabul görünen tezlerden ve bu sadece bir iddiydü. Avrupa merkezci tarihçiliğin Aryenler teziyle bağlantılı olarak üretilen bu iddia, en yaygın kabul gördüğü dönemlerde dahi ispattan yoksundu.

o Tarihçi yazar Cristoph Von Imhaff, "*Perslerin İrani*" adlı kitabında, Kürtlerin bilinen tarihten beri Mezopotamya'nın dağlık bölgelerinde bugüne kadar yaşadıklarını belirtiyor. Yine C. Burney, D. M Lang'ın "*Ön Asya'nın Dağ Halkı*" adlı kitabında Kürtler; "*İndo-Avrupa Halkı olarak MÖ 3 bin yıllarında Güney Rusya ve Ukranyadan Kuzey Almanya'ya kadarki alanda yaşıyorlardı.*" demesinden sonra şunu da eklemektedir: "Fakat ister Filoloji açısından, ister Arkeoloji açısından bu halkın buradan göç etmiş olduğu ispatlanamamıştır." ¹⁵ diye belirtmektedir.

Bölgenin etnik yapılanmasını inceleyen uzmanlar da *Aryen* kökenli halkların *Verimli Hilal* denilen Kürdistan coğrafyasında MÖ 10 bin ile 6 bin yıllarında şekillendiği görüşünü savunmaktadırlar. Kabile düzeninin hâkim olduğu bu dönemin ardından özellikle MÖ 6 bin ile 4 bin yılları arası Tel-Xeléf kültürü sayesinde yaşanan kalıcı kurumlaşmayla birlikte aşiret düzenine geçiş aynı zamanda etnik karakterli toplumların da oluştuğu dönemdir. Kürt etnisitesinin de bu dönemde artık ayrıt edilmeye başladığı belirtmektedir.

Bu dönemden itibaren Sümerlere kadar bu bölgede yaşayan tüm toplulukları *Proto Kürtler* olarak nitelendirip adlandırılan Sn. Abdullah Öcalan; “*Proto Kürtler*” olarak anılan Sümer öncesi bu topluluklardan bir kısmı belli bir dönemden sonra artık bazı isimlerle tarih sahnesine çıkıyorlar. Huriler bunlar içerisinde en belirgin olanlarıdır. Ve aşağı yukarı Tel-Halaf dönemine denk gelen tarihlerde MÖ 5 bin yıllarında Kürdistan’ın Kafkasya’ya yakın Kuzey bölgeleriyle Malatya çevresinde Huri kalıntılarına rastlanmıştır. Ortak kimliğin pekişmesinde Hurilerin önemli rol oynadığı var sayılıyor.” demektedir.

Wilhelm ise 1989’da: “*Hurilerin kültürel (ve muhtemelen demografik) varlığını dayanılmaz yükü altındaki antik Zagros-Toros dağ sistemlerinin tüm halklarının -tek bir kimlik altında birleştiği anlaşılıyor.*” biçiminde ifade etmiştir.

Dönemin toplumsal formatı ve Kürdistan’da toplumsal yapılar konusunda (V. Cilt Savunma Kitabı) Abdullah Öcalan’ın değerlendirmesi şöyledir: “*Kabile ve aşiret formu, Kürt kültürünün temel biçimi, kan’ları durumundadır. Aşiret kültürünün sosyolojide tanımladığı gibi “kan bağına dayalı bir kültür” olarak değil, uygarlığa karşı direnişin belirlediği bir var oluş ve özgür yaşam kültürü olarak tanımlamak daha doğrudur. Kürtlerde aşiret kültürünün çok güçlü olmasında tüm uygarlık tarihi boyunca hep direniş konumunda varlığını koruma ve özgür yaşam iradesi rol oynamıştır. Kan veya akrabalık durumu bundan belirleyici değildir.*”

Devamla: “*Kürt orjinlerin Toros-Zagros dağ silsilesine dayalı anti-uygarlık direniş döngüsü de kendini hep büyüterek tekrarlayacak olan kendi özgü mekanizmasını geliştirecektir. Direnişin özgürlük mekanizması bağlamında kabile ve aşiretler bilinci daha gelişecek, örgütlenmeleri genişlenecek, böylelikle daha çok kabile ve aşiret özgür kalmaya çalışacaktır.*” biçiminde ifade eder.

Dil, kültür, etnisiteyi oluşturan temel etmen olmaktadır. Kürt dil grubunun prototipi (ilk örnek) tahminen MÖ 11-10 bin

yıllar öncesine dayanmaktadır. Tarım ve hayvancılık dili olması benzer yaşam düzeninde olanların kökeninde teşkil etmede etiki olmaktadır. Aryen dil grubunun güçlü olması dayandıkları temelin binlerce yıl tarımsal devrimi oluşturmuş olmasından ileri gelmektedir. Böyle bir dil kökeni olmasaydı geniş coğrafyadaki temel kelimelerin izahı mümkün olamazdı.

MÖ 4 binlerde Kürdistan'da aşiret oluşumu tam belirginlik kazanmıştır. Kürt aşiretlerin dağ kökenli olmalarından ötürü kullanılan bazı kelimelere Hurilerde rastlanmakta, hatta tüm Aryen dil gruplarında kullanılan murd-ölüm; jin-kadın, yaşam; ra-güneş; star-yıldız gibi çok eskiden kalma kelimeler bu gerçeği yansıtmaktadır.

Proto-Kürt topluluklar içerisinde *Hurri* adıyla öne çıkmakla beraber farkı zamanlarda Kürdistan coğrafyasında; *Guti, Lulu, Mitanni, Kasit, Nairi, Urartu, Med ve Komagene* gibi çok değişik adlarla tarihteki yerini almıştır. Kürtlerin tarihteki bu çeşitli dönemlerin isimleri komşuları tarafından kendilerine verilen adlandırmalardır. Tüm bu değişik adlandırmalar gerçeği değiştirmezken bu topluluklarda, aynı ortak potada oluşmuş, aynı halk kökeninden geldikleri gerçeğini, tarihteki akışı, sürekliliği pekiştirir.

Tarihçilerin hepsi bu konuda mutabık görünmektedir. Sn. Abdullah Öcalan'ın da aynı hususa işaret ederek: *“Adlandırmaların değişik olması aynı halk grubundan olmadıkları anlamına gelemmez, ortak karakterini değiştiremez, bugün de birçok aşiret birliğine değişik adlar verilmektedir.”* diyor.

İlk bakışta birbirinden çok farklı ve ilgisiz görülen bu isimler analiz edilip kökenine bakıldığında hemen hepsinin ortak özellikler taşıdığı görülecektir. Tümü de Kürdistan coğrafyasının yüksek dağlık alanlarıyla neolitik tarım kültürünü çağrıştıran adlandırmalardır. *Hurri* adı ilk defa MÖ 3 binlerde Sümerler tarafından verilmiş bir isim olup *“yüksek memleketliler”* ya da *“dağlılar”* anlamına gelmektedir. *Guti, “sığırılı halk topluluğu”*

anlamındadır. Tarım ve hayvancılık kültürüyle özdeşleşen bir isimdir. Dicle, Fırat ve Zap vadilerinde bir aşiret federasyonu biçimde yaşayan Nairi'lerin adı da Asur dilinde “*su ülkesi*” veya “*su halkı*” anlamını taşımaktadır. Urartu ismi yine Sümerce kaynaklı bir isim: “*yüksek yer*” demektir. Med isimlendirmesi Asur kökenlidir. Büyük olasılıkla madencilikle bağlantılıdır. “*madein*” yani “*maden ülkesi*” anlamını taşımaktadır. Komagene adı da yine kültürel bir çağrıştırmayla “*çoban ve çiftçi halkı*” anlamına gelmektedir.

Kürt ana ve atalarının olan bu toplulukların adları farklı olsa da, ortak bir coğrafya üzerinde yaşayıp ortak bir dil ve kültüre sahip olduklarını ve dolayısıyla aynı halka mensup olduklarını ifade etmek gerekir.

DİPNOT

- 1-M.Sait YILDIRIM- Uygurluğun Doğusunda Kültür ve Kürtler
- 2-İzady- Kürtler
- 3-Abdullah ÖCALAN-Sümer rahip Devletinde Demokratik Cumhuriyete doğru
- 4-M.Sait YILDIRIM- Uygurluğun Doğusunda Kültür ve Kürtler
- 5-Kitap-ı Mükkades- BAP-2(Tekvin-Tevrat)
- 6-Kitap-ı Mükkades- BAP-2(Tekvin Tevrat)
- 7-Abdullah ÖCALAN-5'nci Savunma Kitabı
- 8-M.Sait YILDIRIM- Uygurluğun Doğusunda Kültür ve Kürtler
- 9-Pavel Dolukhanov
- 10- Abdullah ÖCALAN-Sümer rahip Devletinde Demokratik Cumhuriyete doğru.
- 11-M.Sait YILDIRIM- Uygurluğun Doğusunda Kültür ve Kürtler
- 12- M.Sait YILDIRIM- Uygurluğun Doğusunda Kültür ve Kürtler
- 13- M.Sait YILDIRIM- Uygurluğun Doğusunda Kültür ve Kürtler
- 14-İzady- Kürtler
- 15-Etem Xémgın-Kürdistan Tarihi

III. BÖLÜM

İLK ÇAĞDA KÜRTLER

MÖ 20 bin civarında Kürdistan coğrafyasında üst paleolitik aşamadan beri gözle görülür yoğunlaşma yaşandığı, kültürel evrimde hızla ve kayda değer gelişmelerin ortaya çıktığı arkeolojik kalıntılardan açıkça anlaşılmaktadır. Zaten MÖ 15 binlere gelindiğinde mezolitik iki – üç bin yıl sonra da neolitik topluma geçilmiş olması kültürel yoğunlaşma aynı zamanda *aryen* kültürün oluşmasına zemin hazırlayan yoğunlaşma olup onun şekillenmesinde bir ifadesidir.

Aryen dil ve kültürün köken halkı Kürtler binlerce yıllık bu kesintisiz içsel evrim neticesinde neolitik çağa gelindiğinden artık kendine has özellikleri bulunan bir etnik kabileler topluluğu olarak yerleşik yaşama geçmiştir. MÖ 3000 yıllarından sonra kabile, aşiret, etniste netleşmesiyle Kürtlerin Hurriler genel adlandırmayla çeşitli toplulukların kurdukları yapılar ile uygarlıklara yurt oldu Zagros yöresinde; Gutiler, Lulular, Kasitiler, kuzeye ve orta Mezopotamya'da Musul-Botan çevresinde Mitanniler, Nairiler daha kuzeyde Van Gölü çevresinde Urartular (Xalidiler) adlarıyla yaşamışlardır. MÖ 1000 yıllarından sonra Medler ve Komagene konfederasyonu şeklinde devletler kurmuşlardır.

Şimdi sırayla genel anlamda ilk çağ uygarlığında önem kazanan ve kurtlerin anaları ve ataları olarak kabul gören bu halkları tanıyalım.

HURRİLER

Proto-Kürtler olarak adlandırılan Sümer öncesi topluluklardan en belirgin biçimde öne çıkan ve hemen hemen tüm tarihçiler tarafından Kürtlerin ataları olarak değerlendirilen Hürriilerdir. Başka bir deyimle Kürt etnistesini ilk defa Hürriiler adıyla MÖ 3000’li yıllarda tarihin feneriyle temas ettiğini görmekteyiz. Bu aynı zamanda Kürt kültürünün belli bir ad ve kimlikle tarih sahnesine çıkmasıdır. O dönem çok etkili olan Hürri kültürü bütün bölge üzerinde de belirgin bir etkiye sahip olduğu için görmezden gelinecek gibi değildi ve döneme ilişkin hemen tüm kaynaklar buna geniş yer vermiştir. Fakat nadiren de olsa bilimsel objektifliği asgari gereğini gözeterek gerçek adıyla dille getiren kaynaklar “*erken Hurri kültürü*” başlığıyla vermişlerdir. Olgunun özüne uygun adlandırma bizce de budur. A. Öcalan: “Hurriler MÖ 6000’lerde neolitiği kurumlaştıran ve Tel-Halaf kültürünü şekillendiren toplulukların devamıdır,” derken o döneme ait kültürün “erken Hurri kültürü” olduğunu teyit etmektedir. Ancak bu dönemlerdeki Kürt kültürünün sadece anlatılanlarla sınırlı olduğu sanılmamalıdır. Guti, Kasit, Mitanni, Nairi ve diğer ilk çağ Aryen kökenli Kürt topluluklarının genel anlamda Hurri kültürü ile ortak özellikleri ve benzerlikleri olmakla beraber, herbirinin kendine özgü yanları bulunan son derece zengin bir kültürel varlığa sahip olduklarını da bilmekteyiz.

Dil, halkların kökenlerini belirleyen en temel öğelerinden biridir. Dil bilimciler Hurrice ve Kürtçe’nin yapı tahlillerinden yolla çıkararak bu iki dilin aynı kökenden geldiğini, gerek grammer ve sözlük yapısındaki benzerlikler ve gerekse Hurri dilinde

kullanılan birçok kelimenin günümüzde Kürt dilini çeşitli lehçelerinde hemen hiç değişmeden veya yer yer çok küçük değişikliklere uğrayarak kullanmakta olmasında hareketle ortaya koymaktadır.

Günümüzde kutlamakta olan Kürt ulusal bayramlarının Hurri kökenli olması. Hurrilere ait dini inanç ve dualist düşüncenin Zerdüştlük ve diğer Kürt dinsel inançları üzerindeki etkileri. Ve hatta bunların günümüz Kürt efsane ve masallarında yaşıyor olması; ayrıca, Hurrilere ait ev ve yapı geleneği ile tekniğinin hemen her dönemde ve kimi yerlerde bu gün bile Kürtler tarafından kullanılıyor olması gibi olgular da Hurri kültürünün mirascıları ve Hurri topluluklarının torunlarının Kürtler olduğunu ortaya koymaktadır.

Arkeoatlas-30178 hurri ülkesi

Proto-Kürtler olarak anılan Sümer öncesi topluluklardan bir kısmı belli bir dönemde sonra artık bazı isimlerle tarih sahnesinde yerlerini almaya başladılar. Hurriler bunlar içerisinde en belirgin olanıdır. Ve aşağı yukarı Tel-Halaf dönemine denk düşen tarihlerde MÖ 5000 yıllarında Kürdistan'ın Kafkasya'ya

yakın kuzey bölgeleriyle Malatya çevrelerinde Hurri kalıntılarına rastlanmıştır.

Ortak kimliğin pekişmesinde Hurrilerin önemli rol oynadığı varsayılıyor. *“Hurrilerin kültürel (ve muhtemelen demokratik) varlığını dayanılmaz yükü altında antik Zagros-Toros dağ sistemlerinin tüm halklarının tek bir kimlik altında birleştiği anlaşılıyor.”* (Wilhelm, 1989)

Başka bir deyimle bu dönemden itibaren yazılı tarihin feneri ister istemez kürt tarihini de aydınlatıyor. Tarihin bu ilk yazılı kayıt ve belgelerinden anlaşılıyor ki, Proto-Kürt denilen topluluklar içerisinde en belirgin olanı Hurri adıyla öne çıkmış olmakla beraber farklı zamanlarda Kürdistan ülkesini değişik bölgelerinde; Güti, Kasit, Mitanni, Nairi, Urartu, Med, Komagene v.b. gibi çok değişik isimlerde tarihi sahnesinde yer almışlardır.

Bu isimler Kürtlerin çeşitli dönemlerde aldıkları aslına bakılırsa daha ziyade komşuları tarafından kendilerine verilen adlandırmalardır. Fakat önemli olan tüm bu değişik adlandırmaların sözü edilen toplulukların ortak bir potada oluşmuş aynı halk kökeninden geldiğini gerçeğini değiştirmeyeceğidir. Tarihiçilerin hemen hepsi bu konuda mutabıktırlar. Nitekim başka tarihçi ve uzmanların yanı sıra A. Öcalan da aynı hususa işaret etmiştir: *“Adlandırmaların değişik olması aynı halk grubunda olmadıkları anlamına gelmez. Ortak karakterini değiştiremez. Bugün de birçok aşiret birliğine değişik adlar vermektedir.”*

Kaldı ki ilk bakışta birbirinden çok farklı ve ilgisiz görülen bu isimler analiz edilip kökenlerine bakıldığında, hemen hepsinin ortak özellikler taşıdığı görülecektir. Tümü de Kürdistan ülkesini yüksek dağlık coğrafyasıyla neolitik tarım kültürünü çağrıştıran adlandırmalardır. Örneğin, Horrit veya Hurrit adı ilk defa MÖ 3000’lerde Sümerler tarafından verilmiş bir ad olup *“yüksek memleketliler”* ya da *“dağlılar”* anlamına gelmektedir. Guti *“sığırlı*

halk topluluğu” anlamındadır. Tarım ve hayvancılık kültürü ile özdeşleşen bir adlandırmadır. Diğle-Fırat ve Zap vadilerinde bir aşiret federasyonu biçiminde yaşayan Narilerin adı da Asur dillinde “*Su Ülkesi*” veya “*Su Halkı*” anlamını taşımaktadır. Urartu adı yine Sümerce kaynaklı bir isimdir; “*Yüksek Yer*” demektir. Med adlandırılması Asur kökenlidir. Büyük olasılıkla madencilikle maden işletmeciliğiyle bağlantılıdır. “*Madain*” yani “*Maden Ülkesi*” anlamı taşımaktadır. Hatta Amed adında bu kökende geldiğini söylenmektedir. Kürtçe kökenli Kamogene adı da yine kültürel bir çağrıştırmayla “*Çoban ve Çiftçi topluluk halkı*” anlamına gelmektedir.

Görüldüğü gibi anaları ve ataları olan toplulukların adları farklı olsa da bunların hepsinde ortak bir coğrafya üzerinde yaşayan ve ortak bir kültüre sahip aynı halkın mensuplarını ifade etmektedir.

İlk defa Aşağı Mezopotamya dışında başka bir uygarlık merkezlerine tanıklık etmekteyiz hem biçim hem özde değişim ve gelişmeler gözlenmektedir. Sümer uygarlığının gerek oluşumunda gerek yayılmasında ilk halkaya Orta Mezopotamya’yı yerleştirmek hatalı olmayacaktır. Hurri kökenli bu kuşağın hakkında özellikle bölgedeki arkeolojik kazılar etimoloji ve etnoloji sayesinde gün geçtikçe daha çok bilgiye sahip olmaktayız. Hurriler Aryen – dil ve kültüründe yazılı kaynaklara geçen halklar etnisttelerden kimliği belirleyen ilk gruptur. Otantikirler yani son buzul çağından beri Zagros-Toros sisteminde yerleşik olan gruptur. Tarım ve hayvancılığın gelişmesinde başat rolleri vardır. Daha doğrusu alandaki *Neolitik Köy ve Tarım Devrimi*’ni geliştiren grubun başında gelmektedirler.

“Etnik kimlikleri MÖ 6000’li yıllardan itibaren ayırt edilmekte ve okunmaktadır. Proto-Kürt olarak değerlendirmek en anlamlı tanıma uygundur. Dil yapısı birçok kelimenin etimolojik analizi etnoloji Kürtlerle bağınyı gayet iyi açıklamaktadır. Ovalarda

yerleşik dağlık ve yayla alanlarında göçebelikle birlikte ve iç içedir. Sümerlerin ilk gruplarından olmaları büyük ihtimaldir. Nitekim daha sonraki Güti işgali (MÖ 2250-2150) Hititlerle birlikte (MÖ 1595) ilk Babil işgali daha sonraki Med-Pers karşı yayılmaları bu gerçeği kanıtlama özelliğindedir,” diyor A. Öcalan.

Yönetim ve İdari Yapılanma

Doğudan Med dağları olarak bilinen Demavend Dağları'ndan batıda Amanos Dağları, kuzeyden Anti-Toroslar, Ağrı Dağı'nın kuzeyinden Sevan (Gökçe) gölüne, güneyde Suriye Platosu ve Basra Körfezi'nin kuzeyindeki dağlık alan arasında kalan Kürt coğrafyasında tarihin en eski çağlarından beri dilleri Aryan dil grubundan olan ve Ari boylarından gelen Hurri boylar yaşamaktaydı. Hurrili boylarının yaşadıkları bu geniş coğrafyadaki bölgeler aşılmaz dağlar derin vadilerle birbirinden ayırıyorlardı. Bu aşılmaz dağlar derin vadiler aşıldığında, bu coğrafyada homojen bir kültürün olduğu görülmüştür. Hurrili boylar aralarındaki bu aşılmaz dağlar derin vadiler olmasından, birbirinden habersiz kendilerini var eden tarihi derinliklerinden çıkaran ve tarihte Hurri kültürü olarak bilinen kültürü yaratmışlardır.

Hurrili boylar tek tipten bir kültür yaratmalarına karşın ayrı bölgelerde olmalarından aynı anda devlet düzeyinde örgütlenerek tarih sahnesine çıkmamışlardır. Hurriler boylardan bazıları henüz feodal beylikler halinde yaşarlarken bir başka boylar bağımsız boy beyliklerinin birliğinden kurulan beylikler konfederasyonu düzeninde yaşıyorlardı. Bunlardan bazıları *Hurri, Mitanni* boyu Yukarı Mezopotamya, kuzey Suriye de 300 yıl yaşayan *Hurri-Mitanni Devleti*'ni kurmuşlardır. Bu devletin MÖ 13 yüzyılda yıkılmasından sonra bu kez Hurri Urartulu boy beyleri birleşerek önce *Nairi Kofederasyonu* sonrada *Urartu Devleti*'ni kurmuşlardır.

Aynı durum Medler için de söz konusudur. Başlangıçta altı Medli boydan kurulan Med Krallığı, daha sonra Zagros Dağlarındaki Ariyen boylarından; Lulu, Guti ve Kasitlerin, Urartu ve diğer Hurrili boyların katılmasıyla geniş ölçüde merkezi bir devlet örgütlenmesine gidilmiştir. Bundan da Medlerin ayrı bir ırktan gelmeleri sonucu çıkarılamaz. Tüm Hurrili boyların yaratmış oldukları homojen kültür, onları merkezi bir yönetimden yoksun bırakmalarına karşın; tarihi varlıklarını da koruyarak ve tarihin derinliklerinden, kökenleri olduğu Kürtlerle günümüze kadar getirmiştir. Ariyen boyların, Kürtlerin ataları olmaları aynı coğrafyada yaşamış olmaları ile birlikte, dillerinin grametiğinin aynı olması kanıt olarak gösterilebilir.

Yapılan araştırmalarla Hurrilere ait olduğu anlaşılan ve MÖ 5000 ile 4000 yıllarına ait taş ve kemiklerden yapılmış aletler Gorgiye'nin kuzey batısında bir mağarada bulundu. Hurrilere ait *Baba Derviş* ve *Meyana Tepe*'de bulunan çeşitli eserler MÖ 4000 yıllarına aittir. Malatya çevresinde yaşamakta olan Hurri halkının MÖ 5000-3000 yıllar arasında Taş Devrini yaşadıkları Aslan Tepe'de yapılan kazılar neticesi bulunan taşlardan yapılan aletlerden anlaşılmıştır. Yine bu bölgedeki Hurri halkının MÖ 3000-2000 yılları arasında Maden Devrine geçtikleri bu döneme ait yapılmış bronz eşyaların bulunması ile açıklık kazanılmıştır. MÖ 3000 yıllarında Hurri halkının *Haran* bölgesinde de yaşadıklarına dair izlere rastlanılmıştır.

Elde edilen bilgilere göre Hurrilerin yukarı Mezopotamya'ya yerleşmelerinden önce MÖ 3000 yıllarında yine bir Kürt aşireti olan Subarilerin bu bölgede hâkim oldukları anlaşılmaktadır. Hurrilerin bölgeye hâkim olmalarından sonra bir ilerlemenin olduğu açıkça görülmektedir.

Akad yazılı belgelerinde düşman ülkesi olarak *Hanigalbat*'tan bahsedilmektedir. Hanigalbat bölgesi MÖ 17-15 yüzyıllar arasında Hurri halkının bu bölgede kurmuş oldukları devletler

Nuzi ve Arrafa devletleriydi. Alalah'da bulunan bir bölgede Hanigalbat halkı hakkında açıkca bilgi verilmektedir. Ayrıca en önemlisi *Mitanni Kralı Tusratta* tarafından yazılmış olan mektuplarda Mitanni Devletinin sınıra komşu olan bir bölge olarak Hangalbat ülkesinden bahsetmektedir. Her şeye rağmen Hanigalbat'ın Hurrilerin ülkesi olduğu açık olarak bilinmektedir.

Hurriler MÖ 2000 yıllarının başlarında Asurluların kuzeydoğusunda ve kuzeybatısında geniş bir ülkeye hâkim olan büyük bir devlet kurmuşlardır. Bu devletin başkenti Habur Irmağı'nın kıyılarındaki Urkisti'de bulunan yazılı belgelerden anlaşıldığına göre Hurri krallarından biri olarak Tişari adı da belirtilmektedir.

Kuzey Mezopotamya ve Suriye bölgelerinde yerleşik olarak yaşamakta olan Hurriler MÖ 2300 yıllarında Kilikya bölgesinde yerleşik oldukları ve burada Bronz Devrini başlatıkları elde edilen belgelerden anlaşılmıştır. Hurrilerin bu bölgelere nerden geldikleri tartışması bu halkın öncede Van gölü Urmiye Gölü çevreleri ile Azerbaycan'da yaşadıklarını kanıtlayan birçok tarihi belge bulunmuştur. Fakat her şeye rağmen bu halk MÖ 2000 yıllarından evel bölgelerinde yerleşik olarak yaşadıkları ve bölgelerinde çeşitli şehir ve aşiret devletleri kurdukları gerçeğidir. Yine her türlü araştırmalara rağmen Hurri halkından sonra bu bölgede başka bir halkın yaşadığına dair en ufak bir ize ve belgeye rastlanılmamıştır. Bulunan tarihi belgeler en eskisi Hurrilere aittir. Bölgede devletlerin kurulmasından sonralara ait tarihi belgeler yazıtlar ve mektuplarda kullanılan dil Hurri dili olduğu gibi yazı da Hurri yazısıydı. Bunlar Hurri şehir ya da aşiret devletleriyle diğer devlet arasındaki olayları anlatan yazılı belgelerdir. Bu mektuplardan birinde Malatya ve Maraş çevrelerinde Akdenize kadar uzanan bölgede kurulmuş olan Hurri devletinde açıkça bahsedilmektedir.

Hurriler MÖ 16. yüzyılda kuzey Mezopotamya ve Suriye'de çok sayıda küçük devletler kurmuşlardır. Hanedanlar Aryan

adlar taşıyorlar ve bir konfederasyon görünümündedirler. MÖ 1500 başlarında Hurri egemenliği altındaki bölge *Hurriler-Mitanniler* diye ikiye ayrıldı. Hurri adı kuzeyde kalan bölgeye, Mitanni adı ise güney için kullanıldı. Zamanla Mitanni Devleti güçlendi ve öne çıktı. Gerçekte Hurriler ile Mitanniler arasındaki coğrafi sınırlar da pek belirgin değildir. Hatta devlet yine ikisinin adıyla Hurri-Mitanni Devleti olarak adlandırılmaktaydı.

Arkeoatlas-30180 hurri mitanni haritası

Savaş İttifak ve İlişkileri

Hurriler, MÖ 17. yüzyılın ortalarında Hititleri yenerek Başkent Hatusaş'ı ve tüm Hitit ülkesini ele geçirip iki yüzyıl yönettiler. Hurri imparatorluğu; kuzey Mezapotamya, İran, orta Mezapotamya, batıda Kilikya (batı Akdeniz), güneyde Suriye ve Kenan Ülkesini kapsıyordu. Başkentlerinin Urfa olduğu saptanmıştır.

MÖ 1800 yıllarında Suriye'yi aşp Mısır'ı işgal eden ve yüzyıldan fazla yöneten *Hiksosların* da Hurrilerin bir kolu olduğu saptanmıştır. Kimi yorumlara göre ise Mısır'da Hiksos egemenliği bir işgal biçiminde gerçekleşmedi. Asyalılar bir

göçmen dalgası biçiminde gelip önce Nil Deltası'na yerleşmişler ve orda aşiret biçimindeki örgütlü yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Hurriler yoğun bir biçimde aşiretler halinde varlıklarını sürdürüyorlar, dıştan gelen işgal ve neolitik toplumun özellikleri bunda etkili olmuştur. Birçok aşiret konfederasyonları halinde yarı devletleştikleri de bilinen bir husustur. Sümer kolonilerinde bir müddet sonra merkezi kent devletlerine sahip oldukları Urkiş, Nuzi, Urfa ve Samsat gibi kentler gösterilebilir. Fakat Sümer, Mısır ve Hititler ayarında merkezi bir imparatorluk gücü haline gelemedikleri söylenemez.

Hititlerin üstünlüğü karşısında zorlanmakla birlikte çokca uzlaşmalı bir birliktelikleri de olmuştur. Bu birliktelikle MÖ 1595'te Babil'i ele geçirebilmişlerdir. Tarihte bu dönemden sonra MÖ 1500'lerde Hurrilerin yerine başka bir akraba grubu veya hanedanı olarak Mitanniler sahneye çıkar.

Mitanniler, Babil İmparatorluğu'nu (MÖ 1600'lerdeki en parlak dönemlerini) Hitit-Hurri itifakıyla sona erdirmesinin ardındaki boşluktan yararlanarak tarih sahnesinde yer alırlar.

Kültürel Yapılar, Din ve Mitoloji

MÖ 2100 yıllarında Akad dönemin sonlarında Hurri dilinde yazıtlar bulunmuştur. Yukarı Habur'da ve diğer yörelerde bulunan MÖ 1800 yıllarına ait yazıtlar Hurri dilinin daha o dönemde edebi konularda kullanıldığını olgun ve gelişkin bir dil olduğunu gösteriyor. Hurri dilinin daha sonraki dönemde Van Gölü çevresinde güçlü bir devlet kuran Urartu (Xaldi) diliylede yakın akraba olduğu saptanmıştır.

Hurri ve Mitannilere ait pek çok belge Suriye'de Fırat kıyısındaki Tall Hadi di (eski Azu) ve Kerkük civarında yapılan kazılarda bulundu. Hurri ve Mitannilerde sınıf rütbe ve meslekler bakımından toplumsal farklılaşmanın çok belirgin olduğu

görülüyor; savaş arabaları kullanılan bir zümre, kentlerdeki üst kastlardan birini oluşturuyordu. Tarım ve ticaret yoluyla büyük servetler edinen bir zümre de vardır. Hukuk sistemi *Babil Hukuk Sistemi*'ne göre düzenlenmiştir.

Hurri kültürü Hitit ve Asur'u büyük ölçüde etkilemiştir. Çok sayıda Hurri tanrısı Hititler tarafından da benimsendi. Hurrilerin baş tanrısı olan *Fırtına Tanrısı Teşup* ile karısı *Hepat* Hitit tanrıları arasında da ön sırada yer aldılar. *Güneş Tanrısı Şimegi* ile *Ay Tanrısı Kuşuh*, *Yıldız Tanrısı Şauşka* ile *Dağ Tanrısı Namni* ve *Hazzi* de Hitit tanrıları arasında yer alan önemli Hurri tanrılarıdır. Hint kökenli *İnna*, *Mitra*, *Warina* gibi tanrılar da Hurriler yoluyla Hititlere geçmiştir.

Hurrilerin tanrıların babası diye inandıkları *Kumarbi*'ye varabilmek için yapılan bir tartışmanın metni Hurri dili ve Hitit tercemesi ile yazılmış olarak Hititlerin başşehiri Hattuşuş'da bulundu. Bu metnin ana konusu, bir Hurri mitolojisidir. Hurrilerin tanrıların babası Kumarbi ile Yunanların tanrıların babası Zeus arasında çok yakın bir benzerlik vardır. Bu durum Hurri halkı ile Yunan halkının o zamanlar yakın ve sıkı ilişkilerinin olduğunu göstermektedir.

MÖ 2000 yıllarına ait Filistin ve Suriye bölgelerinde bulunan seramiklerin Hurrilere ait olduğu arkeologlar tarafından Antalya ve Amuk'ta bulunan renkli seramiklerin de Hurrilere ait olduğu anlaşıldı.

MÖ 3000 yılları sonlarından itibaren ön Asya'da Hurri ve Mitanni Devleti MÖ 1300 yıllarına kadar ticaret alanında büyük rol oynamıştır. Akad Devleti zamanında Hurriler Kültepe'de devletlerarası bir pazar alanı kurmuşlardır. Yine Hurrilerin yaşadıkları bölgelerde ticaret yolları geçiyordu. Mezopotamya ve Hindistanda İç Anadolu'ya veya Karadeniz ve Akdeniz sahiline giden ticaret yolları Hurri halkının bölgelerinden geçiyordu. Hurrilerin bölgesi Akad Devleti ve Ur Devleti'nin III döneminde Ön Asya'da çok önemli bir ticaret merkezi halindeydi.

Hurri uygarlığı, özellikle mitoloji, din ve yazın alanlarında önemli yapıtlar ortaya koymuşlardır. Hurrilerin en önemli metni Kral Tuşata'nın MÖ 1380-1350 de Mısır kralına gönderdiği mektuptur. Hurrice yazılmıştır. Hurriler çivi yazısı kullanıllardı. Hurri dili yok olmuş en eski Proto- Kürt dilidir.

Hattuşaş'ta bulunan *Gilgameş Efsanesi* Akadça, Hititçe ve Hurrice yazılmıştır. Hurrilerin yazımı başlı başına yeni ve özgün bir yorumdur. Hurrilerin en büyük tanırısı olan *Kumarbi Efsanesi*, Hurrice'den Hititçe'ye çevirilmiş olarak Hattuşaş'ta bulunmuştur. Hititçe'den Fenike'ye oradan Helenlere geçmiş; Homeros ile Hesiodos'un eserlerine ciddi etkilerde bulunmuştur.

Mimarlık, resim, vazo, mühür konusunda tarihe önemli katkıları olmuştur. Bir sanat ürünü olan renkli seramikler Hurri-Mitanni sanat ürünüdürler. Seramiklerin merkezi aynı zamanda Hurrilerin sanat merkezi olan ve Habur Irmağı kaynağının güneyindeki Tell-Halaf şehridir. Boyalı seramikler MÖ 3000 yılına tarihlendirilmiştir.

Hurri-Mitanni seramikleri Toroslarda Anti-Torosların hemen güneyindeki alanı kaplar ve de Tell-Halaf ile çağdaş olan başka sanat merkezlerinde yine Hurrili halk tarafından üretilmiştir. M. E. E Mallowan 1922-1933 yıllar arasında Kerkük ve Ninova duvarlarının hemen ötesindeki bölgede yaptığı kazılarda Hurri-Mitanni sanat merkezliği yapmış yığınla çanak çömlek parçalarına rastlanmıştır. Bu da açıkça gösteriyor ki bu bölgede Hurri-Mitanni boyları vardır ve onlar da aynı tür seramiği üretmişlerdir. Bu da Hurri homojen kültürünün bir örneğidir.

“Görüldüğü gibi Hurrili boylar ilk kez şehir devletleri şeklinde bir örgütlenmeye gitmişlerdir. MÖ 2000 yıllarına gelindiğinde bu şehir devletleri yukarı Mezopotamya'ya kuzey Suriye'de varlıklarını koruyabilmişlerdir. Tüm Hurrili şehir devletleri Zagros Dağları'ndan Akdeniz'e kadar olan geniş bir alanda yer almışlardır. Eski Akad döneminde başlıca Hurri şehir devletleri Hibilat, Gumarsi, Mardaman, Nawar, Rumus, Samrum, Şerşi,

Satarsa, Simarum, Simamum, Urkiş ve Urblum (Erbil) idiler. Ur III döneminde Hurri şehir devletleri yine yukarıda adı geçen şehirlerdir. Ek olarak Arrafa (Kerkük) Nuzi, Muhiş, Amur, Taita, Waşşukkani, Kargameş, Urkişti; orta ve geç Asur dönemi Hurrili boyların yukarı Dicle bölgesindeki şehirleri de Paphi, Kadmuhi, Bussi, Alzi, Madana, Nihani, Alalia, Tuburzi ve Purulmuzi; diğer kuzey Suriyedeki Hurri şehir devletleri de Alalah, Urşi, Haşşu, Ugarit, Gubla, Qatna, Qadeş ve Kinza'ydı. Urşi ve Haşşu dışındaki bu şehir halklarının çoğunluğu Amorit hanedanındandır. Zagros dağlık bölgesindeki şehir devletleri de; Zallar, Zahap, Zihaw, Helwan, Namri ve Haşmar" (Tori). Hurrili boyların kurdukları devletler yukarıda değinildiği gibi şehir kralıklarından meydana gelen konfederasyonlar şeklindeydi.

Kürt kökenli Hurrili boylar dini inanışlarını mitolojilerine de yansıtmışlardır. Yaratıkları mitolojileri ülke sınırlarını aşarak Hitit ve Fenikeliler aracılığıyla Yunan Helen ülkesine ulaşmış o ülke halklarının düşüncelerini etkileyerek evrensel boyut kazanmıştır.

Hurrili boyların yaratıkları "Kumarbi" ve "Ullikummi" efsaneleri evrensel boyut kazanmış gökteki kralık efsaneleridir. Bu efsanelerde yer aldığı gibi gökler krallıkla yönetiliyordu. Göklere yaratan bu tanrı krallarının kralıkları monarşilerde olduğu gibi babadan oğula geçmekte ve bu krallar bir liste oluşturmaktadır. Ancak bir farkla gökteki krallık babadan oğula babanın ölümü ya da çekilmesi değil, aralarında geçen çok çetin savaşların sonucu geçiyordu.

Sonuç olarak Hurrilerin bugünkü kürtlerin ataları olduğuna ilişkin çok sayıda kanıt sayılabilmektedir. Başta dil yapılarındaki benzerlik gelmektedir. Birçok kelime halen aynı kökenden türemiş olarak kullanılmaktadır. Bıraktıkları arkeolojik belgeler bu alanda iki kültürün MÖ 1100 yıllarından beri süreklilik yaşadığını göstermektedir. Dıştan gelen fiziki bir dalgayla yok

edildiklerine ait hiçbir kayıt yoktur. Tersine komşularıyla ya çatışarak ya da uzlaşarak varlıklarını günümüze kadar taşıdıkları, genel bir gözlem olarak konu uzmanlarınca kabul edilen temel görüştür. Her toplumda olduğu gibi tarihin tüm dönüşüm aşamalarında değişim yaşamaları beklenen bir husustur. Hurriler yoğun bir biçimde aşiretler halinde varlıklarını sürdürmekteydiler. Dıştan gelen işgal ve neolitik toplumun özellikleri bunda etkili olmuştur. Birçok aşiret konfederasyon halinde yarı devletleştikleri de bilinen bir husustur. Başka bir deyimle kürt etnistesinin ilk defa Hurriler adıyla MÖ 3000 yıllarında tarihin *feneriyle* temas ettiğini görmekteyiz. Bu aynı zamanda Kürt kültürün belli bir ad ve kimlikle tarih sahnesine çıkışıdır.

HURRİ EVRESİ (MÖ 3000-700)

Kısa Notlar:

MÖ 3000'den Medlerin ortaya çıkışına (MÖ 700) kadar geçen 2300 yıllık Kürdistan tarihine Hurri dönemi denir. Bu dönemde sayısız krallık ve şehir-devlet kurulmuştur.

- Hurri dilindeki en eski yazılı belge (bir tapınağın kurulması ile ilgilidir), Mardin'in güneyinde bulunan Urkiş (Amud) şehrinde bulundu.

- MÖ 2000'lerde Hurrice yazılan Mardin'in güneyinde Urkiş (Amud)'de Kral Tiş-Atal tarafından tanrı Nerigal'a ithaf edilen ve tapınakta bulunan ilk yazılı tablettir.

Aryen dillerini gelişimi tamamlayarak zirveye çıktığı dönemdir.

- Kerkük-Arapha yakınındaki Nuzi'de yapılan kazılarda MÖ 1550-1400'lere ait binlerce tablet bulundu.

Hititte, Urartu'da, Halep'de çeşitli Hurri lehçeleri konuşuluyordu.

Bazı Hurri krallık ve prenslikleri: Kummuhu, Melidi, Gurgum, Ungi, Kaman, Kaska, Nairi, Şupria, Urkiş, Muşku, Urartu, Namar, Subaru, Mard, Lulubi, Kardu, Zamua, Elippi, Manna ve Guti'dir.

- MÖ 2000'lerde başlıca şehirleri: Urfa, Diyarbakır, Mardin, Kerkük, Nuzi'dir.

Hurri uygarlığı olarak; özellikle Mitoloji, din ve yazın alanlarında önemli yapıtlar ortaya koymuşlardır.

Hurri yazısı: çivi yazısı kullanırlardı. Hitit ile Hurri çivi yazısı çok benzeşirdi.

- Hurri dili: Ön Asya dünyasının en ilginç dillerinden biridir. Hurri dili yok olmuş en eski proto -Kürt dilidir.

Urartu dili Hurrice'nin devamıdır. Mitanni dili ise Hurri Proto- Kürtçesi ile Aryen Kürtçe'sinin karışımıdır.

- Hurrilerin en önemli metni; Mitanni Kralı Tuşata'nın MÖ 1380-1350'de Mısır kralına gönderdiği Hurrice mektuptur.

- Hurri tanrıçası "HEPAT"tır. Daha sonra bu HAVVA olur.

- Teşup Fırtına tanrısı, Hepat tanrıça, Şimagi Güneş tanrısı, Kuşuh Ay tanrısı, Yıldız tanrısı Şauşka, Dağ tanrıları Namni ve Hazzi Hurrilerden alınmış tanrı ve tanrıçalardır.

- Hurri mitolojisi Hititlere Fenikelilere ve Helenlere büyük ölçüde etkide bulunmuştur.

- Hatuşaş'ta bulunan Gilgames efsanesinin belgeleri Akadca, Hurrice ve Hititçe yazılmıştır. Hurrilerin yazımı başlı başına yeni özgün bir yorumdur.

Hurrilerin en büyük tanrısı Kumarbi'dir. Kumarbi efsanesinin Hurrice'den Hititçe'ye çevirisi Hatuşaş'ta bulunmuştur. Hititçe'den Fenike ve Helenlere geçmiştir. Homeros ile Hesiodos'un eserlerine ciddi etkilerde bulunmuştur.

Hurrilerde din sağlam kurallara dayanır, güçlü rahiplerce örgütlenilirdi. Bu nedenle Hitit ülkesine de yayılmıştır.

- Hitit Yazlıkaya tapınağı yazıları Hurrice dir.

Mimarlık, resim, vazo, mühür konusunda tarihe önemli katkıları olmuştur.

GUTİLER

Kürtlerin bilinen ilk ataları Hurrilerdir. MÖ 3000'lerde merkezi bir yapıya sahip olmamakla beraber Kürdistan'ın hemen her alanında yerleşik kanumdaydılar. Hurriler etnik olarak kökenleri ilk belirginleşen toplulukların başında geliyordu. Proto-Kürt Hurrilerden sonra tarih sahnesine Gutiler çıkmıştır.

Gutiler, kurumsal ve merkezi uygarlık içerisinde güçlü bir varlık göstermişlerdir. Dönemin askeri ve siyasi gelişmelerinde önemli rol ve gelişmeleri belirleyen bir konuma erişmişlerdir. Bu husus birçok güvenilir tarihçi ve arkeolog tarafından kabul edilen bir gerçektir. Gutilerin o tarihte yaşadıkları coğrafyada bugün Kürt halkı yaşamaktadır. Kürtler, bugün yaşadıkları coğrafyaya sonradan gelmiş bir topluluk değildir. Kürtler, Mezopotamya'ya ilk yerleşen halk olmakla beraber Neolitik Devrim'in gerçekleşmesinde hem coğrafya hem kültürel temelde belirleyici rol oynamışlardır.

Kürtler, Aryen dil-kültür grubundandır. Bu kültürün dünya uygarlığını doğuran ana nehir olduğu bugünkü verilerle bilgi, bulgu ve belgelerin ışığında kabul görmüştür. Kürtler bu kültür grubu içinde güçlü bir etnik kol olmakla beraber aynı dil-kültür grubuna; Fars, Afgan, Beluci gibi halklar da girmektedir. Kürtler, bu coğrafyadan bir halk olarak bu kültürün doğuşunda gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Proto Kürt Gutiler de bu kültür grubun içerisinde ayrışan etnik bir kol olarak uygarlık tarihine önemli katkılarda bulunmuştur.

"Bugünkü Kürtler ard arda ve kesintisiz kralıklar kurmuş eski Hurrilerin, Gutilerin ve Kardukların soyundan gelmektedir."

Kürtlerin kesintisiz olarak yukardaki devletler kurmuş halklara dayandığı kesindir. Buna karşı söylenecek hiçbir şey yoktur. Çünkü tersini gösteren en ufak bir işaret yoktur.”(Prof. Egon Van Eickstedt)

Savaş ve İtifaklar

Gutiler MÖ 2250’lerde dönemin en büyük, en gadar devleti olan Akad devletini yıkıp yerine 150 yıl varlığını güçlü bir şekilde koruyan bir devlet kurmuştur. Bu devlet geniş bir konfederasyon bileşiminden oluşmaktaydı. Hemen hemen bütün Proto- Kürtler bu konfederasyonun içinde yer almışlardır. Bununla beraber komşu -akraba halklarla da yakın ilişkiler içindeydiler.

Gutilerin Akad devletini işgal etmesinin birkaç sebebi şöyle sıralanabilir: birincisi, Akadlı ilk imparator Sargon’la beraber uygarlık tarihinde gelişen fetihçi-emperyalist yayılmadır. Bu aynı zamanda savaşlarda esir düşenlerin de köle olarak kullanılmaya başladığı bir dönemdir. Sargon’la beraber köleci sistem kurumlaşmaya başlamıştır. Muhtemelen bu emperyalist saldırılar Gutilerin ana yurdu Zagroslara da sıçramıştır. Bu nedenle Gutiler bu işgalci devlete karşı direnip savunmacı bir cephe örgütleyerek karşı saldırılara geçmiş olabilirler. Bu gelişen karşı güç, Akadları tamamen ortadan kaldırıp kendi egemenliklerini kurmak ve bölgeyi de bu köleci sistemden kurtarmak istemiş olma ihtimalleri güçlüdür. Zaten aralarında birçok savaş yaşanmıştır.

Aralarındaki en önemli savaşlar; ticaret yollarının kontrolü üzerinde yaşayan savaşlar olmuştur. Muhtemelen yaşanan bu savaşların birinde Gutiler Akad Devleti’ni yıkıp yerine kendi egemenliklerini kurmuşlardır. Gutilerin doğal komünal gelenekli toplumu temsil ettiğini dolayısıyla merkezi uygarlık dışında kaldığında göz önünde bulundurduğumuzda egemenlik altına girmemek için gösterdiği direniş ve itifak arayışları daha anlaşılır olacaktır. Bu da karşı bir güç ve savaş demektir. Ayrıca Gutilerin Yukarı Mezopotamya’da yerleşik oldukların da unutmamak

gerekir. Bir nevi doğal komünal toplumla devletçi hiyerarşi ya da Yukarı Mezopotamya ile Aşağı Mezopotamya arasında yaşanan bir savaş da demek mümkündür. Bu savaşta Gutiler Akadları yenerek egemenliklerini kurmuşlardır.

Bu nedenle Proto-Kürtlerin merkezi bir uygarlık yerleşimine sahip olmamaları, merkezlerine saldırılar düzenlenmiş de olabilir. Benzer bir gelişmeyi Kassitlerin (Proto- Kürtler) Babil ülkesini işgal etmelerinde göreceğiz. Şu hususu da gözönünde bulundurmak gerekir. İlk toplumsallaşma yerleşim köyleri Yukarı Mezopotamya; Verimli Hilal'de gerçekleşmişti. Buna karşı devletçi hiyerarşik toplum da Yukarı Mezopotamya'dan beslenmekle beraber kuruluş mekânı Aşağı Mezopotamya'dır.

Yukarı Mezopotamya uygarlığın doğuşuna eşiklik etmesine karşın; zamanla Aşağı Mezopotamya'da ortaya çıkan gelişmeler, Yukarı Mezopotamya'yı kat be kat aşmaktadır. Köylerin yerini büyük kentler almış, nüfus artmıştır. Özkaynaklar nüfus ihtiyaçlarını karşılayamaz.

Dolayısıyla artan nüfus ihtiyaçlarını karşılamak için dışa açılma gereği doğuyor ve aynı zamanda dıştan da bu ihtişamlı kentlere saldırılar başlamıştır. Hem bu dışa doğru yayılan emperyalist saldırıları durdurmak hem de kentleri işgal etmek artık hedeftir.

Yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan bulgulara göre Proto-Kürtler kendi aralarında itifaklar geliştirerek Akad Devleti'ne saldırmışlardır. En kapsamlı ittifak; Guti, Lulu ve kısmen Elamlılar arasında olmuştur.

Ayrıca itifakın içinde irili ufaklı birçok aşiret yer almıştır. Gutilerin kendisi de bir aşiret konfederasyonudur. Fakat günümüz modern Kürtlerinde olduğu gibi, o dönemde sanıldığı gibi bu ittifak öyle kolay olmamıştır. Bu itifakın gerçekleşmesinde Akad Devleti'nin yayılmacı saldırıları önemli rol oynamıştır. Bu yayılmacı saldırılar örgütlenme gereğini doğurmuştur. Bu birliğin ilk örgütleyicisi, Guti Kralı Gudea'dır. Gudea aynı zamanda Proto- Kürtlerin en büyük tanrısıdır.

Bir başka husus; Sümerlerin Akad işgaline karşı çevre halklarla ittifak arayışı içine girmiş olmasıdır. Bu dönemde Sümer halkı da Akadların işgali altındadır ve üzerlerinde büyük baskılar söz konusudur. Bu nedenle Sümerli bir kesim Akadlara karşı ittifak arayışı içine girmiştir. Bu ittifaktan neolitik dönemden beri kendilerine hem coğrafi hem de kültürel açıdan yakın ilişkiler içerisinde olan Gutilerle yapılmış; Sümer kaynakları böylesi ittifaklardan söz ediliyor. Gutiler, Akad Devleti'ni yıktıkları savaşta Sümerlerin ağırlıkta yaşadıkları kentleri fazla tahrip etmemişlerdir. Bazı tarihçilerin aktardıklarına göre Gutiler; Ur, Nipur, Uruk, Lugaş gibi Sümer yerleşim yerlerine dokunmayıp, bunları Lagaş Kralığı altında özerk bir yönetimle bağlamışlardır. Bu da aralarında bir ittifakın olduğunu gösteriyor.

İzady, Gutiler hakkında ve yine bu hususta şunları ifade ediyor: *“MÖ 3000 yılının sonlarına doğru Gutiler kendilerinin birçok şehir devletini siyasal olarak birleştirmeyi başardılar ve Kürdistan dışına doğru şidetli bir fetih hareketi başlatılar. Sümer ve Akad da MÖ 2250 ile 2120 yılları arasında hüküm süren yeni bir yönetici hanedanlık kurdular. Gutiler tarafından yapılan fetihler arasında; hakkında, tarihsel kayıtlar bulunanlar yalnızca Ovalık Akadia ve Sümer ülkesi fetihleridir. Ancak; Gutilerin fetihleri bunlarla sınırlı olmayabilir.”*

Yönetim ve İdari Yapılanma

Abdullah Öcalan: *“Gutiler, daha çok Sümerlerin doğusunda Zagros eteklerinde yaşayan diğer Aryen kökenli bir etnik gruptur. Guti: (gut, öküz-sığır) bugünkü Kürtçe’de, öküz sığır sahibi halk, anlamına gelmektedir. Guti Hanedanı, MÖ 2250-2150 yılları arasında yüzyıllık bir hanedanlık kurmuştur. Bu hanedan, Sümer toprağında hüküm sürmüştür. Daha sonra yine semitik kökenli Amorit hanedanları Sümerlerle yaptıkları ittifakla yıkılmışlardır.”* diyor.

Yönetim alanında elde edilen bulgular çok ilginç bilgiler sunmaktadır. Özellikle Guti devlet yönetimine ait krallar listesi hayli dikkat çekicidir. Bu krallar listesi incelendiğinde Guti devlet yönetimindeki “ilkel” bir demokrasinin varlığını gözlemlemek mümkündür. Her bir kralın yönetim süresi üç ile yedi yıl arasında değişmektedir. Bu krallar seçimle başa geçiyor, ya da konfederasyon içerisindeki akraba kabilelerin yöneticileri sırayla başa geçiyordu. Konfederasyon içerisinde akraba kabilelerin yer almasının yanında Sümerli toplulukların da yer aldığı yukarıda belirtmiştik. Kazı çalışmalarında elde edilen bu tarihi krallar listesindeki Proto-Kürt Gutilerin kral adları ve yönetiminde kaldıkları süreler şöyledir:

Nibia-3 (üç yıl)

İngisu -6 (altı yıl)

İkidum –Lagaba- 6 (Altı yıl)

Sulma -6 (altı yıl)

Silulumaz - 3 (üç gün)

İnimbakes-5 (beş yıl)

Gese-Us-6 (altı yıl)

Güba-15 (onbeş yıl)

İbate-3 (üç yıl)

Yarla-3 (üç yıl)

Kur’um-1 (bir yıl)

Aplikin-3 (üç yıl)

Rabum-2 (iki yıl)

İrarum-2 (iki yıl)

İbranum-1 (bir yıl)

Hablum -2 (iki yıl)

Yarlagan -7 (yedi yıl)

Tiriga-40 (kırk gün)

Guti krali Guda.

Gütilerin ilk kralının ve kurucusu, konfederasyon örgütleyicisinin Gudea olduğunu belirtmiştik. Gütilerin yerleşik oldukları coğrafya ve Akadlarla yaptıkları savaşı *Gordon Childe* şöyle belirtmektedir:

“Sürekli ordu ve askeri donatım bulundurmalarına karşın, Sümer ve Akad devletleri kendilerinden daha az varlıklı ve daha az uygar insanların saldırılarını püskürtmediler. Sargon’un imparatorluğu Gütilerin saldırısı karşısında yıkıldı. Bundan sonra da topraklarında sırasıyla; Elamlar, Hititler, Kasitiler, Asurlar, Medler, Persler, Makedonyalılar başat oldu.”

Gütilerin yerleşik oldukları coğrafya Dicle Irmağıyla Zagros Dağları'nın arasını kapsamaktadır. Bu alan kimi zaman Şahrizor, Süleymaniye, Halepçe, Kerkük, Loristan yörelerine

kadar genişlemekte, dolayısıyla Doğu Kürdistan ile Güneydoğu Kürdistan'ı içine almaktadır.

Gutiler'in Aşağı Mezopotamya'daki devletlerinin varlığına yaklaşık olarak MÖ 2150'lerde III. Ur Hanedanlığı tarafından son verilmiştir. Bu çağ aynı zamanda Sümer kültürünün de Rönesans dönemidir. Gutiler yaklaşık 200 yıl sonra tamamen tarih sahnesinden çekilip varlıklarını Babil, Asur ve benzeri kültürler içerisinde sürdürürler. Gutiler yenildikten sonra tekrar ana yurtlarına (Zagros eteklerine Kuzey Mezopotamya'ya) dönerler.

Guti Devleti'nin yıkılmasındaki en önemli etken, içte yaşanan anlaşmazlıklar olmuştur. Konfederasyonda yer alan kabileler arasındaki çatışmalar devlet yönetiminde zayıflıklara yol açmış, konfederasyonda yer alan birçok Proto-Kürt kabilenin ayrılmasına neden olmuştur. Guti Devleti'nin zayıflayıp güç kaybettiği bu dönemden daha önce yarı bağımsız olarak yaşayan Sümer halkı da büyük bir isyan başlatarak III. Ur Hanedanlığı'nı kurmuştur.

Kültürel Yapılar

Guti adı Sümer ve Akad kaynaklarında geçer. Guti'nin kelime anlamı Sümerce'de: gut, öküz anlamına gelir, buna "i" eki eklenince; sığırlı, hayvanlı topluluk anlamına gelmektedir. Sümerlerin bu ismi Gutilere vermelerindeki en büyük neden Gutilerin ağırlıklı olarak hayvancılıkla uğraşmalarıdır. Özellikle büyük baş hayvancılık ön plandadır. Adlandırmanın diğeri de Akadların *Guti Memleketi* anlamında *Gutiyen* terimini kulanmalarıdır. Ayrıca Guti ismine kimi zaman; Kurti – Kuti, Gardu, Kardu, olarak da rastlanmaktadır.

Guti Devleti'nin kuruluş tarihi yaklaşık, MÖ 2250'lere denk gelmektedir. İktidarları döneminde tüm Mezopotamya

hüküm sürmüşlerdir. Akad Devleti'ni yıktıkları savaşta birçok yerleşim yerlerini tahrip etmişleridir. Fakat dini ibadetlerin yapıldığı tapınaklara dokunmamışlardır. Tapınak rahiplerinin örgütlenmelerine izin vermişlerdir. Hatta bu tapınakları yerli halkla ortak kullanmışlardır. Ayrıca Sümerlerin taptıkları birçok tanrıya Gutiler de tapıyorlardı. Bu Gutilerin kültürel olarak Sümerlerden çok farklı bir kültürel yapıya sahip olmadığını gösteriyor.

Gutiler kültürel alanda Sümer kültürünü benimsemekle beraber kendi kültürlerini de bu dönemde zenginleştirmişlerdir. Yeni yerleşim yerleri kurmalarının yanında özellikle mimari alanda birçok saray ve mabet inşa etmişlerdir. Yine Gutilerde el sanatı en çok bu dönemde gelişme kaydedilmiştir. Burada zanaatçılıkta öğrendikleri teknik gelişmeler daha sonra ana yurtlarına döndüklerinde kendi kültürlerinin gelişiminde önemli rol oynayacaktır. Özellikle de bakır ve diğer madenlerden yapılmış ev eşyaları, tarım malzemeleri, kılıç, kalkan, mızrak, ok gibi askeri araç gerece fazlasıyla rastlanır. Gutilerden sonra maden işlemeciliği bir başka Kürt oluşumu olan Mitanniler döneminde, maden işlemeciliği olarak daha da geliştirilip demir işlemeciliği ilerletecekleridir.

Samuel Nouhkromer'in, "Sümerler" adlı kitabında Sümer tabletlerinden alınan bir metinde:

"O zaman Enlil rakibi olmayan köpüren tufan sevgili evine saldırdığı için felaket getirdi. Gözlerini dağlara çevirdi ve hiçbir egemenlik tanımayan bir halk olan Gutileri aşağıya indirdi. Yeryüzünü çekirgeler gibi kapladılar. Öyle ki, güçlerinden kimse kaçamadı. Bütün Sümer'in karadan ve denizden haberleşmesi olanaksız duruma geldi. Ulak yolculuğu sürdüremedi, denizci teknesiyle açılmadı, eşkiyalar yolları tuttu, ülkenin giriş kapıları balçığa döndü, çevredeki tüm ülkeler kent duvarlarının ardında kötülük planlıyorlardı. Sonuçta kıtlık Sümerin üstüne çörelendi. Büyük tarlalar ve otlaklar hiç tahıl veremez oldu."

Gutilerin Sümer ülkesinde yüzyıllık hüküm sürmesinden sonra kendi konfederasyonun içindeki ayrışma ve aşiret kavgalarının etkisiyle zayıflaması, diğer taraftan Sümer Uruk Kralı Utukbegel, Semitik kökenli Amoritli bazı kabilelerle birleşerek bir iç ayaklanmayla Guti Kralı Tirikani'yi tutuklayarak krallığını ilan etti. Sümer yazılı belgelerinde geçen şekliyle:

“Dağların ejderhası, tanrının düşmanı Gutiler hükümdarlığı elimizden alıp bu dağ başlarına götürdüler. Sümer ülkesini kötülüğe, kedere boğdular. Erkek, kadın, babayı, oğlunu tutsak edip götürdüler. Enlil büyük tanrı bana buyruk verdi ki, ben Utukbegel Uruk'un yalan bilmez cihangir hükümdarı, Guti hükümdarı Tirikani'yi ortadan kaldırayım ve onları Sümer ülkesinden çıkartayım.”

Bu, Gutilerin Sümer ülkesindeki (Aşağı Mezopotamya) varlıklarının sonu olmuştur. Gutiler yenildikten 500 yıl sonra, bu defa başka bir Proto- Kürt oluşum, Kasitler itifak kurarak Babil ülkesini işgal edip yaklaşık 400 yıllık bir devlet kuracaklardır. Gutiler varlıklarını Kasit, Mitanni, Nairi, Urartu, Med devlet ve kültürleri içerisinde sürdürecektir. Günümüz Kürtlerine kadar varlıklarını koruyacaklardır.

GUTİ (MÖ 2700-2120)

Kısa Notlar:

Gutiler, Ürmiye Gölü'nün çevresi ve güneyinde İran Körfezi'ne dek uzanan coğrafyada yaşadılar.

- İlk kralları olan Gudia MÖ 2600 yıllarında Guti devletini kurdu.

- Başkenti Kerkük'tür.

- Akad Kralı Sargon (2276-2221) oğlu Naram Sin (2196-2160) döneminde tarihi belgelere ilk kez konu oldular.

- Dilleri Hurice'dir.
- Çivi yazısı kullandılar.
- Tapınaklarında ateş yakarak tanrılarını kutsarlardı.
- Halk birçok Hurri aşiretinin bir araya gelmesinden oluşurdu.
- Her aşiretin kendi lideri vardır.
- Konfederal yapıya sahipti.
- Kralları 3 yılda bir seçimle başa geçerdi.
- Yaşlılar konseyi oluşturmuşlardı.

Lulu Kralı Anubani'nin idaresinde MÖ 236 yılında birleştiler.

- Akadlılarla Gutiler arası çatışma her zaman gündemdeydi.
- Akad Kralı Naramsin, MÖ 2300'de Elam'ın başkenti Susa'yı Gutilerden aldı.

- Bu olayın ardından Gutiler-Lulular karşı saldırıda Akadları yenilgiye uğrattı; Akadlar bunu Tanrı Marduk'un kendilerini cezalandırması olarak ifade ettiler.

Akad Kralı Şar Kali Şari, babası Narmasi gibi Guti saldırılarını eksik etmedi.

Gutiler karşı saldırılarla Akad Kralı Erudipiçir'i MÖ 2233'te yenerek tarih sahnesinden sildi. Akad ülkesi ve Sumer'in bir kısım topraklarını da kendi topraklarına katılar. Gutiler 150 yıla yakın tüm Mezopotamya'yı hâkimiyetleri altına aldılar.

- Son dönemde Lulular, Susa, Kimaş, Urbela, merkezden ayrı hareket ederek Gutilerin zayıflanmasına neden oldu.

Ur Devleti MÖ 2120 yılında Gutilere saldırarak yıkılmalarına neden oldu.

Son Guti kralı Tigran yenilgiden sonra Zagros dağlarına çekildi.

- Sümer, Akad, Babil, Asur köleci devletlerdi.

Gutiler özgürlükçü (komünal köy topluluğu) toplumu temsil ederdi.

- Bu savaş iki zihniyet ve yapılanmalar arasında geçti.

LULULAR

Zagros'un en eski halklarından biri olan Lulular Gutilerle aynı dönemde yaşamış Kuzey Mezopotamya halklarındandır. Büyük ihtimalle Hurri kökenli boylarından olup ilk yerleşim alanları Gutilere yakın bölgedir.

Aryen dil ve kültürün yayılmasında ve gelişmesinde diğer Proto- Kürtler gibi Lulular da önemli rol oynamışlardır. Aryen dil ve kültürü bir tarım kültürü olarak uygarlığın beslediği, kurulduğu bir kültürdür. Bu kültürün filizlenip geliştiği çekirdek bölge ise Yukarı Mezopotamya yani bu günkü Kürdistan'dır. Toplumsallığın ilk kez bu coğrafyada şekillendiği bilimsel araştırmalarla kanıtlanmıştır. Etimolojik, etnolojik ve arkeolojik çalışmalar sonucunda kesinlik kazanmış ve genel kabul görmüştür. Kürtler bu kültürün hem öncesinde hem de sonrasında hep bu coğrafyada yaşamışlardır. Kürtlerin ataları bu coğrafyada kılandan toplumsallığa geçmiş ve günümüze kadar bazı değişimlere uğrayarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kürtlerin ataları olarak kabul gören otantik topluluklardan biri de Lululardır.

Luluların Kürtlerin ataları olduklarına dair güçlü bulgular ortaya çıkarılmıştır. Özellikle bu günkü Kürtçe'nin Lorca lehçesini konuşan Kürtler ile Lulular arasındaki bağ üzerinde durulmuş ve önemli bulgular elde edilmiştir. Bu lehçenin bin yılları aşkın bir süredir bugünkü Doğu Kürdistan'ın bazı bölgelerinde konuşulduğu bilinmektedir. Konuyla ilgili tarihçilerin bu bağın kurulmasında neden olarak gösterdiği en önemli gerekçe Kürtçe'nin Lorca lehçesini konuşan Kürtlerin yaşadığı coğrafya olan Doğu Kürdistan (Kırmanşah, Hemedan ve Loristan bölgesi) Luluların da MÖ 2500'lerden, MÖ 612'lere kadar yine aynı aynı adla ve bu coğrafyada yaşamış olmalarıdır. Sonrasında ise aynı coğrafyada günümüz Kürtçe'sinin Lorca lehçesini konuşan Kürtler olarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardır.

Başkentleri bu günkü Halepçe'nin batısında Arbat Kasabası'nın yerine denk düşen *Arakdi Kenti*'dir. Lulular Gutilerle kaynaşarak Kerkük yöresine, Hulvan'dan Luristan'a kadar yayılmışlardır.

Lululardan söz eden önemli yazıtlar bulunmuştur. Bunlardan bazıları; Akad ve Asur, bazıları da kendilerine ait yazıtlardır. Akadlar ile sürekli savaşıp sonunda Gutilerle itifak kurarak Akadları yenmişlerdir.

Yönetim ve İdari Yapılanma

Lulular; Sümerler, Elamlar ve Gutilerle aynı dönemde yaşadılar. Akad ve Asur kaynaklarında adları sık sık Gutiler, Kasitiler ve Hurrilerle birlikte geçmektedir. Bunların tümü Zagros Kuzey Mezopotamya halklarıdır. Ve büyük ihtimalle Proto – kürt Hurrilerin değişik kollarıdır. Lulu dili Guti, Kasit gibidir ve çivi yazısı kullanmışlardır.

Luluların tarih sahnesinde görülmesi MÖ 2500 ile MÖ 2000 yılları arasına denk gelir. Bu dönemde Lulular bir kabile konfederasyonu olarak şekillenmekte, bölge siyasetinde etkili olmaya ve güçler arası dengelede varlığı hissettirmeye başlamıştır. Luluların doğusunu tetikleyen ise kabile oluşumundan konfederasyonlaşmaya gitmelerine yol açan neden, Gutilerde de görüldüğü gibi köleci Akad İmparatorluğunun emperyalist yayılmasıdır.

Bu tarihte uygarlık merkezi hâlâ Mezopotamya'dır ve bunun öncülüğünü de Sümerlerin ülkesini işgal eden, Sami kökenli Akadlar yapmaktadırlar. Akadların hâkimiyet alanı Aşağı Mezopotamya'dır. Yukarı Mezopotamya'da Ariyen kültürlü toplulukların bir kolu olan Hurrilerin devamcıları Proto-Kürtler yaşamaktadır. İşte bu kollardan biri de Lululardır.

Lulu ülkesi uygarlaşmada son derece gelişkindir. Buldukları bölgede hayvanları ehlileştirip toprağa yerleşmişler, tarım ve hayvancılıkla uğraşıp özellikle bronz sanatında çok gelişmişlerdir.

Aşağı Mezopotamya'da uygarlığa (köleci uygarlık) öncülük eden ve sürekli yayılan hâkimiyet alanını genişletmek isteyen Akad Devleti (ilk hâkimiyetini geliştirmek istediği coğrafya da Kürdistan'dır.) karşısında ise yukarı Mezopotamya'da neolitik kültürü sürdüren özgürlükçü kabillerler yaşamaktadır.

Lulular o dönemde Akadlara karşı yok olmamak için hem fiziki (konfederasyonlaşarak) hem de kültürel anlamda direnmişlerdir. Yani sürekli bir çatışma saldırı ve karşı saldırı durumu ortaya çıkmıştır. Özellikle Akadlar sürekli bu kabilelerin üzerlerine saldırılar düzenlemekte kendilerine bağlamak istemektedir. Bu tehdit geliştikçe kabileler arası bir uzlaşma ve merkezleşmenin önemi doğmuştur. Bunun bir üst basamağı kabileler arası kanfederasyon olarak önem kazanmıştır. Luluların aşiretselliği aşırıp konfederasyonlaşma erişmelerinin altında yatan öge budur. Yani karşı taraf saldırdıkça onlar daha çok savunma ve karşı saldırıya geçmişlerdir. Bu da doğallığında bir merkezleşmeyi doğurmuştur. Dolayısıyla artık Lulular da kendilerini koruyacak güçtedirler. Çok fazla zorlandıklarında ise Kürdistan'nın erişilmez dağlarına çekilmişlerdir. Bu sadece Lulular için geçerli değil diğer Proto-Kürtler ve çevre toplulukları olarak adlandırılan uygarlık dışında kalan tüm topluluklar için de geçerlidir. MÖ 2300 yıllarına ait bir yazıtta; Lulu Kralı Aninu Banini dönemine ait bu yazıtta Aninu Banini; kendisinin Lulu ülkesini kurtarıcısı olarak tanıtmakta ve egemen olduğu yerleri saymaktadır. Yine Sona Bola'da bulunan bir yazılı kayada aynı kralın Tanrıça Nini'nin ve kölelerin figürleri yer almaktadır. Bu yazıt Zagros halklarının o dönemdeki uygarlık düzeyini gösteriyor.

Lulu ülkesi, tahıl ve kereste bakımındanda zengindir ve Mezopotamya ile İran bölgesi arasındaki ticaret yolları

denetimleri altındaydı; bu da Akad ve Asur gibi Mezopotamya devletleriyle Lulular arasında savaşlara neden oluyordu.

Savaş ve İttifaklar

Akadlar, Yukarı Mezopotamya'da devlet kurduktan sonra saldırgan, yayılcı politikalarla çevre halklara yöneldiler. Lulularla uzun süre savaştılar. Akad kralı I. Sargon zamanında Lulu Kralı Lasipap'dır.

Lulu Kralı Anubanin'in zamanında yaptıkları savaşları kazandılar. Devletlerinin sınırları genişledi; Yukarı Mezopotamya'dan Dicle Nehri boyunca orta Zagros dağlarından Elam'a kadar. Lulular MÖ 2334 yıllarında güçlü bir devlet durumundaydı; kendi ana dilerinde yazdıkları Kraları Anuban Yazıtı'nda Akadlarla yaptıkları savaşları anlatırlar.

Akad Kralı Naramsin MÖ 2300 yıllarında Zagros Dağları'nda yaşayan halklara karşı saldırıya geçip Lulu Kralı Satuni ile yaptığı savaşlardan sonra Akad Kralı Naramsin'in savaşı kazanması üzerine Lulular Akadların hâkimiyeti altına girdiler. Bundan kısa bir süre sonra Lulularla Gutiler Akadlara karşı birleştiler. Böylece Akadlara karşı güçlenen Lulularla Gütiler Akadları yenerek savaşı kazandılar MÖ 2233 yılında Akad devletini ortadan kaldırarak tüm Mezopotamya ve Zagros Dağlarına hâkim oldular.

MÖ 2120 yılında Gutilerin Mezopotamya'da hâkimiyetlerinin sona ermesinden sonra Ur Devleti'nin III. devir kralarından Şurgi, Zagros Dağlarında yaşayan Kürt halkına karşı yeniden savaşlara başladı. Şulgi'nin 22. yönetim yılında Lulular Şulgi'yi ağır bir yenilgiye uğratılar ve ordusunun büyük bir kısmını esir aldılar.

Lulular, Gutiler döneminde Gutilerle ve diğeri çevre halklarla kaynaşmış olmalarına rağmen esas ülkeleri olan Luristan'da

yaşarlardı. Hâlâ bu bölgede yaşamakta olan Lulular'ın zamanla aşiretlerinin bir kısmı başka yerlere göç etmişlerdir. Halen Luluların bir bölümü Suriye Kürdistan'ında yaşamaktadır.

MÖ 2120'lerde Gutilerle kurdukları konfederasyon yıkılınca Gutiler tekrar anayurtlarına (Zagros eteklerine) dönmüşlerdir. Lulular ise bu devlet döneminde olduğu gibi, devlet yıkılınca da anayurtlarından ayrılmamışlardır. Fakat siyasal açıdan onlar için yeni bir dönem başlamıştır. Yaklaşık yüz yıldır rahat oldukları dönem artık geride kalmıştır. Özellikle Gutileri yenip III. Ur hanedanlığını kuran son Sümer topluluklarıyla aralarından yoğun çatışmalar başlamıştır. III. Ur Hanedanlığının Kralı Şulgi öncülüğünde Lululara karşı birçok saldırı düzenlenmiştir. Lulular ilk başlarda bu saldırılara karşı güçlü diremiş, bazen onları yenilgiye uğratsalar da genelde yenilmişlerdir.

III. Ur Hanedanlığından sonra Babil ve Asurların tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte Luluların ülkesi tamamen savaş merkezi haline gelmiştir. Lulu coğrafyası, genelde Kürdistan bölgesinin zenginlikleri, sürekli işgallerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Kürdistan üzerinde yalnız Lulular veya diğer Proto- Kürtler ile bu güçler arasında savaşlar yaşanmıştır. Kürdistan'ın stratejik konumundan dolayı diğer egemen güçler arasında da sürekli paylaşılmayan bir coğrafya konumunda olmuştur.

Buna rağmen Lulular güçlü merkezi yapıları, sürekli olmasa da, kendi yurtlarında kalmayı başarmış ve ülkelerini koruyabilmişlerdir. Luluların en çok sığındığı yerler Kürdistan'ın korunaklı erişilmez dağları olmuştur. Kürtlerin dağlarla ilişkisi o tarihlerden günümüze kadar hep devam etmiştir. Ne zaman başları belaya girmiş veya yok olmakla karşı karşıya kalmışlarsa ilk sığındıkları yer Kürdistan dağları olmuştur.

Asurluların kanlı saldırılarına rağmen sahip oldukları güçlü kültür yapılarından ve coğrafi koşullardan dolayı Lulular özgünlüklerini MÖ 612'ye kadar koruyabilmişler, MÖ 612'de

yarı imparatorluk seviyesine gelen Medlerle birleşip Asurları yenmişlerdir. Med İmparatorluk yönetiminin bir saray darbesiyle Pers Hanedanlığının eline geçmesiyle Luluların bin yıllardır yaşadıkları coğrafyada (Doğu Kürdistan'ının bazı bölgelerinde) varlıklarını statüsüz bir biçimde sürdürmüşlerdir. Bunlar, bu günkü modern Kürtçe'nin Lorca lehçesini konuşan Kürtler olarak varlıklarını devam ettirmektedirler.

Kültürel Yapılar

Lulu ismine Sümer ve Akad kaynaklarında rastlanıyor, çünkü adlandırma bunlar tarafından yapılmıştır. Kelime genelde “dağlılar” anlamında kullanılmıştır. Lulu isminin ve lulu kral isimlerinin kelime kökenine bakıldığında günümüz Kürtçe'sinde bir anlam ifade etmemesi normaldir. Ayrıca Loristan ve Lor isimleri de Lululardan kalma isimlerdir.

Lulular kültür ve sanat alanında da kendilerini zamanla geliştirmişlerdir. Lulu Kralı Anubanini adına sar-i pulda bulunan kaya rölyefinde, “*tanrının bu krala yardım etmesiyle çok zaferler kazandığı ve çok esir aldığı*” belirtmekte ve tanrıça tarafından krala başarı nişanesi olarak bir halka uzatılmaktadır. Yine Zahov yakınlarında yapılan kazılarda bulunan bir evin tabanı taşlarla, üst kesimlerinin kerpiçle örüldüğü, çatısının da ağaç ve toprakla kapatıldığı ortaya çıkarıldı. Bu evin ayrıca iki kulesinin olduğu da tespit edildi.

Lulu ülkesi mimaride ve el sanatlarında gelişkindi, bu nedenle Asur kralı Asur Nasirpal bir seferinde Lulu ülkesinde birçok teknisyen ve ustayı alıp kendi ülkesine götürmüştür. Lulular altın ve gümüşten bilezik, yüzük ve gerdanlık gibi kadınlara ait süs eşyaları yaptıkları gibi yapılan araştırmalarda çocuklara ait süs eşyaları da bulundu. Ayrıca maden ve seramikten yapılmış ev eşyaları yanında savaş silahları ve araçları ise madenlerden yapılmış tarım aletleri de kazılarda bulundu.

Loristan'ın bazı bölgelerinde yapılan kazılarda büyük yerleşim yerleri ve mezarlıklar bulunmuştur. Nahavand yakınındaki Tepe Guran'da sayıca yüksek boyutlara ulaşan mezarlıklar ve yerleşim yerleri ortaya çıkarılmıştır. Lulu ülkesi olarak gösterilen meşhur yer, kuzey Zagroslardır. Bugünkü Süleymaniye kentinin güneyine düşen Şare-zor denilen yere düşmektedir. Burada Lulu Kralı Anubanini Akad Kralı Naram-Sini yendi sonra zaferini Paya Taq mevkiğinde Sarepole Akadca bir kayaya kazdırarak kutlar, işte burada ilk kez Lulular tarafından kendi isimleri Luluca Lulu ülkesi olarak anılmaktadır. (Prof. Egon Von Eickstedt)

Lululara ait olan birçok belge Kerkük bölgesinde bulundu. Buluntulardan biri Akad Kralı Naramasin zamanında yazılmış bir tablettir. Asur Kralı Nasırpal zamanından kalan çeşitli belgelerde de Luluların uygarlık ve türlü sanat dalarındaki durumları anlatmıştır. Asur krallarının Lululu sanatkârları ülkelerinde çalıştırmak için götürdükleri anlaşılıyor. Lulular Mezopotamya ile doğu ve uzak doğu ticaret yollarına hâkim olan bölgede yaşıyorlar, bu durumm Lulu halkının önemli oranda ticaretle uğraşmalarına neden oldu.

Luluların yaşadığı coğrafya Zagros dağlarının etekleri olmakla birlikte genelde Doğu Kürdistan ve Loristan bölgeleridir. Bu coğrafi alanları zaman zaman farklı alanları da kapsar. Özellikle siyasi ve askeri olarak güçlü oldukları MÖ 2000 yıllarında Kürdistan'ın birçok bölgesinde hâkim konumundaydılar. Yaşam alanlarının ana merkezi Kirmanşah, Hemedan ve Loristan dolayları olmuştur.

Luluların dini yapısının nasıl olduğuna ilişkin elimizde çok fazla bulgu olmamakla beraber; neolitik kültürü tam olarak aşamadıkları, bu kültürü derinliğine yaşadıklarından dolayı “ana tanrıça” kültürünü yoğun yaşamış olmalarıdır. Dolayısıyla “Dağ Tanrıçası Ninhursag” a taptıklarını söylemek yanlış olmaz. Aryen dil ve kültürlü toplulukları özelde ise Hurrilerin taptıkları en büyük tanrıça “Ninhursag” a tapıyorlardı.

Bir başka yazılı belgede Akad Kralı Naramsi'nin Lulularla yaptığı savaşı kazandığı ve bunun şerefine görkemli bir dikili taş dikerek kutladığı yazılmaktadır. Bundan yaklaşık 13 yüzyıl sonra (MÖ 880) Asur kralı olan 2. Asur Naspın Luluların ülkesine yaptığı seferleri ve Lululara ait birçok yerleşim yerini ele geçirdiğinden söz etmektedir.

Luluların dil yapısı Hurice kökenlidir. Tarihsel olarak en eski dil olmakla beraber bütün Proto-Kürtlerin ana dil kaynağı konumunda olup Hint-Avrupa dil grubuna girmektedir. Ayrıca bu dil grubuna ana kaynaklık eden dillerden biri olduğu gerçeğidir. Hurri dil yapısı tam olarak çözümlenmemiştir, dilin çözümlenmesiyle birçok tarihsel gerçeğin gün yüzüne çıkacağı açıktır. Kürt halkının tarihteki yeri ve önemi daha da iyi görülüp anlaşılacağı muhakkaktır.

LULULAR

Kısa Notlar:

- Lulular, MÖ 2800 yıllarında ANNU BANİNİ yönetiminde krallıklarını kurdular.

Şehrizer ve Hulvan merkezli Süleymaniye Orta Kürdistan'dan Elam'a kadar hâkimdiler.

- Başkentleri ZİMRİ idi.

- Bugünkü Loristan, Lolan, Lur adları Lululardan kalmaz. Asurlular onlara Lulum demişlerdir.

- Akad Kralı Naramsin MÖ 2196'da Lulular üzerine bir sefer yapar ve Lulu-Guti ittifakıyla yenilgiye uğratılır. Karadağ- Gevar Geçiti'nde bir kaya yazıtında bu savaş anlatılmıştır.

- Ur kralığı ile sürekli savaş halinde idiler.

III. Ur döneminde Kral ŞULGİ, Lululara karşı saldırıya geçer bu savaşta Lulular yenilir.

HİKSOSLAR KRALIĞI

Proto-Kürt Hurrilerin bir kolu olan Hiksoslar MÖ 1800'lerde dönemin en güçlü devleti olan Babil'in yoğun baskıları sonucu Urfa ve çevresinden büyük bir göç halinde kalkıp Mısır'a doğru hareket etmek zorunda kaldılar; Suriye'yi aşip Mısır'a yerleşirler. Mısır Devleti'nin zayıf bir döneminde yönetimi ele geçirip yüz yıl kadar Mısır'ı yönetirler.

Hiksosların etnik ve etnografik yapılarıyla ilgili belge ve bulgulara daha çok Mısır kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu belge ve bulgular ekseninde yapılan etimolojik, etnolojik ve etnografik incelemeler sonucu Hiksosların Proto-Kürt Hurrilerin bir kolu olduğu, Kürdistan'dan geldikleri yönündedir.

Kürtlerde yaşanan tarihsel göçler bağlamında Hiksoslar dikkat çekicidir. Fakat buna rağmen Kürt tarihiyle ilgilenen birçok tarihçi Hiksoslar üzerinde hiç durmamış ya da çok sınırlı değinmiştir. Bu da gösteriyor ki; her ne kadar son yıllarda Kürt Tarihi üzerinde önemli çalışmalar (etnolojik, etimolojik) eserler ortaya çıkarılmışsa da, Hiksoslar örneğinde görüldüğü gibi, Kürt tarihinde hâlâ kayıp halkların olduğu ve bu konuda katedilmesi gereken önemli mesafeler olduğu gerçeğidir.

Kimi yorumlara göre Mısır'da Hiksos egemenliği bir işgal biçiminde gerçekleşmez. Asya'dan Hiksoslar göçmen dalgası biçiminde gelip önce Nil deltasında yerleşir aşiret biçimindeki örgütlü yaşamlarını sürdürürler. Mısır kralları bu aşiretlerin iç işlerine karışmaz ve Hiksosların aşiret reislerini "yabancı yüksek ülkenin prensleri" diye adlandırır.

Hiksoslar, MÖ 1720 yıllarından önce delta bölgesinde egemenlik kurup MÖ 1674'te Menfis'i ele geçirip Mısır'ın bütününe egemen olurlar (liderleri Salits'dir). Mısır'da Hiksos egemenliği MÖ 1600 ortalarına kadar devam eder. Hiksoslar Proto-Kürt Hurrilerin bir kolu olarak Kürt tarihindeki yerlerini alır. Dil ve kültür yapıları Hürri özlüdür.

Sonuç olarak Hiksoslar, Proto-Kürt Hurilerin bir yan kolu olduğu büyük olasılıktır. Kürt coğrafyasından Babil Devleti'nin yayılımcı ve işgalci zalim yöneticilerinin ağır baskıları sonucu Mısır'a göç etmek zorunda kalmışlardır. Yüz yıl kadar Mısır yönetimini ellerinde bulundurmuşlar, en büyük desteği de onlar gibi Mısır'a göç etmek zorunda kalan İbranilerden ve oradaki yoksul halktan alırlar. İktidar dönemlerinde Mısır'da barış içinde huzurlu bir dönem yaşanmıştır.

Hiksoslar Neden Göç Etiler?

Hiksosların Mezopotamya'dan Mısıra göç etmek zorunda kalmalarının en önemli sebebi Babil Devleti'nin halk üzerinde uyguladığı baskı ve zulümdür. Babil Devleti bu dönemde tek hegemonik güçtür. Yani bölgenin siyasi, ekonomik ve askeri öncülüğü Babil'in elindedir. Âdeta Akadların bıraktığı yayılımcı özelliği onlar sürdürmektedir. Zaten her iki topluluk da (Babil ve Akadlar) sami kökenlidir. Mekân olarak da Babil Devleti, Akad Devleti'nin bulunduğu yerdedir. Dönemin Babil Kralı Hammurabi ise, sanki ilk imparator Sorgon'un tipolojisi gibidir. Babili Hammurabi sürekli çevredeki komşu devlet ve topluluklarla savaş halindedir. Özellikle çevre topluluklarını hâkimiyeti altına almak için yoğun bir saldırı içerisinde. Bu dönemde uzlaşma durumları yaşanması pek mümkün değildir. Genelde savaş yoluyla fethetme durumu ön plandadır.

Fethetme amacıyla Babil Devleti her tarafa vurmaktadır. Eldeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla Babil Devleti'nin zor aygıtlarıyla karşı karşıya kalan toplulukların önünde iki seçenek vardır. Söz konusu topluluklar ya bu işgalci – köleci sisteme karşı örgütlü bir direniş geliştirip köleleşmemek için özgürlüklerini koruyacaklar (ki Babil devletinin işgal ve baskısına uğrayan topluluklarda genelde özgürlükçü kominal topluluklardır) ya da göç edip başka diyarlara gitmek zorunda kalacaklardı.

İkincisine göre Proto-Kürt Hiksoslar ve İbrani kabilesi örnek gösterilebilir. Kutsal kitaplarda yoğunca işlendiği, dolayısıyla bilindiği gibi; Hz İbrahim'in kabilesi de bu dönemde Babil devlet yöneticileri olan Nemrutların baskıları sonucu Urfa'dan Mısır'a göç etmek zorunda kalmış, çünkü bu dönemde Proto-Kürtler hem coğrafi olarak hem de etnik olarak Babil Devleti'nin yoğun baskıları altındadır. Özellikle kurdukları kolonilerin başında bulunan "Nemrut" unvanlı yöneticilerin halk üzerinde uyguladıkları yoğun baskı ve sindirme yöntemleri meşhurdur.

Bu dönemde Urfa çevresinde bir Babil kolonisi vardı. Yani bu tarihlerde Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın büyük bir bölümü Babillerin işgali altındadır. Dolayısıyla bu dönemde Proto-Kürtlerin merkezi bir yapıları yoktur. Genelde dağınık bir durum söz konusudur. Özellikle kuzeydeki Proto-Kürtler bu tarihte statüsüdür, örgütlü bir yapıları yoktur.

İbraniler ile İttifak

Hiksosların Mısır'daki yönetimi MÖ 1750'lerden MÖ 1570'lere kadar sürmüştür. Hiksoslar Mısır'ı işgal ettiklerinde onlara en büyük desteği Apirular (İbraniler) ve Mısır'daki muhalif yoksul kesim vermiştir. İbrani kabilesi Hiksoslar ile aynı dönemde ve aynı nedenlerle Mısır'a doğru göç etmiş ve burada yaklaşık 300-400 yıl kalmışlardır. Hiksoslar ile İbraniler aynı coğrafyadan gelmiş olmalarından dolayı aralarında dinsel ve kültürel ilişkiler yoğunluktadır. Yani birbirlerini tanıyorlar. Bundan dolayıdır ki; Hiksosların Mısır'daki yönetimleri süresince İbraniler rahat bir dönem yaşar. Hiksosların Mısır'daki yönetimlerinin sona ermesi İbraniler için zorlu bir sürecin başlangıcıdır. Bir zaman sonra da Firavunların zulümlerine karşı Hz. Musa öncülüğünde bu defa başka bir diyara göç etmek zorunda kalmışlardır.

Hiksoslar Mısır'ı işgal ettikten sonra burada yaşanan kölecilik esnek bir hal almıştır. Oysa normalde mısır ilk köleci devletlerin

başında gelmektedir. Firavunların anıtkabirler olarak bilinen -onbinlerce insan emeğiyle- dev boyutlu piramitler yaptırdıkları biliniyor. 3-4 bin yıl önce yapılan bu dev boyutlu piramitlerin izine günümüz Mısır'ında hâlâ rastlamak mümkündür. Hiksosların yönetimi döneminde her ne kadar bu gibi durumlar yaşanmasa da zamanla Mısır'ı yöneten Hiksoslu yöneticiler de Firavunlara öznemiş ve onlar gibi yaşamaya başladıkları gözlemlenmiştir.

Hiksoslar Mısır'da kaldıkları sürece kendilerine Avaris'i başkent yapmışlar. Burada yeni mimari yapıtlar, şehirler ve tapınaklar inşa etmişlerdir. Dolayısıyla bu dönemde Mısır devletinin merkezi yönetimi buraya taşınmıştır.

KASİTLER

Kasitler Zagros ve çevresinde yaşayan diğer Kürt grupları Gutiler, Lulularla akrabadırlar. Aynı dil grubunu konuşan Hurri kökenli bir halktır.

A. Öcalan Kasitler'i şöyle tanımlıyor: *“Kasitler, kuzeydoğu Zagros dağlarında ve çevresinde yaşanmış emekçi bir halktı. Sümer kentlerinde yaşamış, zaman zaman güçlerini birleştirip Sümer hanedan değişikliklerinde rol oynamışlar. MÖ 1595'te Mitanni ve Hititlerin Babil'i istilasında önemli rol oynamışlarıdır.”*

Kasitler MÖ 1800 yıllarının başında, Zagrosların doğu tarafında kalan Hemedan-Kirmanşah yöresinde yaşamaktaydı. Kasitlerden ilk kez Hamurabi'yi izleyen oğlu Samsuiluna söz etmektedir (MÖ 1741). Kasitlerin Zagroslardan batıya doğru akınlarına set çekmek için MÖ 1726 yılında Diyala ırmağının Dicle ırmağıyla birleştiği yerde kendi adını taşıyan bir kale yaptırır. Babil yönünde direnişle karşılaşan Kasitler önce Orta Fırat bölgesine yöneldiler. Habur'la Fırat'ın birleştiği yörede Mari ve Terga kentlerini kapsayan Khana (Xana) adlı bir kralık kurdular. Kasitlerin ele geçirip güneyde egemen oldukları döneme kadar (MÖ 1595) yaklaşık 250 yıl devam etti.

Hitit- Mitanni itifakı, Babil ülkesinin istilası ve sonrasında ülke yönetiminin Kasitlere bırakılması tesadüfi değildir. Sümer kentlerinde yerleşik ve emekçi olan Kasitler'in yoğunlukta olmaları, Hitit- Mitanni itifaklarına destek verip diğer taraftan Mitanni- Kasitlerin akraba ve aynı kökenli (Proto-Kürt Hurri) olmaları; Babil'in işgaliyle Sümer kentlerinin boşalmasıyla Zagroslardan inip gelen diğer Kasit klan kabileler, topluluklar halinde buralara yerleştiler. Halkı boşaltmış, istila ve savaşlarla yakıp yıkılmış geniş toprakları ele geçirip kısa sürede yerleşik tarıma geçtiler. Yönetim işini Kasit Kralları, Babillerden öğrendikleri biçimde kendi milislerine dayanıyorlardı. Ancak Babil rahipleri özellikle kutsal bir kent olarak görülen Nuppur rahiplerinden bağlaşıklarda da bulundular.

Server Tanili'ye göre Kasit devri iki döneme ayrılır.

"Birinci dönemde yaklaşık MÖ 1500 yılların son çeyreğine kadar ülke korkunç yıkımlarla giderek iktisadi çöküntüye uğrar. Sulama şebekeleri onarmak, bentleri yeniden yapmak ve yeni havuzlar oluşturmak için büyük çalışmalar yapılır.

MÖ 1500 yılların sonlarında ikinci dönem başlar. Bu dönemde de iktisadi yaşam yoğun olarak gelişir. Mısır'la ve öteki ülkelerle düzenli bir ticaret başlar. Bu Kasitleri kervan yollarını düzenlenmeye götürür, yağmalamalara karşı yolları savunmak için büyük çabalar harcar, tapınakların yapımına başlarlar."

Hitit-Mitanni itifakıyla Babil'in yıkılışı, Sümer ülkesinin Kasitlere bırakılması sonucu, Kasitler Babil'e egemen oldular ve Zagroslarla birlikte doğuda Loristan'a kadar uzayan; kuzeye doğru ise Fırat'ın orta bölümlerini kapsayan büyük bir imparatorluk kurdular.

Kasit Kralı II. Agum, Hititlerin götürdüğü Babil Tanrısı Marduk'un heykelini yirmi dört yıl sonra geri getirdi ve ona Kasit Tanrısı Şugamuna kadar değer verdi. Kasitler, güneydeki kimi bağımsız prenslikleri de MÖ 1450 yıllarında ülkelerine katarak Mısır ve Suriye ile politika ve ticari ilişkiler geliştirdiler. Böylece Kasitlerin egemenliği 440 yıl sürdü.

Kasit toplulukların çözülüşü ve bunun sonucu, toprakta özel mülküyetin gelişimi sonucu krallar, Kasit topluluklara verilmiş toprakları senyörlere (üst tabaka) dağıttılar.

Toplulukların, giderek köylülerin de ayaklanması ve yağmalamalara başlamaları sonucu hoşnutsuzluklar artarak gelişir, MÖ 1545 yılında başkaladırya dönüşür. Bu ayaklanmaya baş edemeyen Kral Rahip (üst tabaka), Asur kralını yardıma çağırır ve ayaklanma kanla bastırılır, Kasit hanedanını yerine tekrar oturtulur. Ancak bu uzlaşy yönetimi zayıflatıp MÖ 1300 yılların sonlarında Kasit imparatorluğu Asurlarca istila edilerek yakıp yıkılır.

Yönetim ve İdari Yapılanmaları

Kasit Kralı Karaindas devrine ait dökümanlarda ilk defa Kasitlerin devletine Kardunaj devleti denildiği anlaşılıyor. İnanna Tapınağı'nın yapımı hakkındaki yazıda Karaindas kendinin Babil, Sümer ve Akad Kralı olduğunu belirtirken devamla Kasitlerin ve Kardunaj'ın kralı olduğunu da eklemektedir. Bununla Kasitlerin isimlerinin eskiden Babil'de kullandıkları bellidir. Kardunaj ülkesi bu dönemden sonra Mısır, Hitit ve Asur belgelerinde anılırken Kardunajın Kasitlerin hâkimiyeti altında olan bölge olarak belirlenir.

Kasitlerin devlet yönetminde kral listesi:

MÖ 1595 Babil hanedanının yıkılışı

Kasitler Babil'de Kardunaj devletini kurdular (MÖ 1575-1548)

Kardunaj Devleti'nde II Kastilyas dönemi (MÖ 1548-1524)

Kardunaj Abirattas dönemi:

Abirattas

Ur- Cigurumas

Habaşihu

Tiptakçi

II. Agum

I. Burnabari

III. Kastilyos – Ulambirias

Ulambirias

III. Agum

I. Kurigalçu

MÖ 1460- 1445 Kardunaj'da Karaindas dönemi

MÖ 1445- 1438 Kardunaj'da Kardasman Harbe dönemi

MÖ 1438 – 1392 Kardunaj'da I Kurigalçu dönemi

MÖ 1392 – 1375 Kardunaj'da Kadasman Enlil dönemi

MÖ 1375 – 1347 Kardunaj'da II. Burnabari dönemi

MÖ 1345 – 1324 Kardunaj'da II. Kurigalçu dönemi

MÖ 1323 – 1298 Kardunaj'da Nazimarutaş dönemi

MÖ 1298 – 1280 Kardunaj'da Kadasman Turgu dönemi

MÖ 1279 – 1265 Kardunaj'da II. Kadasman Enlil dönemi

MÖ 1264 – 1255 Kardunaj'da I. Kudur Enlil dönemi

MÖ 1242- 1234 Kardunaj'da IV. Kastilyas dönemi

MÖ 1234- Asur Kralı Tukulti Nimurta Kardunaj devletini Asur'a bağladı.

Kardunaj yönetiminde yerel bölgelerde genellikle bölge yönetimi başkanları bulunduyorlardı. Bunların yardımcıları olarak bölgede polis görevi yapan görevliler ile mahkeme- yargı

görevi yapan kişiler vardı. Bölge yönetim başkanları içindeki her şey ve yerden sorumluydular. Bunların görevlerinden biri de herkesin topraklarda çalışmasını veya çalıştırılmasını sağlayıp bunların ödeyecekleri vergileri zamanında toplamaktı.

Sarayın ve toprakların yönetim görevini Satammu unvanlı iki kişi yürütürdü. Bu görevli kişiler sarayın ve toprakların gelir- giderlerini hesap etmek ve devletin zenginliklerinden sorumluydular. Bunlardan başka sayısız ekonomi ve vergi memurları çalıştırıyorlardı. Üst düzey veya toprak sahibi memurlar polis görevi yapan kişilerce de iki tekerlekli arabalar savaş zamanında ve savaş dışında çok sık kullanılırdı.

Devletin gelir ve ekonomisinin belkemiği olan köylüler ve el işçileri sınıfı gelirdi. El işçileri sınıfı; inşaat, kanal ve diğer el işlerinde, köylüler tarım alanında çalışıp bahçe ve tarım ürünleri yetiştirirlerdi.

Kasitler döneminde toprak özel mülkiyetinin oldukça geliştiği görülür. Geniş ve verimli topraklar özellikle Kasit Aristokrasisi tarafından sahiplenilmiş, kimi topraklar iyi hizmetleri nedeniyle komutanlara ve sivil görevlilere kral tarafından tahsis ediliyordu. Bu topraklarda esas olarak tarım yapılıyor, sığır ve at yetiştiriliyor, bu atlar savaş arabalarında kullanılıyordu. Ayrıca Mısır'a at ve kıymetli taşlar ihraç edilip karşılığında altın alınıyordu.

Hammurabi hanedanının yıkılışına neden olan ve Babil'de 576 yıl (MÖ1746-1171) korudukları yönetimi devralan Kasitlerin dağlı bir halk olduğu kendilerince iyi biliniyordu. Yaklaşık aynı zaman uzunluğunda hiçbir tarihi hanedan Babil'in gücünü elinde tutmamıştır.

Savaş ve İtifaklar

Kasitler, Babil'i ele geçirdikten sonra, uzun bir süre bölgelerdeki yönetimlerini sağlamlaştırmak ile uğraştılar. Diğer

başka ülkeri ele geçirmeden ziyade kazanmış oldukları yerleri ellerinde tutma, istilanın getirdiği tahribatı gidermeye çalıştılar. Bu yönetim ve idari yapılanmada olsun; tarımda, iktisadiyat ve ticaretle ilgili olsun, uzun bir süre yeniden yapılanma, onarım, düzen getirme ile uğraştılar.

Bu görüşmeden sonra Mısır ile Babil'deki Kasit yönetimi arasında giderek dostluk ilişkileri gelişti ve bir birlerinin ülkelerinde elçilikler bulundurmaya başladılar. Ayrıca politik alanda Mısır ile Kasit yönetimi arasında devamlı mektuplaşma ve haberleşme oluyor, dostlukları giderek güçleniyordu.

Mısırlıların, Hurrilerin elinde bulunan Suriye ve Filistin'i almak istemeleri ve Asurluların geçmişten beri Hurrilere karşı her fırsata saldırıp toprak kazanmaya çalışmaları Asurlularla Mısırlılar, Hurrilere karşı politik olarak birleşik hareket etmeye başladılar.

Mısır kralı bu durumdan yararlanarak (III Tudmozis) yaptığı bir askeri seferle Hurrilerden Filistin ve Suriye'yi alarak Fırat Nehri'ne kadar dayandı. Burada Kasitlerin Babil kuvvetleriyle karşılatılar, aralarında yapılan antlaşmalar gereği geri döndüler. Ayrıca birbirine hediyeler sunarak Mısır kuvvetleri geri çekildi. Mitannilerin Halep, Suriye ve Filistin bölgelerini Mısırlılara bırakmaları büyük bir darbe olmuştur, bu olay MÖ 1457 yıllara rastlamaktadır.

Mısır Kralığı ile Asurluların bölgede ortak politika izlemeleri neticesinde ve her iki devletin Mitanni Devleti topraklarına karşı büyük iştahları olduğundan Mısır yönetimi Kasit yönetimi ile ilişkilerini geliştirirken Asur yönetimi de Kasitlerle ilişkilerini geliştirip onların Mitannilerle karşı yapacakları savaşlarda Mitannilerle arka çıkmamalarını ve en azından tarafsız kalmalarını sağlamak için Asur kralı Asuruballit Kasitlerle geliştirdiği bu ilişkilerinin yanında kendi kızını da Kasit kralı Karaindas'a vermiştir. Böylece Kasitlerin Mitannilere Karşı yapılan saldırılara sessiz kalmaları sağlanmıştır.

Hâlbuki Mitanniler MÖ 14 yüzyılın ilk yarısında Ortadoğu'nun en güçlü devletlerden biriydi. Kardunaj (Kasit) Kralı I. Kurigalçu zamanında Mitanniler Asurları yıkıp hâkimiyetlerine almışlardı. Son zamanlara kadar Asurluların bağımsızlıklarını almalarını engellemişlerdi. II Burnabari zamanında Mitannilerin zayıf yönetiminden faydalanan Asurlular Mısır ile ilişkilerini geliştirip bağımsızlıklarını almak için harekete geçtiler. Bu arada Asur Kralı Asuruballit, Kardunaj (Kasitler) Devleti ile ilişkilerini geliştirip onların böyle bir durum karşısında sessiz kalmalarını sağlamıştı. Asur kralının bir kızını da Kardunaj (Kasit) sarayına göndermesiyle sadece Kastlerin kendilerine karşı suskun kalmalarını değil, aynı zamanda ilerki dönemlerde kızı aracılığı ile Kardunaj (Kasit) devleti üzerinde etkili olabilme maksadını güdüyordu.

Bu düşünceyle Asurlar amaçlarına ulaşıyorlar (MÖ 1244) Kardunaj (Kasitler)'e karşı saldırıya geçerek Guti bölgesinin Kardunajlardan aldı. Asur Kralı Kardunaj'a girdikten sonra büyük katliamlar yaparak tüm şehirleri yerle bir etti, tüm tapınakları yaktı Kardunaj (Kasit) halkını esir alarak Asur'a götürdü ve Kardunaj'a kendine bağlı bir kral tayin etti.

Kültürel Yapılar, Din ve Mitoloji

Kasitler döneminde Babil'de ve genel olarak Mezopotamya'da uygarlık gelişimini sürdürdü ve sanata yeni atılımlar yaptı. Kasitler yeni tapınaklar yaptılar yeni kentler kurdular. Bunlardan biri I. Kurigalzu zamanında Orta Fırat bölgesinde kurulan Dar Karigalzu'dur (bu günkü Akra). Akra'da yapılan kazılarda Kasitler döneminden kalma büyük bir kale, tapınaklar ve saraylar bulunmuştur.

Kasitlerin kendi kültürlerinden çok daha gelişkin olan Babil kültürünü aldıkları açık ama onların da Babil'e bir şeyler verdiklerine kuşku yoktur. Konuyla ilgili birçok bilim adamı ve

araştırmacı Babil kültürünün bu dönemdeki gelişmesinin bir önceki döneme Kasit kültürünün temel alındığı kanısındadır.

Kasitlerin Kardunaj devletinde tapınakların bir kısmı halkın elinde bir kısmı tapınaklara bağışlanmış geri kalan ise yüksek memurlarla krala aitti. Toprak sahiplerinin herbiri kendisine ait tağınağın sınırlarını belirledikleri gibi kralın memurları tarafından belirlenirlerdi.

Kasitlerin Mezopotamya'ya hâkim olmalarından sonra bu bölgenin kültürlerinin etkisinde kalarak eski tanrıların yanında Anu, Enlil ve Ea gibi tanrılara da inanç göstermişler, sonradan inanç gösterdikleri tanrıların yanında eski tanrılarına inançları devam etmiş, onları krallarının tanrıları olarak görmüş, kendilerinin Zagros dağlarındaki yapılarını korumuşlardır. Kasitler daha sonra tanrı olarak Marduk'a inanıp onu tanrıların en büyüğü olduğunu ve diğer tanrıları yöneten tanrı olarak baba tanrı olarak tanınmışlardır.

Arkeolojik bir araştırma ile ele geçen bir panoda Mitra Evrensel kz ile yer almaktadır. Onların altında merkezde atmosfer İndra yer alıyor, İndra'ya aslanlar ve bir av kuşu eşlik etmektedir. En altaki panoda yeryüzü tanrısı Nasatya yer almakta bunlar iyileştirici geneştirici ve doğurganlığın tanrılarıdır.

Bilinen Kasit Kökenli Tanrı ve Tanrıcalar:

1. Kaşşu
2. Sugamuna
3. Sumalya
4. Kar Durnias
5. Tanrı Dunias
6. Yeryüzü Tanrıçası Mirios
7. Güneş tanrıçası Surioas

8. Fırtına Tanrıçası Ubruas
9. Dağların Tanrıçası Simalias
10. Kasitlerin Babil'de kurdukarı devlete ve de kùltùrlere adını veren Kardumiaş (Kùrt kùkenli büyük boylar)
11. Ülkenin Efendisi Buriaş
12. Gidar
13. Dur
14. Hala
15. İyileştirme Tanrıçası Harbe
16. Hava tanrıçası (Huda)
17. Kamulla
18. Gök tanrısı Sagamuna
19. Gök Tanrısı Şumliye
20. Nurgal,
21. Gidar
22. Marttaş
23. Sugurna / Şiumaliye
24. Şihu
25. Şugab

Bu tanrıların çoğu krallara da ad olmuştur.

Kasitlerin tanrı ve tanrıçaları dünyanın düzeni ile yakın ilişkileri olan tanrılardır. Kasitler Güneş'e tapıyorlardı. Bunlar tanrılarını hava, atmosfer ve yer olmak üzere üç boyutta tanımaktaydılar. Yine Kasitler ulusal tanrıların yanında Hint-Avrupa kökenli Mitra, İndra, Uaruna gibi tanrıları da kutsardı.

Kasitlerin ilk yazılı belgelerinin dışında Mezopotamya'ya hâkimiyetlerinden sonraki döneme ait dini alanda kendi dilleri ile değil Babil diliyle yazılı belgeler bırakmışlardır. Bu durum Kasitlerin Babil tanrılarının etkisinde kaldıklarını göstermektedir.

Kasitli yazıcıların, yazmış oldukları yazılarda olsun veya mühürlerde olsun Babil Kralı Hamburabi devrinin yazıcıları kadar iyi olmadıkları görülüyor. Bu yazıcılar konuşulan dili yazı dilinde genişleterek kullanmaya çalışırlardı ve böylece bir edebi dilin doğmasına çalışıyor veya yardımcı oluyorlardı. Yazıcılık mesleği Kardunaj devletinde babadan oğla geçen bir meslekti.

Kardunaj (Kasit) devletinde, yüksek memurluklarda olanlara ve din adamlarına, üzerine sıra ile tanrı işaretleri ve sembollerinin yapıldığı taştan bir belge veriliyordu. Tanrı işaret ve sembolleri bu belgenin gücünü gösteriyordu.

Kasitler zamanında yapılmış duvar resimleri silindir mühürler ve diğer sanat eserleri kasitlerin bu dönemde yüksek bir kültüre sahip olduklarını belirlediği gibi, Kasitlerin kültür- sanat alanında olsun kullandıkları dil bakımından olsun bu halkın Hurri halkı ile ya çok yakın veya aynı halk olduklarını ortaya çıkartmıştır.

Sonuç itibariyle ancak bu dönemlerdeki Kürt kültürünün sadece anlatılanlarla sınırlı olduğu sanılmamalıdır. Guti, Kasit, Mitanni ve diğer ilk çağ Aryen kökenli Kürt topluluklarını genel anlamda Hurri kültürü ile ortak özellikleri ve benzerlikleri olmakla beraber, her birinin kendine özgü yanları bulunan son derece zengin bir kültürel varlığa sahip olduklarını da artık bilmekteyiz.

KASİTLER (MÖ 1900-1207)

Kısa Notlar:

- Kasitler Dicle'nin kuzeydoğusunda Diyala Irmağı çevresinde ve Loristana, Babil'in sınırlarına kadar olan coğrafyada yaşadılar.

Ortadoğu eski tarihine göre MÖ 1980'ler itibariyle Kasitlerden söz edilir.

- Kasitlerin ilk kralı Gandaş'tır. İsmi tanrıları Kaşşu'dan alır.

Kasit Tanrıçaları: Miriaş, Güneş Tanrısı; Suriaş, Fırtına Tanrısı; Ubruaş, Dağların Tanrıçası.

- Kasitler Lor bölgesinde Gutiler, Lulular ile birlikte yaşadılar. Giderek Babil sınırlarına dayandılar. Hamurabi döneminde durdurulmaya çalışıldı ise de başarısız oldu. Kasitler için emekçi halk olarak tanınıyorlardı. Başta Babil ve diğer kentlerinde işçi olarak çalışıyorlardı.

- Kasitler at yetiştiriciliğinde ve metal işçiliğinde usta idiler.

- Hititler ile Hurri-Mitanni ittifakı ile Babil'e saldırdılar. Babil halkı şehri terk ederek Hitit-Mitanniler de Babil yönetimini Kasitlere bırakmışlardır.

Kasit Kralı I. Kastilyas Babil'de Kardunaş adlı bir devlet kurdu.

- Babil'in Kasitler ele geçirmesinden sonra 440 yıl ellerinde tuttular.

- Kasit Kralı II. Agum kendisini Elem, Babil ve Akad kralı olarak ifade etmiş.

- Kasitlerin Babil'e gelişleri ile Mısırlılar ile diplomatik ilişkileri çok iyi gelişti.

MÖ 1457 yılında Mitanniler Halep, Filistin ve Suriye'yi Mısırlılara bırakılması Kasitlerin Mısırlılardan yana destek olmaları önemli nedenlerden biridir.

Kasit Kralı Karaindas Ur'da "İştâr" adına mükemmel bir tapınak inşa ediyor.

- Kasitler Ay tanrıçasına Sin-Zin derlerdi. Bu gün bile "Zin" kurtlar için önemli bir semboldür.

- Asur Kralı Tikulti Ninurt'ta MÖ 1244-1208'de Kasitlere karşı saldırıya geçerek Gutti bölgesini alır. Bu savaşta Kasit Kralı Kastilyas esir düşer ve Kasit devletine son verir.

NAİRLER

Hurri halk kavimlerden biri olan Nairilere Asurlar zamanında rastlanmaktadır. Bu kavim kendi ülkesini Asurlardan korumak amacıyla onlarla uzun süre savaşlar yapmışlardır. Nairiler bir ara Botan vadisinde bağımsız bir devlet kurdular. Tarihte Kürt kavimleri uzun süre bağımsız küçük kavim devletleri halinde yaşamışlardır. Asur yazılı belgelerinde Ermenistan'ın güney Fırat Nehri'nin yukarı kesimleri, Murat Nehri'nin çevreleriyle Dicle Nehri'nin yukarı kesimlerine "Nairilerin Ülkesi" adını veriyorlar.

Asurların Nairilerin ülkesi diye adlandırdıkları bu bölgede MÖ 1800 ile 1600 yıllar arasında yaşamını devam ettiren Hurri Devleti kurmuştu. Bu devletin kapsamı içerisinde pek çok Hurri aşireti yer almasıdır. MÖ 1550 yıllarında kurulan ikinci Hurri ya da Mitanni devleti zamanında yine bu bölge onların hâkimiyeti altındaydı. Mitanni Devleti'nin yıkılmasından sonra bünyesinde yer alan Hurri aşiretlerinin bağımsız küçük devletler halinde yaşamasıyla Asur eserlerinde Hurri aşiretlerinin özel ismi olan *Nairi* ismine rastlanır olmuştur.

Hurri kökenli Nairiler diye "Asurca; Su halkı anlamına gelir." bilinen aşiret toplulukları bu günkü Botan'da aşiretler konfederasyonu benzeri birliklerle (MÖ 1200-900) uzun süre direnirler. Bu tarihten sonra Urartular adlı siyasi birlik devreye girer. Asur'a karşı direnişleri MÖ 870'lerde yıkılıncaya (MÖ 615) kadar devam ederler. Yaklaşık 300 yıllık bu direniş bu günkü Van merkezli oldukça güçlü bir merkezi siyasi oluşuma dönüşüp tarihe iz bırakır.

Urartu ve Nairi siyasi birlikleri Van gölü çevresindeki topraklarda MÖ1300 yıllarının ilk çeyreğinde egemen olan feodal beylikler tarafından oluşmuştur. Bu toplulukların etnik kökenleri (MÖ 3000) yıllarında Hurri kabillerinin ve akraba boylarının göçlerine dayanmaktadır. MÖ 1300 yılların "*Urartu*

ve Nairi” adı altındaki iki büyük siyasi birliğin “Feodal Beylikler Konfederasyonu” şeklinde tarih sahnesinde yer almalarına neden olan ana etken güney sınırlarında belirlenen büyük ve güçlü Asur tehlikesi ile doğrudan doğruya bağlantılıdır.

Asurların güçlü bir devlet olmaları ve güçlenmeleri doğal olarak güçlü bir ekonomiyi zorunlu kılar. Bunun için zengin kaynaklar en yakın topraklarda Kürdistan’da mevcuttur. Demir ve bakır gibi ham madde kaynakları bunlardan işlenmiş mal stokları toprak ürünleri hayvan sürüleri ve ayrıca burada yaşayan topluluklar ağır vergilerle yükümlendirmek Asur ekonomisi için gerekli olan devamlı bir gelir ve sömürü kaynağı elde etmektir. Askeri seferlerin esas amacının da buna yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Kürdistan’a yönelik seferlerin kökeninde ekonomik nedenler yatmaktadır. İşgale karşı devamlı ve kalıcı bir Asur egemenliği söz konusu değildir. Böylece bu tarihe kadar aralarında herhangi bir siyasi birlik bulunmayan Kürdistan’daki feodal birlikler güneyden gelen bu yeni tehlike ile karşı karşıya kalmışlardır. Tehlike ve baskı bu toplumları etnik birliğin de verdiği güçle aralarında birleşerek güç birliği yapmaya yöneltmiş ve kısa bir zaman sonra Nairi adı altında bir konfederasyon şeklinde tarih sahnesinde yerlerini almışlardır.

Yönetim ve İdari Yapılanma

Hurri Mitanni Devleti’nin yıkılışından sonra bu devletin geniş toprakları üzerinde aşiretler konfederasyonu biçiminde ortaya çıkan yapılardan biri Nairilerdir. Nairi, Van Gölü’nün güneyinde Botan Vadisi ile Büyük Zap’ın kaynaklarına denk düşen yani *Cizre*’den *Şemjinan*’a uzanan ve bu gün merkezi Kürdistan denen bölgedir. Bu bölge uzun vadiler, geniş yaylalar ve yüksek dağlar kaplıdır. Botan ve Büyük Zap Nehri’nin pek çok kollarıyla kesilmektedir. Asurlar bu bölgeye; *Nehirler Ülkesi* anlamında *Nairi* diyorlardı.

Nairi yönetimi belli bir soylu aileye de dayanan merkezi bir devletten çok yirmiden fazla göçebe ve yarı göçebe aşireten oluşan bir konfederasyondur ve güçlü aşiretlerden birisinin reisi hükümdar olarak seçilmekteydi. Bölge çok dağlık ve ekime uygun topraklar çok az olduğu için halkın geçim kaynağı daha çok hayvancılıktı.

Mitanni Kralığı'nın Fırat doğusundaki bölgelere çekildikten sonraki sınırları doğudan Kargamış şehri, güneyde Habur ve Belh ırmaklarının çevresindeki alanlar ve Nusaybin bölgesini içine alacak şekilde doğudan Bitlis suyuna kadar uzanmaktadır. Nairi ülkesi birçok şehir devletlerden kurulmuştur. Bu şehir devletleri kendi aralarında birlik kurarak Nairi Devleti'ni oluşturmuşlardır. Nairi ülkesindeki bölge ve şehirlerin yerlerini saptamak için Asur Kralı Tukulti Ninurta I, yazıtlarında kırk Nairi kral ve *Yukarı Deniz* (Van Gölü) çevresindeki ülkelerden söz etmektedir. Oysa *Nairi Ülkesi* güneyden Bohtan çayına kadar uzanıyordu. Bir başka Asur Kralı Assur-Nasir-Apli II. (MÖ 883-859) Nairi ülkesinin içlerine girebilmek için Kassiyari (Kassiyar Tor) dağlarını (Nusaybin- Midyat arasında kalan geçidi (şimdilerde Beyaz Su denilen çay suyunun kaynağı olan Tur-Abidin bölgesini aşmak ve Dicle Nehri) geçmek zorunda kaldığını açıklamaktadır.

Asur krallının bu coğrafi bölgelerde savaşlar yaptıklarını yine Asur yazılı kaynakları belirtmektedir. Bütün bu Asur kaynakları Nairi Ülkesi'nin MÖ 13-9 yüzyıllar arasında ülkelerinin kuzeydoğusundaki dağlık bölgelerde göstermektedirler. Buna göre Nairi ülkesi güneybatıdan Kassiyari (Kassiyar- Tor), güneyden Asur ülkesi, batıdan Bohtan Çayı, kuzeyden de Çoru Vadisi olarak gösterilmektedir.

Nairi ülkesi, MÖ 9. yüzyılda daha da güneye kaymış ve Diyarbakır (Amed) yöresine de içine almıştır. Assur-Nasir-Pal devrinde (MÖ 884-859) Diyarbakır'ın 35 kilometre güneyinde

dikilen *Kurkh Monoliti* bu durumu açıkça gösteriyor. Yazıtta bu yörelerin “*Nairi Ülkeleri*” olduğu belirtilmektedir.

Nairilerin ülkesi, Greklerin *Kordunane* dedikleri yerdir. Kürt dili ve tarihiyle araştırmacı E.S.S Soane Tiglath Pileser ve ötedeki Asur krallarının “Nairi” ile bir halkı kast ettiklerinde ve bu halkın yalnız söz konusu bölgeyi değil; Toroslar, Diyarbakır, Habur, Dersim ve Bitlis yörelerinde kapsadığı görüşündedir. Soane’ye göre bu halk Kosenofen’in sözünü ettiği Karduklarla aynıdır. Ve bu günkü Kürt halkının oluşturan unsurlardan biridir.

Savaş ve İtifaklar

Asur kralı I. Tiglatplassar MÖ 1114-1077 yıllar arasında Nairi ülkesine yaptığı seferle küçük şehir ya da aşiret devletlerinde 23’ünü almıştı. Sefer yapılan bölge Murat bölgesi olup Asurlular için bir *Qanç* bölgesi olduğu kadar bir stratejik bölgeydi. Bu sıralarda Nairi bölgesinde küçük krallıklar arasında bir konfederasyon olduğu ve merkezlerinde *Bulanık* bölgesindeki bir saray olduğu ve bu çevrenin en büyük üyelerinden biri olduğu bilinmektedir.

Asur krallı II. Adad Nirari zamanında Asurlular Nairilerin ülkesine dört defa saldırıya geçtiler ve Dicle Nehri’nin sağ kıyısında olan *Kutmubi* bölgesini alarak burada Küçük Zap Nehri’nin doğusundaki dağlık bölgeye kadar ilerlediler.

Asur kralı II. Tukulti Ninurta MÖ 891-884 yılları arasında Tur-Abidin’i geçerek Nairilerin ülkesine saldırıp bu günkü Diyarbakır ve Mardin yörelerini Nairilerden aldı. Buradan hareketle doğularında kalan dağlık bölge Arbela’yı ve Urmiye Gölü’nün batı kesimleriyle Küçük Zap Nehri’ne kadar olan alanları kendilerine bağladılar.

Asur Krallı Assur-Nasır-Pal MÖ 882 yıllarında Nairilere saldırarak Tur-Abidin’i geçip Diyarbakır’ın güneyindeki *Kurk*

şehrini alarak MÖ 879 yılında Nairilere karşı tekrar saldırıya geçen Assur-Nasir-Pal bu yaptığı saldırı ile tüm Nairi ülkesini himayesine aldı bölgeye askeri birlikler ve yöneticiler bırakarak kendisi tekrar Asur'a döndü.

Asur krallı Şemsi Addad zamanında MÖ 814 yılında Nairiler Assur yönetimine karşı ayaklandılar. Bu ayaklanmayı bastırmak için Şemsi Addad'a iki askeri sefer yaptı ve ayaklanmayı zorla, kan atarak bastırdı.

Bazı doğubilimci ve tarihçilere göre Nairiler kendilerini Med Devleti kuruluncaya kadar korudu. Med Devleti'nin kurulmasıyla onlara karışıp kaynaştılar.

Asurların Nairi ülkesine yapılan saldırılar hakkında Asur Krallı Assur-Nasir-Pal II (MÖ 883-859) ikinci saltanat yılında şunları demektir:

Nirbu ülkesinden hareket ettim. Tuşa şehrine yaklaştım. Tuşa şehrini restore ettim. Kendimin bir tasvirini yaptırDIM. Övünücümü görkemli büyük gücümü ve Nairi ülkelerinde yaşamış olduğum cesurca hareketi üzerine yazdım ve onu Tuşa şehrin içine diktim. Yoksuluk ve açlık nedeniyle diğer (ülkeler ve dağlara) Şupre ülkesine gitmiş olan fakir Asurluları geri getirdim ve onları Tuşa şehrine yerleştirdim. Bu şehri Nirbu ülkesindeki özel malın ve oradaki kümelediğim hububat ve saman için aldım. Nirbu ülkesinin insanlarından geriye kalan önceki silahlardan kaçanlar (dağlardan) aşağıya indiler ve ayaklarına sarıldılar. Onları oturmaya elverişli olan şehirlere ve evlerine yerleştirdim. Vergi ve haraç-atları, katırları, sığırları, koyunları, şarabı, tunç kapıları daha önce (verdiklerinden) daha ağır yaptım ve onları bununla yükümlü kıldım. Onların oğullarını rehine olarak aldım Tuşa şehrinde kaldığım sırada Nirbu ülkesinden Tubuşin'in oğlu Lutipri'den ve aynı ülkenin içinde bulunan Uruma ülkesinden Tiribut aldım ve Nairi ülkelerinin krallarından arabaları, atları, katırları, gümüş, altın, tunç kapıları, sığırları, koyunları ve şarabı onların Tributunu olarak kabul ettim. Nairi ülkelerini

bunu taşımakla yükümlü kıldım. Nairi ülkeleri arasından (seferlerimden) dönerken Kaşari dağının ortasında bulunan Nirbu ülkesi isyan etti” ifade eder. (Tori)

Aynı kralın V. saltanat yıllı (MÖ 879) anıları:

“Kaşari dağını baştanbaşa geçtim ve ikinci kez Nairi ülkelerinin içine indim. Ordugâhımı kurdum ve Şiğişu şehrinde bir gece kaldım. Şiğişu’dan hareket ettim ve Tubusi’nin oğlu Lutigi’nin tahkimli şehri Madarya’ya yaklaştım. Şehir çok kuvvetliydi ve dört sır duvarı ile çevriliydi. Şehre hücum ettim ve onların eşyalarını, mallarını ve oğullarını hediye olarak onlardan aldım. Onlara merhamet gösterdim Ve hayatlarını bağışladım. Haraç, vergi ve kontrolü onlara yükümlü kıldım. Şehri tahrip ettim ve yerle bir ettim ve onu bir toprak yığımına ve harebe yığıntısına çevirdim. Madara şehrinde hareket ettim ve Tuşa şehrine geldim. Tuşa şehrinin içinde bir saray açtım. Nirbu ülkesinin Tributunu atları, katırları, tunç kapıları, tunç techizatı, sığırları, koyunları ve şarabı Tuşa şehrinde kabul ettim. Tubusi oğlu Lutipiri tarafından yönetilen Kaşari dağının eteklerindeki altmış kuvvetli tahkimli şehri tahrip ettim yerle bir ettim. Asur’un efendimin yardımıyla Tuşa şehrinde hareket ettim. Nairi ülkelerinin 250 kuvvetli tahkimli şehri tahrip ettim yerle bir ettim. Onların ülkesinin mahsulünü topladım. Hububatını ve samanını Tuşa şehrinin içine yığdım.” (Tori)

Aynı hükümdarın saltanatının 15. yıllı (MÖ 844) anısına:

“Saltanatımın 15. yılında Nairi ülkesine karşı yürüdüm. İdidiglat (Dicle)’nin kaynağına, suların kaynadığı yere dağların, kayalıkların üzerine kralın bir tasvirimi oyudum. Turibuni ülkesinin geçidinden geçtim. Urartulu Aramu’nun şehirlerini

İdpurattu (Fırat) kaynağına kadar tabrip ettim, yerle bir ettim, ateşle yaktım, Fırat'ın kaynağına doğru ilerledim.” (Tori)

Sonuç olarak Nairiler diğer Kürt toplulukları gibi Proto-Kürtler olan Hurri kökenli ya da akraba topluluklar olduğu güçlü ihtimalle bugünkü Kürtlerin ataları olduğunu bilinmektedir. Asurların yoğun baskılarına maruz kalıp hem kendi içindeki birlikteliği oluşturup devamlı Asur zulmüne karşı savaşıp direnmişlerdir. Erkekler gibi kadınlarda savaşa katılıyorlardı.

Nairiler (MÖ 1200-900)

Kısa Notlar:

Nairi konfederasyonu güçlü bir boy'un lideri Lutipri ve Arame tarafından kurulmuştur.

Nairiler Cizre ile Şemdinan bölgesi arasındaki alanı merkezleri olarak görürlerdi. Asurlara göre Nairiler; Erbil'den Malatya'ya kadar olan bölgeyi kapsıyordu.

Bu alan; demir, bakır, tarım ürünleri, hayvan kaynakları bakımından zengindi. Sürekli Asurların iştahını kabartmıştır.

- 24 aşiretten oluşan bir konfederasyondur.
- Asurlar Nairi ülkesine çok seferler yapmış sonuç alamamıştır.
- Nairi kadınları erkekler gibi savaşlıydı.
- Grekler Nairi ülkesine Karduna derlerdi.
- MÖ 1110'da Asur Kralı Tigliati Pileser 23 Nairi kralı ile savaştan bahseder.

İlk Asur saldırısı Kral Adad Nirari MÖ 1304-1273'te olmuştur.

Asur'un amacı buradaki madeni eşyaları demir, bakır ve tarım ürünlerini talan etmektir.

Yine kral bir yazıtında Gutiler, Hurriler, Subarileri yendiği ve kimsenin ulaşamadığı Nairilerin 40 kralını yendiğini söyler.

- MÖ 1249-1208 Asur Kralı Tukulti 25 bölgesinde Nairiler üzerine yaptığı seferlerden söz etmektedir.

Nairiler önce Urartularla birleşirler, sonrada Medler ile hareket ederler.

URARTULAR (XALDİ)

Hurri boylarından ve Kürtlerin atalarından olan Nairi federasyonu Asurlar tarafından yıkıldıktan sonra Nairi aşiret birlikleri MÖ 959- 900 yıllarında bu kez Urartu adıyla devlet olarak tarih sahnesine çıkarlar. Bu edenle bazı tarihçiler Urartu konfederasyonunu “Urartu-Nairi Birleşik Devleti” olarak da nitelendirmektedir. “Urartu” adı da diğer birçok Kürt boyu ve organizasyon isimlendirmesinde olduğu gibi, üzerinde yaşadıkları dağlık ve yüksek coğrafya ile bağlantılı olarak; yüksek topraklar üzerinde yaşayanlar anlamına gelen “Yüksek Memleketli Halk” biçiminde adlandırılmış.

MÖ 850 yılında tarihte ilk kez Urartu I. Sardu zamanına ait Asur yazılı belgelerinde “*Urartu*” olarak geçer. Bölgedeki devletin adı tarihte ilk kez yer alır. Yaklaşık 300 yıl yaşadıkdan sonra MÖ 600’lerde kuzeyden gelen *İskitler* ve *Kimmerlerin* saldırısı sonucu yıkılarak yerini *Medlere* bırakmıştır. Başkenti bu günkü *Van* merkezi yakınlarındaki “*Tuşpa*” şehri olan “*Urartu Devleti*”; doğuda Sevan Gölü’nden Urmiye Gölü’ne; Azerbaycan ile Ermenistan’ı içine alan bölge, batıda Sivasa kadar uzanır; kuzeyde Karadeniz kıyı dağlarına; güneyde ise Dicle-Fırat yukarı havzasını bir bütün kapsayan geniş bir coğrafi bölgede kurulmuş bir “*Arya Krallığı*” olarak tanımlanmaktadır.

Çoğulcu bir niteliğe sahip *Urartu* devletini oluşturan iki temel halktan biri Hurri, Nairi boylarının devamı olan *Kürtler*

diğeri de, Ermenilerin ataları olarak kabul edilen *Khaldiler* (Xaldi)'dir. Bu etnik çeşitlilik aynı şekilde dil için de geçerlidir. “21. yüzyılda bu coğrafyada hâlâ farklılıkların bir tehlike ve düşmanlık gerekçesi olarak gören; farklı dil ve kültüre tahamül göstermeyen tekçi zihniyetlerin ne denli sakat ve bu coğrafyanın ruhuna ne denli aykırı olduğunu adeta günümüzden 2800 yıl önce birlikte yaşayan bu iki halklı devlet hoş görü kültürüleri ile kanıtlamaktadırlar.”

Yönetim ve İdari Yapılanmaları

Siyasi kültür ve yönetim anlayışı bakımından Urartuların günümüz Ortadoğu devletlerinin çoğundan daha ileri demokratik niteliklere sahip olduğu görülmektedir. Urartularda devlet yönetimi bir nevi konfederasyon biçiminde örgütlenmiştir. İçte her bölge özerk koşullara sahip olup o bölgenin ileri gelenleri tarafından yönetilirken dışa karşı ortak bir konfederasyon şeklinde hareket eden bir yapıya sahiptiler. Konfederasyonun başında Urartu devletinin kralı bulunmaktaydı. Urartu Devletinin bu çok önemli bir özelliği, adeta kentlerden oluşmuş bir devlet olması, yukarda belirtilen konfederal yönetim anlayışına uygun olarak ülkenin eyalet ve il sistemine göre idari bölgelere ayrılarak yönetilen bir sisteme sahip olmasındandır. “*Kale-kent*”ler neredeyse Urartu Devleti'nin sembolü haline gelmiştir. Tarihin o çağında bu düzeyde bir kentleşme kuşkusuz son derece gelişmiş bir bayındırlık, ileri bir uygarlık ve kültür düzeyinin ifadesi olmaktadır. Söz konusu bayındırlık eserleri ve kültürel gelişim düzeyinin göstergesi olan Urartu şehirlerinden önemli olanların bazıları şunlardır.

Urartu kalı Argıştian anısına konulan dikilitaş

Tuşba (Başkent)

Van gölü kıyısındaki kayalığın doruğuna inşaat edilmiş bir kale-şehir dir. Kral I. Sardur tarafından yaptırılan bu kalenin yapımında kullanılan taşlar Erciş'ten su yolu kullararak getirilmiştir. Bu denli uzaktan getirilen taşlar arasında 30-40 tonu bulanlar olduğu belirtilmektedir.

Sardurihinili

Van merkezine 23 kilometre mesafede inşa edilmiş ünlü bir kale şehridir.

Tituminia

Erciş yakınlarında inşa edildiğini bilinen bir kenttir. Bu kentin su ihtiyacını karşılamak üzere Zilan Deresi'nden kanalla su getirilmiştir.

Argıştihinli

Aras Nehri'nin kuzeyinde ve Erivan yakınlarında inşa edilmiştir. Bu Urartu kenti, küleleri ve saraylarıyla ünlüdür.

Teişebaini

Erivan yakınlarındaki bu şehir, taştan yapılmış sağlam kalın bir surla çevrili olma bir özelliğiyle bilinmektedir.

İrpuni

Ülkenin kuzey bölgesinde günümüz Ermenistan topraklarında inşa edilen bu kale-şehrin askeri amaçla yapılan bir kent olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu tapınaklarıyla ünlü bir kent olarak tanımlanmaktadır.

Tarui, Tarmakişa, Ulh

Urartu devletinin doğu tarafında Tebriz Ovası'nda yer alan her üç kent at yetiştiriciliğiyle ün kazanmıştır.

Ardini

Bu kent Mahabat tarafındaki gelişim geçidinde inşa edilmiştir. Ardini ile başkent Tuşpa arasında yapılmış iki kenti birbirine bağlayan kral yoluyla ünlüdür. Ayrıca kentteki tapınağın daha MÖ 800'lerde müze niteliğinde olduğu belirtilmektedir.

Rusahinili

Van yakınlarında inşa edilen bu kent Urartuların adı en çok bilinen krallarından II. Rusa döneminde (MÖ 685-645) ikinci başkent olarak tarihe geçen bir şehirdir. Günümüzde Toprakkale olarak bilinmektedir.

Burada sayılanlardan başka Van, Ağrı, Iğdır, Muş, Bingöl, Erzincan, Diyarbakır, Bitlis, Dersim, Kars yörelerinde inşa edilmiş olan ve genellikle içlerinde saray kompleksleri bulunan kale-şehir niteliğinde onlarca Urartu kentinin varlığı bilinmektedir.

Urartu Kral Listesi:

- MÖ 825 I. Sardur, ölünce yerine oğlu İşpuna geçti.
- MÖ 805 I. İşpuna ölünce yerine oğlu Menua geçti.
- MÖ 790 Menua ölünce yerine oğlu I. Argiştı geçti.
- MÖ 764 I. Argiştı ölünce yerine oğlu II. Sardur geçti.
- MÖ 735 II. Sardur ölünce yerine oğlu I. Rusa geçti.
- MÖ 715 I. Rusa ölünce yerine oğlu II. Argiştı geçti.
- MÖ 680 II. Argiştı ölünce yerine oğlu II. Rusa geçti.
- MÖ 655 II. Rusa ölünce yerine oğlu III. Rusa geçti.
- MÖ 640 III. Rusa ölünce yerine oğlu III. Sardur geçti.
- MÖ 620 III. Sardur ölünce yerine oğlu II. İşpuni geçti.

Savaş, İtifak ve Saldırıları

Kral Manua döneminde (MÖ 810-775) Urartu egemenliği bu günkü Ermenistan Cumhuriyeti, İran Azarbaycan'ı ve Irak Kürdistanı'ndan -bir bölümü batıda Miliyda (Malatya) Prensiliği de dâhil olmak üzere- Kızılırmak'a kadar olan bölgeyi kapsıyordu. Güney sınırları Dicle boyundan bu günkü Cizre'ye ulaşıyordu. Kral Manua'nın oğlu I. Argisti (MÖ 785-753) ise Amed (Diyarbakır) yakınında Hani yöresinde IV. Salmanassar yönetimindeki Asur ordusunu bozguna uğratarak Urartuların bu bölgedeki egemenliğini sağlamlaştırdı. Batıdaki Ummuh Kralığını (Urfa, Adıyaman yöresi) ve bazı beylikleri kapsayacak şekilde genişletti. Kral Argist, Van Kalesi'nin güney batısındaki ünlü Horhor Kronigini yazdırdı. II. Sardur döneminde (MÖ 764- 735) ise, o dönem Hititlerin elinde olan batıdaki Gurgın (Maraş), Samali (Antep'in batısında) Karkamış ve Halep kralıklarını ele geçirerek Akdeniz kıyılarına ulaştılar.

Ancak MÖ 740 yıllarına doğru Asurlular toplanıp karşı saldırıya geçtiler. Urartular yenilip Mezopotamya ve Suriye'nin kuzeyinden çekildiler, Asur ordusu MÖ 735'te Van'a kadar ilerleyip kenti ele geçirdi ve halk yüksek dağlara sığındı.

MÖ 800 yılların sonlarında Urartu ülkesi kuzeyden Kafkaslar yönünden gelen Kimmerlerin istilasına uğradı. Ancak Urartuların süregelen direnişi karşısında Kimmerler bu dağlık bölgede tutunmayarak batıya Anadolu'nun içlerine geçtiler.

Kimmerlerin gidişinden sonra Urartu toparlanıp yeniden güçlendi. Ancak Asurun ülkeyi yakıp yıkan yeni saldırıları gecikmedi. Yüzyılın sonuna doğru ise dört yönden akınlar Urartu ülkesini olumsuz etkiledi. MÖ 620 yıllarında Kimmerler gibi göçebe ve savaşçı bir halk olan büyük ölçüde yağmacılıkla geçinen *İskitler* Kafkasya yönünde gelerek ülkeyi istila ettiler. Daha sonra Urartuların doğusunda, kuzeybatı İran'da, güçlü bir devlet kurmuş olan Medler MÖ 615 yıllarında Urartuların baş

düşmanı olan Asuru ortadan kaldıran Medler, batıya açılarak tüm Urartu (Xaldi) ülkesini de egemenlikleri altına aldılar ve Urartu Devleti'ne son verdiler İskitleri de yenip dağıtılar.

Balawat tepesinde ele geçirilen ve Asur sanatının güzel örneklerden biri olan tunç kapılardan birinin üzerinde Asur Kralı III. Salmanassar'ın kralığının ilk yıllarında yapmış olduğu seferler hakkında I. Yıl Anısında şöyle konuşur:

“Hükümdarlığımın başlangıcında saltanatımın ilk yılında Hübuşkia'dan hareket ettim. Suguni'a'ya Urartulu Arame'nin kral şehrine yaklaştım, şehre hücum ettim ve ele geçirdim savaşımlarının çoğunu kılıçtan geçirdim, ganimetleri topladım. Şehrin önünde kesilmiş başlardan bir sütun yaptım. Civardaki 14 şehri ateşle yaktım Suguni'a'dan hareket ettim. Nairi ülkesinin denizine ulaştım.”

Saltanatım III. Yılıın Anısına: *“Daiaeni ülkesinden hareket ettim ve Urartulu Aramu'nun kralın şehri olan Arzaşkuya yaklaştım. Urartulu Aramu güçlü silahlarımla ve dahşetli savaşımla karşılaşınca korktu ve şehrini terk edip Adduri dağına çıktı onun peşinden dağı tırmandım ve dağlarda dahşetli bir savaş verdim 3400 savaşımlarını kılıçtan geçirdim. Sandi Addat gibi onların üzerine dahşet yağdırdım. Ve dağı yün boyar gibi onların kanıyla boyadım. Onun ordugâhını ele geçirdim. Arabalarını, süvarilerini, atlarını, katırlarını, eşeklerini, mallarını, eşyalarını, ganimetlerini büyük miktardaki tercihatlarını dağlardan aşağıya indirdim. Aramu hayatını kurtarmak için dağın erişilmez bir doruğuna tırmandı. Bütün gücümle vahşi bir boğa gibi ülkesine saldırıp onun şehirlerini harebeye çevirdim. Arzaşku ile birlikte çevresindeki şehirleri yerlebir ettim, tahrip ettim ve ateşle yaktım. Şehir kapısının önüne kesilmiş başları yığdım... ondan sonra genç erkeklerini ve genç kadınlarını bu yığınların etrafında kümelerle kazıklatarak öldürdüm. Sonra Arzaşku'dan hareket ettim ve Eritia dağına tırmandım.” (Tori)*

“Saltanatımın 27. yılında arabalarımı ve birliklerimi bir araya topladım. Turtandaian Asur ve büyük ordularının başkomutanı ordularımın başında Urartuya karşı gönderdim. Urartu, Sarduri bunu öğrendi. Birliklerinin gücüne güvenek savaş yapmak için bana karşı ilerledi. Onunla savaştım, onu mağlup etmeyi başardım. Geniş ovayı savaşçılarının cesetleriyle doldurdum.” (Tori)

KÜLTÜREL YAPILAR

Urartuların kültür ve sanatıda Hurri halkının kültür ve sanatı olması nedeniyle bunların kültür ve sanatlarının devamı niteliğindedir.

Urartu dilinin Hurri diline çok yakın olduğu ve sözcüklerin çoğunu ortak olduğu saptanmıştır. İki dilin de yapısı aynı temel ilkelere dayanmaktadır. Böyle olması doğaldır çünkü Urartu ülkesi yüzyıllar boyu Hurri devletinin bir parçası konumundaydı. Bundan çıkan sonuç Urartuların Hurrilerin bir kolu ve devamı olduklarıdır.

Urartular çok tanrılı bir inança sahiptirler. Toprakkale yakınındaki dört metre yüksekliğinde 2.70 m genişliğinde Mehber Kapı yazıtında 79 tanrının adı ile bunlara sunulacak kurbanlar yazılıdır. Tanrıların en büyüğü Halid (Xaldi) adını taşıyordu. Bu günün Kürtçe'sinde de tanrıya Huda (Xuda bazı yörelerde Xade) denmektedir. İkinci derecede önemli tanrıları Fırtına Tanrısı olan *Şuba* (Hurrilerde ve Hititlerde Teşup), Güneş Tanrıçaları ise *Ardini* adını taşıyordu.

Urartuların en önemli eserlerden biri

ve günümüze kadar izleri görünmekte olan kapsamlı yol ağıdır. İlk yol şebekesi Van Ovası içinde Tuşpa (Van) ile Rusahinli (Toprakkale) arasında yapılmıştır. Merkezden doğu ve güneydoğuya giden yol, yukarda belirtilen “*kral yolu*” diye adlandırılan hattır. Tuşpa'dan gelişine kadar çekilmiş 400 km

uzunluğunda bir yol hattıdır. Bir başka hat yine doğuya Urmiye taraflarına doğru uzanır. Önemli bir karayolu hattı da batıya doğru çekilmiştir. Bu yol Van'dan Bingöl dağlarını aşarak Palu-Elazığ-Malatya yönünde yine yüzlerce kilometreyi bulan bir yoldur. Bu gelişkin yol şebekesinin birçok bölümü Med-Pers, Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde kullanıldığı gibi günümüzde bile inanılması güç ama sağlam kalmış ve herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılan bölümlere sahiptir.

Urartu uygarlığının diğer bir fen ve mühendislik beceresi ürünü olan eserleri de su mühendisliği alanında yarattıklarıdır. Hidrolik uygarlığın ilk temsilcisi olarak kabul edilen Urartuların daha o dönemde baraj inşa ettikleri; günümüzde Fırat-Dicle nehirleri üzerinde birbiriyle bağlantılı yapılan barajların benzeri ve ilk örneği sayılan türden barajları inşa eden Urartular bu yöntemle 2540 metre yüksekliğindeki Rusa barajındaki suyun Van ovasında akıtılmasını sağlamışlardır.

Günümüz Kürt halkı gibi atalarının (MÖ 700-800) yıllar önce yaptığı yolları kullanılan, baraj ve kanallarından suyunu temin eden kaç topluluk, kaç halk yeryüzünde yaşamaktadır?

Tarım ve hayvan besleyiciliği Urartu ekonomisinde önemli bir yer tutardı. Kışların sert ve uzun olmasına rağmen tarla ve bahçecilik, bağcılık gelişikindi. Urartular şarap yapımında ünlüydüler.

Tarihçi Braudel'in tanımıyla: "*bu dâhi, zanaatkâr halk*" devraldıkları Hurri tecrubesinin özellikle meteoroloji alanını belirgin bir güç kaynağı haline getirip oldukça ilerlemişlerdi. Urartular, sanat alanında da büyük bir gelişme sağlamış, birçok alanda duvar resimleri, kaya mezarlarındaki taş kabartmalar ve duvar yazıtları, çeşitli süs eşyaları ve askeri malzemeler, yazılı tabletler ile tanrı figürleri, savaş ve av sahnelerini işlendiği resimler göze çarpar. Daha sonraki dönemlerde taş ve maden işçiliğinde ölümsüzlüğü hedefleyen askerler ortaya çıkarılmıştır. Urartuların madencilik ve atıcılık alanlardaki kaydadeğer gelişmelerine A. Öcalan tarafından da dikkat çekilmektedir.

Tarihçi Tori Urartu madenciliği konusunda şunları belirtir:

“Urartular metal işlemeciliği alanında mükemmelliğe ulaşmışlardır. Şimdiye değin bilindiği kadarıyla metal sanatını en değerli ve çeşitli eserleri Urartular tarafından verilmiştir. Bronz eşyaların tekniklerinden Urartulu metal ustaların işlerinin ehili oldukları görülmektedir. Onlar harika yaratıcı ve gerçek sanatçılardır.”

Hurri-Urartu Bağlantısı

Her iki toplum aynı kökenden ortak atalardan geldiği kesindir. Ancak burada karşıt düşüncede olanların ileri sürdükleri farklılıkların meydana geliş nedenlerini belirlemek gereklidir. MÖ III. bin yıllarının başlarında göç dalgaları iki ayrı coğrafi mekâna yayılmıştır.

Güneye yerleşen Hurrilerin (Orta Mezopotamya çevresi) Kuzey Mezopotamya ve Van gölü çevresi dağlık bölgelerine yerleşmiş olan akraba toplumlarına oranla daha avantajlı oldukları bir gerçektir. Çünkü coğrafi çevre yerli ve komşu kültürlerin uygarlık düzeyleri ve karşılıklı etkileşim gibi ana ve yan etmenler göz önünde bulundurulmalıdır. Hurri kültürü Mezopotamya Ortadoğu ve Ön Asya dünyasında süper uygarlıkların doğduğu beşikte gelişmiştir.

Köklü ve yüksek düzeydeki uygarlıkların etkisiyle Urartulardan 1500 yıl önce – yazı geleneğine sahip olduklarını MÖ III bin ve II bin yılı Hurri yazılı belgeleri açıkça göstermektedir.

Özellikle MÖ 1600 yüzyılın ortalarından itibaren merkezi devlet yönetimine geçtikleri görülür. Kaynaklarda adı geçen yönetim merkezi Waşşukani'nin ve kral adlarının varlığı ve de Hurri-Mitanni devletinin ön asya dünyasındaki etkin rolü bunun açık kanıtıdır. Oysa o dönemde Kuzey Mezopotamya'da yöresel yönetim kabile ve feodal beylik düzeni süregelmektedir.

Sonuç olarak her iki toplum ayrı olarak farklı coğrafi bölgelerde tarihi ve kültürel gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Bu çok uzun süre içinde başta dil olmak üzere Batı kültür öğelerinde farklılıklar meydana gelmiştir ki bunu da doğal karşılamak gerekir.

Urartu dilinin Ariyan dil grubundan olan Hurri dilli ile morfoloji, sentax ve vokabuler açıdan akrabalık ilişkisinin varlığı birçok araştırmacı tarafından açığa çıkarılmıştır. Her iki dilin yoğun yayılma alanları olan Kuzey Mezopotamya Hurri Urartu dili gibi iki akraba dilin aynı alanda bulunması da göz önüne alınarak bu bölgenin nüfus çoğunluğunu Hurri-Urartu kökenli olduğuna kanıt sayılmaktadır.

İki dil arasındaki benzerliklerin yanı sıra farklılıkları; Urartuların dağlık bölgelerde kalması ve yukarıda değinildiği Hurrilerin güneye inerek Mezopotamya uygarlığıyla temasa geçmelerinden ileri geldiği kabul edilmektedir.

Sonuç itibariyle MÖ 13. yüzyılda tarih sahnesine çıkmışlardır. Ancak o dönemde bir devlet olmaktan çok boyların meydana getirdiği bir birlik halinde görülmüşlerdir. Urartu birliğinin oluşturan boylar MÖ 2000 yılında boy grupları ve boylar halindeydiler. Bu boylar Hurri kökenli idiler. Bundan Urartu Devleti'nin 1000 yıllık Hurri ve Mitanni devletlerinin yıkıntıları üzerinde kurulduğu sonucu çıkıyor.

Urartu halkı Van Gölü'nün güneyinden Bohtan'a, oradan da Hubişiya'ya kadar uzanan bölgelerde yaşıyorlardı. Ziukini bölgesinde Urartuların yerleşim bölgesiydi. Ziukini tanrılarının topluluk tanrıları olmaları göz önüne alındığında Urartuların daha kuzeyde Ağrı Dağı çevresindeki bölgelerde yaşadıkları söylenebilir.

URARTULAR (XALDİ) (MÖ 1300-615)

Kısa Notlar:

- MÖ 1300'de ortaya çıktılar; ilk kralları Arame'dir. Urartular, Nairilerle birlikte devlet kurdular.

- Başkenti Van Gölü kenarındaki Tuşba'dır.

MÖ 1300-1200 yıllarda Asurlular, Mitanni ve Hurriler üzerine sürekli seferler düzenleyip büyük zulümler ederdi.

Mitannilerin yıkılışından sonra yukarı çekilen kimi boy ve krallıklar diğer Hurri kökenlilerle birleşerek güçlenmeye ve krallıklar kurmaya giriştiler.

Kuzeydeki krallıklar bir konfederal tarzda direnmelerini sürdürürlerdi.

- MÖ 835'te I. Sardur döneminde tüm krallıklar birleştirerek güçlü bir devlet kurdu.

- Urartular, MÖ 810-775'te İran Azerbaycan'ının bugünkü Ermenistan güney Kürtlerinin bir kısmını, batıda Kızılırmak'a ve oradan Akdeniz sahilerine kadar egemenliklerine aldılar.

MÖ 740'ta Asurlular toparlanıp Suriye'yi Urartulardan aldılar.

MÖ 735 - 714 yıllarında Asurlular Urartulara seferler düzenleyerek Urartulara büyük kayıplar verdiler.

MÖ 750'lerde kuzeyden Kafkasya'da İskitler ve Kimerler gelerek ülkenin sınırlarını zorladılar.

- Ermeniler de batıdan gelerek buraya yerleştiler.

- MÖ 615'te Medler güçlenerek bölgeyi egemenliğine aldı. İskitleri de etkisiz hale getirdiler.

Urartular, mimari ve metal işletmeciliğinde çok ileri durumdaydılar.

- Taş oymacılığı ve mimarisi gelişmişti.

Van kalesi, Çavuş Tepe, Adilcevaz, Bargiri, Palu, Mazgirt, Bağın önemli kaleleridir.

- Yol, bend, su kanalları meşhurdur.

- Kuyumculuk, oymacılık, tarım ve şarap alanı gelişkindir.

Urartular önceleri çivi yazısı, sonra kendilerine özgü hiyergolif yazıyı da kullandılar.

Tanrıları çoktu. En büyük tanrıları Xaldi-Xadi, ikincisi Teşuba'dır.

MEDLER

Kürt halkının bir halk olarak oluşum sürecinde dil kültür yaşam ve diğer tüm alanlarda kendine özgü kimliğinin şekillenmesinde önemli bir homojenleşme yoğunlaşma sürecini Tell-Halaf kültürü döneminde ve Hurri adı altında yaşadığı biliniyor. Buna benzer hatta daha kapsamlı ve etkin ikinci bir süreç Kürt tarihinde Medler döneminde yaşanmıştır. Denilebilir ki, Med dönemi, Kürt kimlik şekillenmesinin ve halklaşmasının her yönüyle tamamlandığı bir dönemdir. Bu nedenle dikkat edilirse, Kürt olgusu ve Kürlerin kökeni konusundaki diğer pek çok realite, neredeyse her gerçeklik, daima itirazlarla karşılandığı ve tartışma konusu yapıldığı halde Med-Kürt ilişkisi ve Medlerin Kürtlerin atası olduğu noktasında genellikle bir mütabakat söz konusudur.

Aynı şekilde Kürtler siyasal alanda da denilebilirki öncesi ve sonrası dâhil bütün tarihinin en ileri düzeyini Medler döneminden önce yakalamıştır. MÖ 600'lere denk gelen bu dönemde önce Med konfederasyonu, ardından da sınırları Hind Okyanusu'ndan Kızılırmak Nehri'ne dek uzandığı dönemlerin tartışmasız dünya imparatorluğu konumundaki Med İmparatorluğu zamanında ulaştığı siyasal organizasyon,

siyasi gelişkinlik düzeyini Kürtler bir daha yakalamamıştır. Yalnız Kürtlerin siyasal bir aktör olarak dünya siyaset arenasında ağırlık sahibi olduğu siyasal güç ve etkisini belirgin olduğu dönemi sadece MÖ 612-550 yıllarını kapsayan Med Devlet'inin dar sınırları bağlamında ele almamak gerekir. Salt bu 50-60 yıllık kısa dönem açısından ele almak eksik bir bakış olur. Daha geniş bir perspektifle bakılırsa aslında çok daha uzun bir zamanı kapsayan bir siyasal etkinin söz konusu olduğu görülecektir. MÖ 612'de Ninova'nın düşürülmesiyle Kürdistan üzerindeki 500 yıllık aşkın yabancı siyasi ve askeri otorite (Asur) tersine çevirerek yerine Kürt halkının kendi öz otoritesi hâkim kılınmıştır.

Millat'ın birkaç asır öncesi ve sonrasını kapsayan köleci çağda Ortadoğu coğrafyasında boy gösteren en önemli uygarlık, en önemli siyasi güç Med-Pers İmparatorluğu'dur. Medler ve Persler iki ayrı devlet imparatorluk olarak ele almak yerine aynı imparatorluk bünyesinde – tarihteki başka birçok örnekleri gibi – bir iktidar ve hanedan değişikliği olarak değerlendirmek daha gerçekçi olur. Bu düşünce günümüzdeki ciddi tarihi otoriteleri tarafından da savunulan ve giderek de ağırlık kazanan bir görüş olmaktadır. A. Öcalan da olguya bu perspektifle bakmakta, savunmalarında Persli yeğen Kyros'un, Med Kralı Astiyag'a karşı bir komployla iktidarı ele geçirmesini bir hanedan değişikliği olduğunu, aynı Akhamind boyunun hanedanlığının başlangıcı olarak değerlendirmektedir. Aslında aynı yaklaşımı tarihin babası olarak kabul edilen Heredot'un binlerce yıl önceki anlatımında görmekteyiz. İmparatorluğun ortak olduğu Med ve Pers farkının yalnızca bir iktidar değişikliğinden ibaret olduğunu Heredot şöyle anlatır:

“Böylelikle Kurajun Arpagoş'un da ihanetiyle Astiyageşe karşı komplosu sonucu göçebe olan Persler başa geçip devletin adını Akemenid Persia olarak değiştirdi. Kültür ve idari olarak Medlerin çok gelişmiş kültür ve idari sistemi devralınmıştır. Yeni devlet federatif bir yapıya sahipti ve Media ile Persiâ'dan oluşuyordu. Medlerin icra etme işlevleri vardı.”

Heredot gibi ilk çağın diğer bir tarihçesi aynı zamanda coğrafyacı da olan MÖ 3. yüzyılda yaşayan Strabo da, Med-Pers ayrımı yapmıyor. Yeri geldiğinde hem Medler için Hem de Persler için “Kürt” (CYRİTİ) terimi kullanılmakta yani ikisini de “Kürtler” diye tanımlamakta bir sakınca görmüyor.

Heredot un anlatımında bu ortak imparatorluk bünyesinde gerek yönetsel ve gerekse kültürel açıdan Medlerin etkinliği “göçebe Perslere” göre çok belirgin bir biçimde fark edilmektedir. Anlaşıyor ki sınırları Anadolu'nun ortalarındaki Kızılırmak'tan Basra körfezine dek ulaşan Med konfederasyonu da Hurri kökenli Med aşiretlerinin yanı sıra Pers aşiretleri de yer almıştır. Daha önceki Hurri-Nairi kökenli konfederasyonlarda etnik anlamda temel farkı budur. Öncekiler aynı dil ve kültürü paylaşan aynı etnik yapıdan gelen aşiretlerden oluşurken Med konfederasyonu- köken akrabalığı olmakla beraber- farklı bir kültüre sahip Pers aşiretlerini de bünyesine almıştır.

Med İmparatorluğu m.ö 550 yıllarında kapsadığı ve egemenliğine aldığı coğrafya.

Kürt kültür ve uygarlık tarihinde Med dönemi kültür-sanat eserleri teknoloji alanlarında yaratılan maddi ürünler ve

üretim araçları kısacası maddi kültür ve alt yapı boyutundan ziyade idolojik-düşünsel üst-yapı ve zihniyet boyutunda gerçekleştirdiği büyük ve tarihsel atılımla öne çıkan ve önem arzeden bir dönemdir.

En başta şunu belirtelim ki Med İmparatorluğu gibi büyük bir devlete ait ulaşabildiklerimizden çok daha fazla veri ve bulgularla karşılaşmayı umarken inceleyebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda Medlere ait çok sınırlı miktarda kültür-sanat eseriyle karşılaşabildik. Muhtemelen bu çelişkiyi fark eden Kürt tarihçi Tori şunları yazıyor:

“Med sanatının özelliklerini açıklamak şu anda çok güçtür; çünkü Medlerin olduğu kesinlik kazanmış bir sanat eseri ortaya çıkarılmamıştır. Medlerin sanat eserlerini açıklayan yazıtlar bulunmamıştır. Ama yine de Medlerin bir sanatının olduğu kesindir.” diyor.

Yine Medlerden kalan iki kitaptan bahseden Selim Temo Ergül: *“Medlerden kalan iki kitaba rastlanmaktadır. Keldani yazar İbn-i Vahşiye 856 yılında yazılan “Şewgul-mmusteham Fimarifeti Rumuzil Eqlam” adlı kitabında belirtmektedir.”* diyor.

İlk çağın son görkemli çıkışını Med-Pers imparatorluğu oluşturmaktadır. Çıkışı hazırlayan Medlerdir. *Med* kelimesi daha çok Yunan kültüründen günümüze kalmıştır. Aryenlerin gelişmiş ve güçlü bir kolunu oluşturduklarına dair tarihçiler hem fikirdir. Başka hiçbir etnik topluluğun yerleşim alanı için kullanılmadığından Medler ve Medya'nın otantik kültüründen bahsetmek yerindedir. Zaten hâlâ Med ve Medya tabiri aynı alan için kullanılmaktadır. Zagors silislerinde kültürleştikleri gözlenmektedir. Guti ve Kasitlere kadar dayandırılabilir. Hurri genel adlandırması içinde kaldıkları kabul gören ortak görüştür. Asurlarla en çok boğuşan aşiret boylarıdır demek de mümkündür. Devletleşmeleri bu direnişle yakından bağlantılıdır. Başarılarının tılsımı aşiret konfederasyonunda görülür. MÖ 715'te ilk kez biraraya gelen kabile boyları gevşek birlik oluştururlar. Asur

ve Urartu baskıları onları konfederasyondan gelen ünlü İskit boyları ile ittifak ve çelişki yaşadıkları anlaşılmaktadır. Zaman zaman öncülük el değiştirmektedir. Yaklaşık üç yüz yıl süren bir direnişle önce Urartu saraylarını (yaklaşık MÖ 615) hemen sonra Asur başkentini yakıp yıkarak Mezopotamya'nın bu son iki güçlü imparatorluğuna son vermiştir. Ekbatan adında (bugünkü İran Hemedan yakınlarında) ünlü bir başkent kurarak yedi renkte, yedi surla çevirdikleri söylenmektedir.

En büyük çabayı göstererek oluşturdukları, üç yüzyıl sürdürüp inşa ettikleri bu siyasi oluşumu, çok kısa süren bir saray (ayak) oyunuyla Pers Akamenit Hanedanlığı'na kaptırmışlardır. Kızlarından birinden olan Krus adlı bir Persli, sarayın asker komutanı Horpagos'la anlaşarak acıklı bir saray darbesiyle son ihtiyar kral Astiyap'ı düşürürler.

“Med çıkışında çok önemli rolleri olan Mag Rahipleri ile Zerdüşt'e bu süreçteki rolleri ile iyi tanımak gerekir. Ateş, ziraat ve hayvanları kutsal belleyen bu yönüyle neolitik toplum değerlerini yansıttığı yorumlayan Med rahipleri ve kurucu unsur Zerdüşt inancı ve ahlakının uygarlığın kirliliğine bulaşmamışlığıyla ünlü olduğuna kanaat getirmektedir. Sümer rahiplerin maskeli kral içtihatçılığından farklıdır. Hatta zuttur. İyilik –kötülük; karanlık-aydınlık çekişmesiyle dolu bir evren diyaletiği anlayışına sahiptir.” (A. Öcalan)

Pers – Med imparatorluğu yaklaşık üç yüz yıllık zaman diliminde Mısır (MÖ 525'te fethedilmiştir), Hindistan içlerine Çin sınırından Yunan yarım adasına kadar dönemin en geniş siyasi birliği sağlanmıştır. Yirmi iki eyalete bölünüp bir nevi yarım devlet oluşturmuşlardır. Uygarlıkta ki, katkıları bürokrasi ile iyi bir yol ve posta sistemini dönemin ihtişamlı en büyük ordu güçlerini yaratmışlardır. Ahlaki geleneğe önem vermişlerdir.

Yunan uygarlığı birçok kültür ögesini Med-Perslerden almıştır. Doğu Batı ayrışımı bu dönemde belirginleşmiştir. Aralarında yoğun bir etkileşim vardır. Birçok Yunanlı Pers saraylarında görevli olup binlercesi paralı askerleri olmuştur.

Yönetim ve İdari Yapılanma

Med yönetimi devlet yapılanmasında daha çok aşiret ve boy, kabile konfederasyon şeklinde bir yönetim yapılanmasıyla yönetiliyordu. Bazen bu aşiret yapılanmasının başına krallar geçiyordu.

Med ve Perslerin adı ilk kez MÖ 900 yıllarında Asur yazıtlarında geçmektedir. Asur Kralı III Salamanassar (MÖ 858-824), Batı İran'daki Mannai Matai (Madai-Med) ve Parsua (Pers) halklarıyla yaptığı savaşları anlatılmaktadır.

Grek Tarihçi Herodot, Medlerin ilk kralının Diyakos adını taşıdığını, Med aşiretlerinin birleştirerek devlet kurduğunu ve bugünkü Hemedan yakınındaki *Ekbatan* kentini başkent yaptığını söylenmektedir. Diyakos MÖ 675 yıllarında ölünce yerine oğlu Keykuvas geçti onun döneminde Med Devleti güçlenip gelişti. Keykuvas önce Persleri egemenliğine aldı sonra ülkenin sınırlarını doğuya ve kuzeye doğru genişletti. Keykuvas, Asurlarla yaptığı bir savaşta ölünce yerine oğlu Kayakser geçti.

Aşağıda bazı Med kralların isim ve yönetim yılları belirtilmektedir:

MÖ 649 Med aşiretlerinin başına kral Diyakos geçti

MÖ 647 Med kralı Diyakos esir düştü (Med Urartu savaşında) yerine oğlu Kaykuvas kral oldu.

MÖ 625 Medlerle Asurlularla yapıldığı savaşta Kaykuvas öldü yerine oğlu Kiyak-ser geçti.

MÖ 580 Med kralı Kiyak-ser ölünce oğlu Astiyag Med İmparatoru oldu.

MÖ 550 Med imparatoru bir saray iç darbesiyle Persli Krus, Astiyag'ı bir saray iç ihanetiyle devirerek Med imparatorluğu Pers Hanedanlığına geçti.

Medlerin devletleşmesi ile ilgili ünlü Yunan tarihçi Herodot şöyle ifade etmektedir:

Med kralları figürleri

“Asurlar yukarı Asya’yı beş yüz yirmi yıldan beri egemenlikleri altında tutuyorlardı. İlk olarak Medler ayrıldılar bağımsızlıkları için Asurlarla karşı savaşarak yiğitlik kazandılar, kölelikten kurtulup özgürlüğü elde ettiler.”

Yine aynı şekilde Herodot tarafından, Med imparatorluğu’nun sarayın bir iç ihanetiyle nasıl Pers Hanedanlığına geçtiği şöyle ifade edilir:

“Astiyag Harpagosa şöyle diyor: Sen insanların en budalasısın ve en haksızısın. En budalasısın, çünkü mademki bu işi sen kendin yapabilecektin tacı da kendi başına koyabilirdin. Eğer krallığı kendisi alacak yerde ille başkasına vermesi gerekiyorsa bir Pres yerine bir Media olması daha doğru olurdu. Oysa tersine bu işle hiç suçu olmayan Medialılar efendilikten köle oldular ve Persler Medlerin dünkü köleleri bugün onların efendisi oldular.”

A.Öcalan ise: *“Medlerin henüz tam gün yüzüne çıkmamış bir uygarlık etkisi vardır. Bilinen en önemli özellikleri Zagroslarda*

yaşayan Hurri kökenli oldukları, Farslarla akraba veya Aryen kabileler biçiminde bir kol oluşturduklarıdır. Asur'un yoğun baskısı altında direnişçi bir kimlik kazandıkları esas eğitici ve örgütleyicilerin Mag adı verilen rahipleri vardır. Rahiplerin uzun süre yönetimde rol oynadığı söylenir. MÖ 700'lere doğru konfederatif bir birlik oluşturdukları Medya denilen bugünkü Batı İran ve bugünkü İran, Irak, Türküye sınırlarının yakınlaştığı alanda yaşadıkları kesindir. Kafkaslardan inen İskitlerle bazen dost bazen çatışmalı oluyordı. MÖ 585 Lidyalılar Kızılırmak kıyısında savaştıkları bilinmektedir. (MÖ 612) Asurluları yenmeleri ünlerini artırıyor ve önlerini açıyor”

Coğrafi olarak Yukarı Mezopotamya diye anılan Med ülkesi Kuzeyde Ağrı Dağı ile Ürmiye gölünün batı kıyısından başlayarak Zagros Dağlarının doğrultusunda aşağı Mezopotamya'nın sınırlarına kadar giden bölgenin Dicle ve Fırat nehirlerinin kapsadığı alan olarak tarif edilmektedir. Uygarlığın merkezi sayılan Mezopotamya'da Sümer, Babil uygarlıklarının oluşmasında katkısı bulunan halklardan birisi de Kürtlerdir. Kürtlerin ataları olan Medlerin siyasi olarak MÖ 1000 yıllarına rastlar. Asur imparatorluğunun egemenliği altında yaşamak zorunda kalan Mezopotamya halklarından biri olan Medler MÖ 700 yıllarından itibaren bu köleci imparatorluğa karşı, karşı mücadeleye önderlik etmeye başlar ve diğer halkların da desteklerini alıp köleci Asur imparatorluğunu yıkmayı başarıp MÖ 612 yılında Med İmparatorluğu'nu kurarlar.

Ünlü Yunan Tarihçi Herodot Medya krallığının yapısal karakterini şöyle belirtmektedir. “Bir halk diğer bir halkı yönetti ama Medya hepsini yönetti ve özellikle yakınında olanları ve bunları da kendi komşularını ve bunları da yine kendi komşularını yönettiler.” diyor.

MED – PERS İMPARATORLUĞU

Kyrus, Med hanedanını devirip yönetim Perslere (*Akemenid Persia*) geçtiyse de sadece üst düzey yönetim değişimi yaşandı (el değiştirdi). Yönetim idari, siyasi, askeri, kültürel yapılanmasında bir değişim yaşanmadı. Medler yine kendi bölgelerinde özerk devlet yapısı içerisinde önemli mevkilerde bulunuyorlardı.

Herodot tarihinde Med-Pers imparatorluğu uzunca yazılarla değerlendirir. Yunan Med-Pers savaşları anlatılmakta Med-Pers kültürü ve siyasi askeri yönetim idari yapılanmasını izah etmektedir.

MÖ 612’de Medler, Asur imparatorluğu topraklarını ele geçirince Medler imparatorluğa dönüşmüşlerdir. Bu noktada kalmayıp Hitit, Mısır imparatorluklarının ülkelerini de ellerine geçirip tüm Ortadoğu ülkelerini kapsayan bir imparatorluk kurmuşlardır.

Ülkeyi Pers Kralları’ndan Kyrus (MÖ 550-530) yıllar arasında yönetti (baba Kyrus). Pers-Med İmparatorluğu Kambyzes (MÖ 530-521) yılları arasında (Fatih Kambyzes) yöneti. Üçüncü Pers İmparatoru olan Darius (MÖ 521-486) “Tacir Dariuş” adlarının takılması Pers toplumunun ilkel topluluktan imparatorluk toplumuna yükselişinin şemalarını temsil eder.

Med-Pers İmparatorluğun gelişmesinde suvari savaş teknolojisi önemli rol oynamıştır. Bu geniş ülkenin elde tutulmasında bunun atın rolü olmuştur. Persler Mezopotamya’da imparatorluk yönetimini benimserlerken Hamurabbi’nin katkısı olan “posta sistemi”ni de almışlar, almakla kalmayıp onu çağın olanakları derecesinde yetkince bir ağ gibi kullanmışlardır.

Satraplık Sistemi

Persler’in geliştirdikleri imparatorluk sistemlerinden biri de, “hoşgörülü politika” uygulamalarıdır. Vergilerini ödeyip

büyük kralın buyruklarına uymak koşuluyla uyruk ülkelerin yerel özerliklerini tanıyorlar geleneksel dinlerine ve hukuklarına karışmıyorlardı. Önceleri Mısır ve Mezopotamya topraklarını yetkileri ve ayrıcalıkları Pers rejimini desteklemeleri koşuluyla geri verilmişti. Sonra “ayaklamaya ortam hazırlıyorlar” diye bundan vazgeçildi. Ama Satraparlık sistemi ile öteki hoşgörü politikaları sürdürüldü. *Satraplık* sisteminde fethedilen bir ülkenin egemen yöneticisi sınıflarına dokunulmuyor bu sınıflara dayanan bir yerli (birçok durumda bağışlanan eski yönetici) satrap olarak atanıyordu. Bu yöneticinin Pers kralına bağılı olması ve vergilerini ödemesi koşulu dışında eski düzen olduğu gibi bırakılıyordu. Bazen Pers kralı herhangi bir seferde satraplıklardan güçleri oranında -ordularıyla birlikte- kendilerine katılmaları isteniyordu. O zaman sayıları yüz binleri bulan, zamanın en büyük ordusundan imparatorluk ordusu oluşuyordu.

Pers kralı tüm yetkiyi kendinden toplanmış *monark* olarak görünse de yetkisi sınırsız değildi. Büyük bir toplumsal güç olan Pers soyluların ayrıcalıklarına saygı göstermek zorundaydı yanında beş soyludan oluşan ve üyelerinin her şey serbestçe söyleyebildikleri bir danışma kurulu vardı. Büyük kral sayıları yirmiyi bulan satraplıkları “kralın-gözleri ve kulakları” denen denetçilerle denetiliyordu.

Savaş, İttifak ve İlişkiler

Herodot, Medlerin ilk kralı olan Diyakosûn, Med aşiretlerini birleştirecek devlet kurduğunu, Hemedan yakınlarında Ekbatan şehrini başkent yaptığını söylemektedir. MÖ 675 Diyakos'un ölümüyle yerine oğlu Keykuvas geçiyor. Keykuvas döneminde Med Devleti güçlenip önce Persleri egemenliğin altına aldı sonra ülkenin sınırlarını doğuya ve kuzeye doğru genişletti. Keykuvas Asurlularla yaptığı bir savaşta ölünce yerine oğlu Keyksar geçer.

Keyakser üstün niteliklere sahip bir hükümdardı; onun döneminde Medler güçlü Asur'u ortadan kaldırdılar ve geniş bir imparatorluk kurdular. Keyakser öncelikle Asur'a bağlı ve onun etkinlik alanında olan Mannai ve öteki Batı İran bölgelerini egemenliği altına aldıktan sonra bölgeyi istila etmiş olan İskitleri yenip uzaklaştırdı. Daha sonra Medler MÖ 612'de Asur'a yönelir; Babil Kralı Nabukatnazarla anlaşıp birlikte harekete geçerek Ninov'yu ele geçirmişlerdir. Son Asur kralı Sinşar İskun, yanan sarayında ölü bulundu. Ninova düşünce Asur'un batı kesimindeki komutanı kendisini kral ilan etti ve Harran kentini merkez seçti. Ancak Medler ve Babiller MÖ 609 yılında burayı da ele geçirerek yüzyıllar boyu çevresindeki halklara dehşet saçmış olan Asur devletine son verdiler.

*Kitabı mükkes (Tevrat) "İşya" bölümünde Medler hakkında şöyle buyuruyor:

"İşte ben onlara karşı Medleri uyandıracam. Onlar için gümüşün değeri yoktur ve altınla gönülleri hoş olmaz ve yaları gençleri yere çalacak ve rahmin semeresine acımayacaklar. Gözleri çocukları esirgemeyecek ve Allah Sodom'u ve Momorra'yı yıktığı gibi ülkelerin izzeti kil danilerin gururunun süsü olan Babil de öyle olacak. İçinde ebediyen oturulmayacak ve nesilden nesle meskün olmayacak ve bedevi orada çadır kurmayacak ve çobanlar orada süslerini yaptırmayacaklar. Ancak orada çölün yabani hayvanları yatacak ve onların evleri baykuşlara dolu olacak ve yabani keçiler orada oynaşacaklar ve saraylarında kurtlar ve güzel hisarlarında çakallar uluyacak vaktinin gelmesi yakındır ve günleri uzamayacaktır." (BAP.13 TEVRAT)

Daha sonraki dönemde Med Devleti batıya doğru ilerleyip Urartularını egemenliği altına aldıktan sonra ilerlemeye devam edip Kızılırmak dolaylarında Lidyalılarla savaşa başladı. Herodot'a göre savaş çeşitli aralıklarla beş yıl sürdü (MÖ 590-585) ve hiçbir taraf diğerine üstünlük sağlayamadı. Söylendiğine göre,

ünlü filozof Thales'in önceden haber verdiği güneş tutulmasıyla savaş kesintiye uğrar. Bir gün, günortasında ansızın hava karardı, güneş tutulmuştu iki taraf da korkup savaşı durdurdular. Babiller ve Kilikyalılar'ın araya girmesiyle Lidya Kralı Alyattes'in kızı Aryenesi Keykser'in oğlu Astiyag ile evlendirerek ve kardeşlik yemini yaparak iki devlet arasında barış sağlandı. Kızılırmak (Halys) sınır oldu.

Med İmparatorluğu, bugünkü İran ve Azerbaycan'ı kapsayıp kuzeyde Kafkaslara ulaşan, güneyde Zagros bölgesini içine alan Hürmüz Boğazı'na, doğuda ise İndus Irmağı'nın yukarı kaynaklarına uzanıyordu.

Keykser aynı zaman da askerlik sanatına getirdiği bir yenilikle anılır. O karışık biçimde savaşan orduya ilk kez okçular, mızrakçılar, atlılar biçiminde sınıflara ayırdı ve düzene soktu Med zaferlerinde bu yeniliğin payı olmuştu.

Keykser MÖ 585'te ölünce yerine oğlu Astiyag geçti. Onun hükümdarlığı döneminde bir dizi saray entrikaları, iç ihanetler yaşanır. Medya'ya bağlı Pers Krallığı'nın başındaki Kyros (Kurus), Medlerin Astiyag'a karşı olan bir bölümün de yardımıyla Ekbatan'ı ele geçirip Med egemenliğine son verir ve İran'da Persler dönemi başlamış oldu.

Ancak Medler hanedanlığı yitirmelerine rağmen bundan sonra da İran tarihinde asli durumlarına devam ettiler. İmparatorluk Medler döneminde olduğu gibi bir konfederasyon görünümü taşıyor ve başlıca bu iki halka dayanıyordu. Astiyag'ı deviren Krus bile ana tarafından onun torunuydu. Medlerin adı sürekli Perslerle birlikte anıldı öyle ki Daryüs'ün Yunanistan üzerine yaptığı sefer "Med Savaşları" diye anıldı. Herodot İranlılar için sık sık yalnızca "Med" adını kullanmakta hatta orduyu "Med Ordusu" olarak adlandırmaktadır.

İmparatorluk ordusu dışında büyük kralın elinin altında Medlerden ve Perslerden oluşan "Kralın Ölümsüzleri" adı verilen on bin kişilik iyi yetişmiş profesyonel sürekli bir hassa

ordusu vardı. Kendilerine “ölümsüzler” denmesinin nedeni, on bin kişilik orduda savaş vb. nedenlerle eksilen olunca yerlerine yenileri alınarak sayının her zaman on binde tutulmasıydı. Hassa ordusu kralın elinde her hangi bir yerel yöneticinininkinden üstün bir güç bulunmasını sağladı.

İmparatorluk yazlık başkent *Ekbatan*'dı. Medler birkaç kez hanedanlığı tekrar ele almak için ayaklandıysa da (Kambises döneminde yönetimi bir yıla yakın elde tutular.) tüm İran karşıtı ve sonunda Perslerden Daryus yönetimi tekrar ele geçirdi.

Kültür, Yapılar, Din ve Mitoloji

Med döneminde Avesta'nın birkaç parçası dışında yazılı belge kalmamış olması Med sanatı ve kültürüyle ilgili bilgilerinin sınırlı oluşunun bir nedenidir.

Herodot'un anlatımına göre Diyakos döneminde yapıldığını belirttiği bir tepenin üstüne kurulu iç içe yedi sıra surla çevrili Ekbatan Kalesi bir sanat şaheseridir. Medler, mimaride kendilerine özgü ve yeni biçimler buldular. Ekbatan yakınında Nuş-ecan da bulunan MÖ 800 yıllarında tuğladan yapılmış hayranlık verici kale bunun bir örneğidir.

Medya metal işlemciliğinde, özellikle de altın ve gümüş eşya bakımından ün yapmıştır. Darius'un ünlü Susa Sarayı'nın yapımında söz eden yazıtında kuyumcuların ve duvar süslemecilerin Medya ve Mısır'dan getirdiklerini belirtilmiştir. İran Kürdistan'ında yapılan çeşitli kazılar ve ele geçen eserler o dönemde el sanatlarının özelliklede metal işlemciliğinin bir hayli gelişkin olduğunu kanıtıyor.

İran tarihinin bu dönemde (Med ve Pers imparatorlukları dönemi) İran'ın kuzeybatı kesiminde Medce; güneybatıda ise Persçe (Farsça) konuşulmaktaydı. İkisi de Aryan dil ailesinin İran grubundan akraba dillerdir. Bu dönemden kalan yazıt *Bisutun Kayası*'nda bulunmuştur.

Geleneksel İndo – İrani toplum üç sınıftan oluşuyordu savaşçılar ve aristokrasi, ruhban (din adamları), çiftçi ve çobanlar. Diğer yandan bununla çelişen aşiret yapısının varlığı da söz konusudur.

Medlerin Ekbatan (başkent)'dan başka önemli şehirleri: Rhages, Bagistan, Concohar, Adrapan, Aspadan, Charaka, Kurduz, Hipaotes ve Urakagabarna şehirleridir.

Medler, Ekbatan (Hemedan) şehrinin geniş düzlüklerinde Demavend Dağı'nın güneyindeki bölgelerde, güneyde ve Orta Persiya'nın çöl bölgesinde oturmaktaydılar Asurlular, Medlerin asıl bölgesi olan yerlere Medya adını vermişlerdir. Bu yerler günümüz Zanzan, Hamedan ve Kazli arasındaki üçgen bölgeydi.

Med Kralı Astiyag kendi döneminde Med ülkesinin sanat merkezi olan *Ziviye* şehrinde hazinesini topladı. Bu şehrin hazinesi daha önceki yıllarda yağmalanmıştı. Hazineye altın ve gümüş sanat eserleri vardı. Yine bu imparator döneminde Medya'ya kaya oymacılığı sanatı ileri düzeye getirilmişti.

Keyakser dönemi Medlerin refah, bolluk dönemi olarak geçiyordu. *Keyastiyag* da bu dönemi sürdürmek istedi.

Babil kralı Nabokadnazar (MÖ 605 – 562) Medler ile Perslerin aralarında giderek anlaşmazlıklar geliştiğini, bu iki halk arasında bir savaş çıkacağı endişesiyle şehirlerinin çevresindeki kule duvarlarını berkitti. Bazı şehirlerin çevresini kule duvarı ile çevrildi. Ülkesinin Dicle ile Fırat ırmaklarına doğru olan bölümünü Med Duvarı denilen bir duvarla çevrildi. Bu duvarın uzunluğu 60 km. yüksekliği 30 metreydi, böylece ülkesini güvence altına aldı.

Med boyları Hurri kökenli boylar olan Gutilerin, Luluların, Kasit ve Mitannilerin eski dinlerini değiştirmeden devam ettirmişlerdir.

Med bölgesel tanrıları Merlik'ten Hassanlu ve Ziviye'den çıkarılan metal eşyalar üzerindeki şekillerden tanınmış, kültür

sahnesine çıkmışlardır. Bu tanrıların ortak özellikleri; yarı insan, yarı hayvan şeklinde betimlenmeleridir. Çıkarılan metal eşyaların üzerindeki Kanatlı sfenkslerin ve briffin resimlerinin oluşu bunların bir başka ortak özelliğidir.

Medler, MÖ 700 yılların başlarında *Zerdüşt* öğretisini benimsemişlerdi. Herodot'a göre Med Kralı Asteyages (MÖ 584 – 549) zamanındaki din adamları *Magiler* Med sarayında resmi olarak görünmez âlemin habercileri olarak görev yapıyorlardı.

Herodot ve Bisitun yazıtlarına göre MÖ 600 – 500 yüz yılların başlarında *Magilik* bir meslek sınıfının mensupları olarak değil, görünmez âlem habercileri, hatipler ve din öğrencileri topluluğuna bağlı kişiler olarak görülüyorlardı. Daha sonra ortaya çıkan gerçeğe göre Magiler, Zerdüşt öncesi düşüncenin temsilcileri olarak kabul edilmişlerdir. Bunların Zerdüşt olduklarına ve Med Kralı Asteyages ve hatta yine Med Kralı Keyakser'in döneminde Zerdüşt öğretilerinden aldıkları bir dini benimsediklerine inanılmaktadır.

Med dini inançları birkaç dönemde incelemektedir. Bilinen *Med Tanrıları* şunlardır: Medlerin çok tanrılı döneminin tanrı ve tanrıçalarına inanış dönemi ve dönemin tanrıları: (a) Tanrı Ahura Mazda, (b) Tanrı Mitro, (c) Tanrı Anahita, (d) Tanrı Tishtrya, (e) Tanrı Verehragma, (f) Tanrı Rapithwin, (g) Tanrı Vayu'dur.

- 1- Evliye düzeyindeki tanrılara inanış dönemi
- 2- Evliye dönemi düzeyindeki krallara inanış dönemi
- 3- Büyü dini inancı dönemi

Zerdüşt öncesi doğu tanrıları:

Mitra, Hama, Verethragna, Atar (ateş), Apo (su), Huar (güneş), Mah (ay), Zam (toprak), Asman (gökyüzü), Vayu (rüzgâr yaşam ve ölüm tanrısı) ve daha birçok doğu tanrısı

sayılabilir. Dashva (adillik), Şhistay (bilgi), Razihta Şhista (doğru görüş) gibi canlandırılmış anlayışlar tekrar teşhir edilmiştir.

Zerdüş, önceleri Doğu Tanrılarını reddetmiş, daha sonraları onları onurlandırmış ve tekrar kutsamaya başlamışlardır.

MEDLER (MÖ 715-550)

Kısa Notlar:

- Med dönemi Kürt kimlik şekillenmesinin ve halklaşmasının her yönüyle tamamladığı dönemdir.

- MÖ715'te biraraya gelen Med kabileleri başarının tılsımını aşiret konfederasyonunda görürlür.

Grek tarihçi Herodot, Medlerin ilk kralı Diyakos MÖ 675'te Med aşiretlerini birleştirerek Med Devleti kurulduğunu yazar.

- Başkent bugünkü İran Hemedan yakınlarında Ekbatan'dır. Ünlü başkent yedi renkte ve yedi surla çevriliydi.

MÖ 615'te Urartu Devleti'ni sona erdirip Urartu topraklarını egemenliklerine dâhil ederler.

MÖ 612'de, 500 yıl çevre ülkelere ve kavimlere büyük tahripatlar, katliamlar yapan saldırgan ve talancı despot Asur Devleti'ni yıkıp başkentleri Ninova'yı yıkıp bir daha toparlanmamak üzere tarih sahnesinden sildiler.

Med İmparatorluğu'nun coğrafi sınırları; kuzeyde Ağrı Dağı'ndan Hazar Denizi'nden Belh Irmağı'na; güneyde Zagros Dağları'ndan Güney Mezopotamya'ya oradan Hürmüz Boğazı'na; batıda Suriye Ovası'na Akdeniz kıyıları Fenike, Filistin, Mısır sınırına; Ege kıyılarından Orta Anadolu'ya, Kızılırmak'a kadar geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır.

- MÖ 585'te Lidyalılarla 5 yıllık savaştan sonra yapılan barışla Kızılırmak sınır olarak kabul edildi.

Barışın kalıcılığı için Lidya Kralı Alyattes kızını Aryones'i Med kralı Keyakeserin oğlu Astiyag ile evlendirir.

Yunanlı Tarihçi Herodot, Medya Kralığı'nın yapısal karakterini şöyle belirtmektedir: "Bir halk diğer bir halkı yönetir ama Medya hepsini yönetir." biçiminde ifade eder.

Medler MÖ 700 yılların başlarında Zerdüş öğretisini benimsemişlerdir. Med din adamları Maglar, Med sarayında resmîyette "görünmez âlemin habercileri" olarak görev yaparlardı.

Bilinen Med tanrıları: Ahura-Mazda, Mitra, Anahta, Tishatrya, Verehrgma, Rapithwin, Vayu'dur.

Medler metal işlemeciliği özellikle altın ve gümüş eşya bakımından ün yapmışlardı.

- Diyakos döneminde yapılan bir tepenin üstünde kurulu iç içe yedi sıra surlarla çevrili Ekbatan Kalesi bir sanat şaheseridir.

- MÖ 550'de Med Kralığı sarayın bir iç ihanetiyle devrilince yerine Pers Akhemde Hanedanı'ndan Krus, yönetim bir darbeye geçilir.

- Bu iç ihaneti Herodot şöyle ifade eder: "Astiyag Harpagosa şöyle diyor. *"Sen insanların en budalası ve en haksızısın. En budalalısın çünkü mademki bu işi sen kendin yapabilecektin, tacı da başına koyabilirdin. Eğer krallığı kendisi olacak yerde ille başkasına vermesi gerekiyorsa bir Pers yerine bir Media olması daha doğru olurdu. Oysa tersine, bu işle hiç suçu olmayan Medialılar efendiyken köle oldular ve Persler, Medlerin dünkü köleleri bugün onların efendisi oldular."*

Persli (Akamenth) Krus Med ordu komutanı Arpagos'la anlaşması Astiyag'ı devirir, yönetim Perslere geçer. Krus, anne tarafında Astiyag'ın torunuydu.

Ne kadar yönetim el değiştirmiş olsa da Med-Pers İmparatorluğu olarak yönetilir.

-MÖ529'da Med Mag'ların öncülüğünde Pers Hanedanlığı'na karşı bir ayaklanma olmuşsa da başarısız olmuştur. Bu süreçten sonra Kürtler kendi özgür dağlarında, özerk bir şekilde, farklı isimler altında yaşamlarını devam ettirirler.

KARDUKLAR

Hurri kökenli halklardan (boylardan) olan Karduklar Medlerin, Med – Pers İmparatorluğu'nun içerisinde etkilerin azalması ve daha sonra Mag Rahiplerin başarısız darbe girişiminden (MÖ 529'da kısa bir süre yönetimi ele geçirirler) sonra yönetimi Persler tekrar ele alır. Bu tarihten sonra Med-Pers İmparatorluğu'nun içinde yönetim düzeyinde varlıklarını bitirilmiş oldu. Hurri kökenli boylar bundan sonra her boy/kabile kendi dağlarında özgür yaşamlarını devam ettirdiler. Bu boylardan biri de “Karduklar” boyudur.

Karduk adı MÖ 400'lerde Yunanlı Komutan Ksenefon tarafından “Onbinlerin Dönüşü” adlı kitabında kullanılmıştır. Ne varki Ksenefon Karduklara yeni bir halk gözü ile bakmıştır. Ksenefon'a göre Karduklar hiçbir zaman ne Pers Kralı III. Ardeşir ne de Ermenilerin egemenliğini tanımamışlardır. Ksenefon kitabında üç karduk şehrinde söz etmektedir. Ona göre Dicle ırmağının kıyısında Saraisa, Satalka ve Pineka (günümüz Dicle ırmağının kıyısındaki Finik Köyü) Karduk şehirleridir. Tarihçi Herman da Botan adlı kitabında Fiyank (Finik) şehrini Kardukların bir şehri olarak tanıtır. Yunanlı coğrafyacı Strabon Karduk (Cudi Dağı'nı) Diyarbakır ile Musul arasındaki bölgede göstermektedir. Bundan sonra Cudi Dağ'ı yöresindeki bölge ve Dicle'nin sol yanı Karduk adı ile tanıtılmıştır. Bu da Karduene (Babil'deki Karduni Devlet'i adının değişik bir şekilde yazılışı) olarak yer almaktadır. Tarihçi Mirksoy Karduk ülkesini Çölamerg'ten Cizre'ye kadar olan bölge olarak göstermektedir. Aramiler bu bölgeye “Bes Kardu” Cizre şehrine, Kardu Gazartaşı (adası), Ermeniler Karduh, Araplar “Bakarda Karday” demişlerdir.

Aşağı Mezopotamya yerli halklarından III. Ur Hanedan Kralı Susin'in sözünü ettiği “Karduk”; Asur Kralı Tukulti Ninurta'nın “Karduni”; yeni Asur Kralı Assurpanibal'ın

“Kardumiaş”; Yunanlı Komutan Ksenefon’un “Karduk”; Coğrafyacı Strabon’un “Karduk”; Arapların “Ekrad”, “Bakarda”; Dimililer’in kendilerine verdikleri “Kird” adı, köken olarak Kasit Tanrısı “KARDİMİAŞ” adından gelerek “Kürt” adına dönüşmüştür. “Kürt” ve “Kürdistan” adlarının tarihsel kökenleri yukarıda işaret edilmektedir.

Yunan komutan Ksenefon “Onbinlerin Dönüşü” adlı eserinde Karduklar hakkında geniş bilgi vermektedir. Ksenefon, Persler savaşıdan sonra geri dönmek için Dicle Nehri’ni takip ederek Karadenize ulaşmak istemiş, Dicle Nehri’ni takip ederek Karduk ülkesinden ordularını geçirmiş, ancak Yunan ordusundan bazı askerlerin Karduk köylülerine zarar vermeleri sonucu Kardukların hedefi haline gelmişlerdir. Kardukların çevik hareketleri, vur-kaç taktikleri, dağların zirvesindeki kayaları askerlerin üzerlerine kaydırıp düşürmeleri, sapan gibi silahlar kullanarak Yunan askerlerinin yüzlercesini öldürülmüş ve bir o kadarını da yaralamışlardır. Yunan askerleri Karduk ülkesinden yedi günü zor ve büyük eziyetler görek geçmişlerdir.

Ksenefon geçen yedi günü şöyle anlatır: *“Karduk ülkesini yedi günde geçtik. Bu yedi gün içinde bir an olsun silahlarımızı ellerimizden bırakmamıştık. Bu yedi gün içinde gördüklerimiz azap ve işkenceyi ne Pers Kralı ile giriştiğimiz savaşta ne de Kras’un öldürülmesi sırasında görmemiştik.”*

KOMAGENE UYGARLIĞI

Med – Pers uygarlığının Büyük İskender tarafından yıkılışından sonra bu geleneğinin mirası üzerine kuran Komagene Krallığı’na, Kürt tarihinde özellikle de kültürel tarihinde müstesna bir yere sahip seçkin ve parlak bir örnek olmasına karşın, ya hiç anılmamış ya da çok sınırlı yer verilmiştir. Komageneyi kürt tarihinin parlak bir sayfası olarak nitelendirip ona hak ettiği yeri veren sahip çıkılması gereken bir miras

olduğunu işaret eden Bilge “kom” ve “gen” köken sözcüklerin aslında Kürtçe olduğunu; ama Helenlerin çoğu zaman yaptıkları gibi burada da kendi diyeleklerine göre “Komagenes” diye bir adlandırma yaptıklarını belirtmektedir. Burada Kürt tarihini karartma ve kültürünü de kendilerine mal etme politikaların neticesidir. Dolayısıyla Komagene uygarlığı Kürtler tarafından adeta ihmal edilip unutulmuştur.

Komagene Krallığı yer üstünde göz alıcı sedir ormanları ve yer altında zengin mineral madenleriyle Toros dağlarındaki çeşitli yolların birleştiği bir bölgede Suriye'nin kuzeyi Hatay, Pınarbaşı (Kayseri), kuzey Toroslar ve Dicle –Fırat'ın yukarı kıyılarının çevrelediği Adıyaman, Malatya, Elazığ, Antep, Maraş ve Urfa yörelerini içine alan geniş bir coğrafyada kurulmuştur. Merkez Samsat (o günkü adıyla Samasata) olan Komagene Krallığı bağımsız olarak (MÖ 162 – MS 72) yıllar arasında yaklaşık olarak 230 yıl kadar yaşamış olsa da bu dönemin öncesini ve sonrasını da içeren daha geniş zamana yayılan bir uygarlıktır.

Komagene adını ilk kez MÖ 850'ler civarında yazılı tarihin kayıtlarında görüyoruz. O dönemlerde ismi “*Kummu*” ya da “*Kummuh Krallığı*” olarak geçer ve Asur egemenliğindedir. Bir Asur kralının tutanaklarında halkın krala vergi olarak altın, gümüş ve sedir ağacından yapılmış tahta verdiği yazılıdır. Tarihin feneri böylece ilk defa bu uygarlığı aydınlatmış oluyordu. MÖ 700'lerde Komagene kralı Asurlara başkaldırır. Fakat yenilir. Asur yazıtlarında Asur Kralı Sargon'un başkaldıran bu kral hakkındaki sözleri şöyledir: “Tanrılardan korkusu olamayan tanrısız bir adam bu, sadece kötü planlar yapan bir hilekâr, karısını ve oğullarını ve kızlarını, malını ve hazinelerini aldım ve onları Mezopotamya'nın güneyine sürdüm.”

MÖ 600 dolaylarında bu kez Medlerle birleşip Asurları yenilgiye uğratan Babiller bölgeye egemen olur. Komagene halkı MÖ550'lerde önce Babilleriyenen Med – Pers İmparatorluğu'nun etkisinde yaşar daha sonra da Persleri yenen Büyük İskender'in

ordularının istilasına uğrar MÖ 160'larda Komagene Krallığı Helen tahakümüne son vererek bağımsızlığını kazanır.

Bu krallığı kuran halkın Kürtlerin Zelani koluna mensup olduğu söylenir, Komagene sözcüğünün etimolojik analizi de açıkça Kürt kökeni işaret etmektedir. “*Kom*” sözcüğü Kürtçe’de hem topluluk hem de küçük köy mezra anlamlarına gelmektedir. “*Gen*” ve “*gel*” sözcükleri de soy (kabile ve aşiret) ve halk anlamına gelmektedir. “Komagene” olarak yan yana geldiğinden; “*aşiretler topluluğu*” veya “*çiftçi – çoban halkı*” gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır.

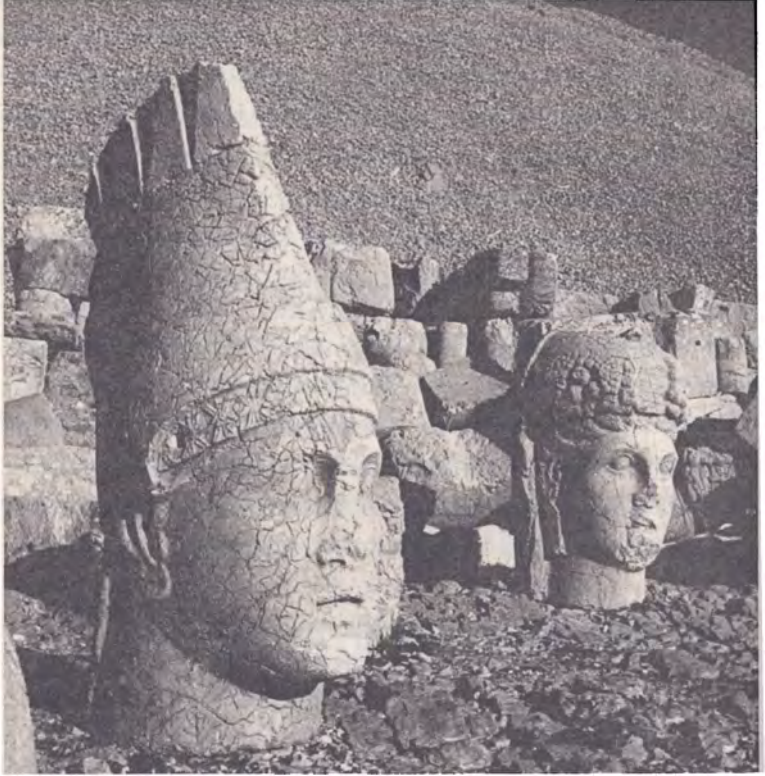
Komagene Krallığını oluşturan temel halk Kürt kökenli aşiretlere mensup olmakla birlikte içinde Ermeni, Luvi, Asur, Helen kökenli toplulukları da barındırmaktadır. Zaten doğu ve batı halkların karıştığı bir pota görünümdeki Komagene’nin esas önemi de bu çok halklı çok etnisteli çok kültürlü özelliğinden, adeta bir kültürler harmanı oluşumundan kaynaklanmaktadır. Gerçekten de Komagene Krallığı döneminde bölge çeşitli dinlerin, dillerin ve kültürlerin yan yana yaşadığı ve çiçek açtığı göz kamaştırdığı Zeugma mozaiklerindeki gibi rengarenk bir kültür bahçesi niteliğindedir.

Yönetim ve Kültürel Yapılar

Koma genen en önemli kralı olarak geçen I.Antochos’un babası Kral Mithridates’in “*Kallinikos*” tur ve “*güzellikle zafer kazanan*” anlamına geliyor. Komagene kültürüyle nasıl da uyan bir unvan olduğu görülmektedir.

Komagene tanrıları tarafından kabul edilen, dışlanmayan, seçilmiş insanlar olarak görmelerini tanrılara yakın hissetmelerini sağladı. Bu amaçla kral Mithridates Komagene tanrılarını iki dilde isimler verdi. Bugün halen Nemrut dağının doruğunda güneşin en güzel doğuşunu ve batışını seyreden bu tanrılar

hem Yunanca hem Med – Pers dilinde adlar taşırılar. Böylece Komagene şahsında Doğu ile Batı'nın mükemmel bir ideolojik ve kültürel sentezini yarattılar: Apollo/Mitra, Artagnas/Herakles, Zeus/Oromades (Ahuramazda), Helios/Hermes ve Hera/Teleia gibi iki adla çağrılan tanrı sembolleriyle yaşatıldılar.

(Nemrut bir Komagene kültürüdür tanrı isimleri hem Helence hem de Aryanice(Medce) adlandırılmıştır.)

Mithridates'in oğlu Antiokhos (tam adı kral I. Antiochos Theos) Komagene'nin en önemli kralı olarak kabul edilmektedir. Hüküm sürdüğü MÖ 86-38 yılları arasında babasının hedeflerine bağlı kaldı ve tamamlamak için çalıştı. Babası Med – Pers, annesi

Helen kökenli olan Antiokhos Doğu-Batı kültürünün karışımı bir eğitimle yetişti. Babasının projesini sürdürmeyi yeni bir din ve kültür kurmayı planlıyor ve bu dini doğuyla batı dinlerinin sentezi şeklinde oluşturmayı düşünüyordu. İşte Nemrut dağının 2150 m. yüksekliğindeki zirvesinde halen varlığını sürdüren görkemli tarih hazinesi bu düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü kral Antiokhos Nemrut dağını bu dinin merkezi yapmayı planlıyor ve buradan bütün dünya'ya yayılmasını istiyordu. Yeryüzüne barışın ve adaletin ancak böyle geleceğini inanmıştır.

Yunanlı tarihçi ve coğrafyacı Strabo MÖ 7 – 18 yıllar arasında yazdığı coğrafya (Geographiko) adlı ünlü eserinde Komagene'den bahseder. Komagene'nin küçük bir ülke olduğunu Samsat (Samsota) adındaki doğayla içiçe başkentte kraliyet ailesinin ikamet ettiğini, şehrin fazlasıyla bereketli topraklarla kaplı ve Fırat Nehri'nin kenarında olduğunu yazmıştır.

Komagene krallığı döneminde hüküm süren bazı vali ve kralların isim listesidir.

Komagene valileri: MÖ 290 – 163

- I. Somes (MÖ 290 – 260)
- II. Arames (MÖ 260 – 228)
- III. Xerxes (MÖ 228 – 201)
- IV. Ptolemaeus (MÖ 201 – 163)

Komagene Kralları: (MÖ 163 – MS 72)

- Ptolemaes (MÖ 163 – 130)
- II. Sames Theosebes Dikaios (MÖ 130 – 109)

Komagene uygarlığının gün ışığına çıkmayan ve (baraj sularının altına gömüldüğü birçok yerleşim yerleri kaldı) pek çok eserleri olduğu bilinmektedir. Bunların en önemlisi Nemrut Dağı ile birlikte milli park kapsamına alınmıştır. Günümüze kadar gelen belli başlı alanları şunlardır:

Perre Antikkent

Komagene uygarlığının beş büyük kentinde biri olan Pere antikkenti Nemrut'tan sonra ikinci ihtişamlı kültür örneği olarak kabul edilmektedir.

Karakuş Tümlüsü

Komagene Krallığı'n'da kadınların gömüldüğü 21 m. yüksekliğindeki Karakuş tümlüğü I. Kral Mithridates tarafından MÖ 38 – 20 yıllar arası İsos adına anıt mezar olarak yapılmıştır.

Cendere Köprüsü

Karakuş tepenin kuzey doğusunda ve Adıyaman'a 55 km mesafededir. Kâhta çayının en çok daraldığı yerde iki ana kaya üzerinde 92 adet kesme taştan yapılan bir büyük kemer ve doğu tarafında yani başındaki küçük bir tali merden oluşmaktadır.

Aresemia (Eski Kale)

Kral I. Antiokhos kitabelerinde söz edildiğine göre Aresemia MÖ ikinci yüz yılın başlarında Komagenelilerin atası Aresemia tarafından Kâhta Çayı'nın doğu yakasında eski Kâhta Kalesi'nin karşısında kurulmuştur. Krallığın yazlık başkentinde olan Aresemia önemli bir idari merkezdir.

Yeni Kale

Arsemia'nın karşısında Koca Hisar Kaya civarında sarp kayalar üzerinde inşa edilen bir Komagene kalıntısıdır. Arsemia ile çağdaş olup birlikte kullanılmıştır.

Samsat

Samsat için görkemli ve gizemli bir uygarlığın başkenti denilmektedir. Çok yazık ki, şimdilerde firatın sularına gömülen başkent demememiz gerekir. Çünkü Samsat henüz tarihi tam aydınlanmadan ebediyen sulara gömüldü.

Komagene Krallığı'nın başkenti Antiochos döneminde doğu ile batı arasındaki ticaretin merkezi haline getirilen samsata o dönemde yerli Komagene halkının Med – Pers, Romalılar, Yunanlılar ve Arapların bir arada yaşadığı bir metropol kent niteliğindedir.

Zeugma

Komagene uygarlığının çok renkli çok kültürlü ideolojik ve siyasi niteliklerin sanat dilindeki en muhteşem ve parlak ifadesi Zeugma'da ortaya çıkarılmıştır. Daha henüz keşif edilen ve de tıpkı Samsat gibi büyük bir kısmı gün yüzüne çıkarılmadan baraj suların altında kaldı. Zeugma'nın saraylarındaki tabanları süsleyen mozaikler Komagene uygarlığı ve kültürünün aynası gibidir.

Sonuç olarak denilebilir ki, küçük bir devlet olmasına rağmen Komagene Krallığı dönemin Roma, Pers gibi güçlerine karşı direnip ayakta kalmışsa bu onun askeri gücünden önce ve ondan daha çok kültürel üstünlüğü sayesinde olmuştur. İlk

çağ klasik dönemine ait Kürt kültür zincirinin bu en son ve en parlak halkası genelde Kürt kültürünün ne denli köklü, sağlam ve zengin olduğunu, Kürtlerin halk olarak şimdiye dek ayakta kalmasının esasında her şeyden çok bu kültüre borçlu olduğunu ortaya koymaktadır.

4. BÖLÜM

MİTANNİLER

MİTANNİ ÜLKESİNİN YAPILANMASI VE UYGARLIK TARİHİNE YAPTIĞI KATKI

MİTANNİ ÜLKESİNİN YAPILANMASI VE UYGARLIK TARİHİNE YAPTIĞI KATKI

MİTANNİLER

Kürtler, Aryen dil-kültür grubuna girmektedirler. Bu kültürün uygarlığı doğuran ana nehir olduğu kabul gören bir husustur. Kürtler bu grup içinde güçlü bir etnik kol olmakla beraber coğrafya olarak da bu kültürün doğuşunda, gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. Proto – Kürt Mitanniler de bu kültür grubunun içerisinde ayrışan etnik bir kol olarak uygarlık tarihine önemli katkılarda bulunmuştur.

Kürtlerin bilinen ilk ataları Hurrilerdir. MÖ 3000’lerde merkezi bir yapıya sahip olmamakla beraber Kürdistan’ın hemen, hemen her alanında yerleşik konumdadırlar. Etnik olarak kökenleri ilk belirginleşen toplulukların başında gelmektedir. Proto – Kürt Hurrilerden sonra Mitanniler ikinci kuşak Hurri kökenli uygarlık dalgası olarak daha da genişleyip imparatorluk benzeri siyasi yönetimlere geçerler. Özellikle Orta Mezopotamya kaynaklı Mitanniler bu hususta rol oynuyorlar.

İnsanlığın bu coğrafyada (Mezopotamya özellikle verimli Hilal’de Toros – Zagros dağ silsilislerinde) yoğunlaşmasının en önemli sebebi iklim ve coğrafyanın elverişli olması dolayısıyla barınma ve beslenmeye olanak sağlanmasıyla ilgilidir. Neolitik Devrim’in (Tarımsal Köy Devrimi) ana merkezinin

Mezopotamya olduğu ve burada özellikle Verimli Hilal coğrafyası nedeniyle Kürdistan ağırlıklı bir toplumsal yerleşikliği ortaya çıkaran birçok kazı çalışmalarıyla kanıtlanmış durumdadır.

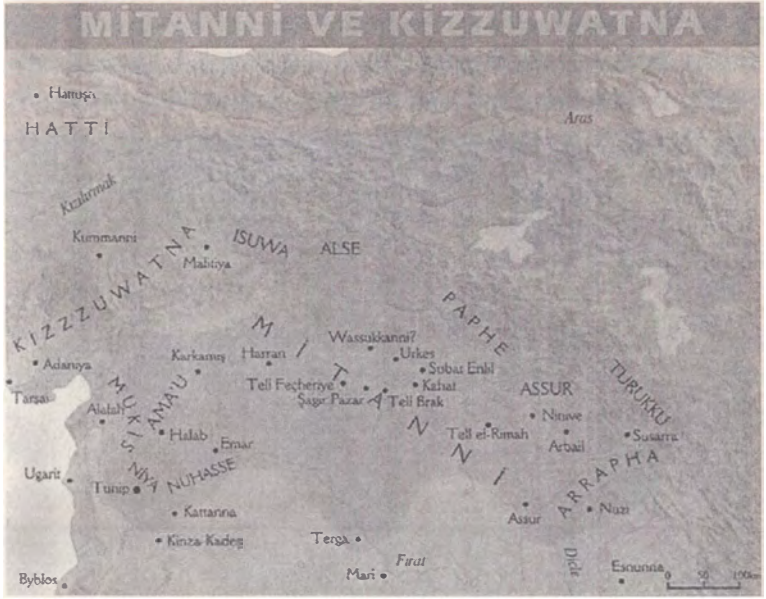
Mitanniler, Hurri konfederal sistemi denemesinden sonra kurulan daha geniş bir federasyon konumundadır. Habur Çayı'nın doğduğu yerde "Wajukani" adlı bir kent merkezine sahip oldukları buradan çıkan tabletlerden anlaşılıyor. Tarihte "Aryen Hanedanlığı"nın ilki olan Mitanni Devleti'nde Hurri dil grubu konuşulmaktadır. Orta Mezopotamya'da bugünkü Urfa, Mardin, Diyarbakır, Şırnak ve Şengal arasındaki bölgede hüküm sürmüşlerdir. MÖ 1500 –1250 yıllar arasında bir dünya imparatorluğuna dönüşüp başkentinin Mardin yakınlarında Wajukani adlı bir şehir olduğu tarih kaynaklardan anlaşılıyor.

MİTANNİ ÜLKESİ ve COĞRAFYASI

MÖ 3000'lerde Sümerler tarafından Hurriler olarak genel bir isim altında tanımlanan bu toplulukların MÖ 1650'lerde daha kuzeyde Kaniş ve Hatuşan merkezli Hitit Wajukani (xoşkani; güzel pınar, hoş pınar, bugünkü Ceylanpınar) merkezli Mitanniler adında iki güçlü siyasi birlik kurdukları görünmektedir. Mitannilerin Kerkük'te – Zagroslara, Tel Alala Amanoslara kadar genişledikleri MÖ 1400'lerde Mısır ve Hititlerle birlikte üçüncü büyük siyasi ve kültürel güç olduğu birçok belge ile kanıtlanmaktadır.

Mitanni Krallığı MÖ 1500'lerin başında Kürdistan coğrafyasının kuzeybatısında bir üst medeniyet olan Hurriler tarafından kuruldu. Hititlerin belgelerinde geçtiği haliyle isimlendirilen bu ülkenin kendi dilinde hangi adla anıldığı henüz tespit edilmemiş olmakla birlikte büyük kanı onların da çağdaşları Asurlular gibi ülkelerine "Hanigalbat" adını verdikleri yönündedir. Mitanni Krallığı, Fırat kıyısındaki Karkamış kentinden başlayarak Belih ve Xabur'u da çevreleyip Nisibis

(Nusaybin)'e kadar uzuyordu. Doğuda Bitlis kuzeyde Elazığ ve Malatya'yı içine alıp güneyde Atepo (Halep) ve Nuzzi (Kerkük) kentlerini kapsıyordu. Kuzey ve batısında Hititlerin bulunduğu ülkenin güneyinde Asurlular doğusunda ise diğer Hurri kabilelerinin oluşturduğu küçük krallıklar bulunmaktadır.

Arkeoatlas-30181 mit anniler konfederasyonunun haritası

Coğrafi konumları Mitannileri başarılar elde etmede ve genişlemesinde önemli bir etkiye sahipti çünkü Mezopotamya'dan Karadeniz'e Mısır ve Akdeniz'e giden önemli yollar bu ülke sınırları içinden geçmektedir. Mitanniler güçlenerek devlet sistemine geldikleri aşamada farklı devletlerin saldırılarıyla karşı karşıya gelmişti. Mitannilerin MÖ 1440 yıllarında Kral I. Sauşsttar zamanında sınırları Kerkük'ten Zagroslara, Tel Alala'dan Amanoslara, Filistin ve Mısır sınırına dek uzanıyor; kuzeyde Milidia (Malatya), güneyde Suriye ve Musul yöresini içeriyordu.

Kürdistanda Proto- Kürtler Hurrilerin devamı olan Mitanniler ilk Aryen hanedanlığını olmuştur. Mitanniler ilk defa batı Kürdistandaki Diyarbakır, Urfa, Mardin, Şırnak ve Şengal arasındaki bölgede ortaya çıktı. Giderek büyüyen Mitanniler, MÖ 1500 – 1250 yıllarında bir dünya imparatorluğu haline geldi. Bu dönemde Kürt dağlarının önemli bir kısmını kendi yöntemlerine tabii kılmışlar. Güç ve zenginlik bakımından Mısır, Hitit ve Babil imparatorlukları ile aynı düzeye ulaşmışlardır.

(Mitanni konfederasyonu m.ö 1500-1250 yıllar arasındaki hüküm sürdüğü coğrafi alan)

Erken Hurri Kültürü

Proto -Kürtler olarak adlandırılan Sümer öncesi topluluklardan en belirgin olan ve öne çıkan, hemen hemen tüm tarihçiler tarafından Kürtlerin ataları olarak değerlendirilen Hurrilerdir. Başta bir deyimle Kürt etnistenin ilk defa

Hurriler adıyla MÖ 3000'lerde tarihin feneriyle temas ettiğini görmekteyiz. Bu aynı zamanda Kürt kültürünün belli bir ad ve kimlikle tarih sahnesine çıkışıdır. O dönem çok etkili olan Hurri kültürü bütün bölge üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğu için görmezden gelinecek gibi değildi ve döneme ilişkin hemen tüm kaynaklar buna geniş yer vermişlerdir. Fakat nadiren de olsa bilimsel objektifliğin asgari geleneğini gözeterek gerçek adıyla dile getiren kaynaklar “*Erken Hurri kültürü*” başlığıyla vermişlerdir. Olgunun üzerine uygun adlandırma bizce de budur.

A.Öcalan: “*Hurriler, MÖ 6000'lerdeneolitik kurumsallaştıran ve Tel Halaf kültürünü şekillendiren toplulukların devamıdır.*” derken o döneme ait kültürün “*Erken Hurri Kültürü*” olduğunu teyit etmektedir.

MÖ 2100. yıllarında Akad dönemin sonlarında Hurri dilinde yazıtlar bulunmuştur. Yukarı Habur'da ve diğer yörelerde bulunan MÖ 1800'lere ait yazıtlar Hurri dilin daha o dönemde edebi konularda kullanılıyor olmasıyla Hurri dilinin olgun ve gelişkin bir dil olduğunu gösteriyor.

Hurri kültürü Hitit ve Asur'u büyük ölçüde etkilenmiştir. Çok sayıda Hurri tanrısı Hititler tarafından da benimsendi. Hurrilerin baş tanrısı olan Fırtına Tanrısı Teşup ile karısı Hepat Hitit tanrıları arasında ön sırada yer aldı. Güneş tanrısı Şimegi, Ay tanrısı Kuşuh, Yıldız Tanrısı Şauşka ile Dağ tanrıları Namini ve Hazzi de Hitit tanrıları arasında yer alan önemli Hurri tanrılarıdır. Hint kökenli İnra, Mitra, Warına gibi tanrılarda Hurriler yoluyla Hititlere geçmiştir.

Erken Hurri kültürü kalıntılarından Hurri bölgesinde ele geçirilen seramik çeşitlerinin formu dikkat çekmektedir. Hemen hemen benzer renk biçim ve benzer süsleme özelliğini gösteren seramik çeşitleri ana hatları ile yerli karakteri göstermektedir. Hurri kültürünün temsilcisi Tel Halaf kültürü Mezopotamya'nın orta kalkolitiğini temsil etmektedir.

Doğudan Med Dağları olarak bilinen Demavend Dağları'ndan batıdan Amanos dağları, kuzeyden Anti Toros, Ağrı Dağı'nın kuzeyinden Seven (Gökçe) Gölüne, güneyde Suriye platosu ve Basra körfezinin kuzeyindeki dağlık alan arasında kalan Kürt coğrafyasında tarihin en eski çağlardan beri dilleri Aryan dil grubundan olan ve Aryen boylarından gelen Hurri boylar yaşamaktaydı.

Hurrili boyların yaşadıkları bu geniş coğrafyadaki bölgeler aşılmaz dağlar, derin vadilerle bir birinden ayrılıyordu. Bu aşılmaz dağlar derin vadiler aşıldığında bu coğrafyada homojen bir kültürün olduğu görülmüştür. Hurrili boylar aralarındaki bu aşılmaz dağlar, derin vadilerde birbirinden habersiz kendilerini var eden tarihin derinliklerinden çıkararak ve tarihte Hurri kültürü olarak bilinen kültürü yaratmıştır.

Hurrili boylar tek tip bir kültür yaratmalarına karşın ayrı bölgelerde yaşıyor olmalarından ötürü aynı anda devlet düzeyinde örgütlenerek tarih sahnesine çıkmamışlardır. Hurrili boylardan bazıları henüz feodal beylikler halinde yaşarlarken bir başka boylar bağımsız boy beyliklerinin birliğinden kurulan beylikler konfederasyonu düzeninde yaşıyorlardı. Bunlardan bazıları, örneğin Hurrilerin devamı olan Mitanniler orta ve yukarı Mezopotamya'da büyük bir devlet kurmuşlardır. 250 yıllık bir imparatorluğa dönüşmüştür.

Hurri dilindeki bilinen en eski yazılı belge Mardin'in güneyindeki Urkiş şehrinde bir tapınağın kurulmasıyla ilgili. MÖ 2000'lerde Kral Tiş – Atal tarafından Tanrı Nergial'a ithaf edilen ve tapınakta bulunan ilk yazılı tablettir.

Hurri - Mitanni Kültürün Yeri ve Önemi

Hurri, Mitanni dil – kültürü Aryen toplumlarının ilk çağda geliştiren ve uygarlığı büyük kazanımlar elde eden kendi dönemleri itibarıyla en gelişkin topluluklardı. Hurri Mitannilere ait pek çok

belge Suriye’de Fırat kıyısındaki Tel Hadid (eski Azzu) ve Kerkük civarında yapılan kazılarda bulunmuştur. Hurri ve Mitannilerde sınıf, rülbe ve mesleki bakımından toplumsal farklılaşmanın çok belirgin olduğu görülmekte savaş arabaları kullanan bir zümre kentlerdeki üst kastlardan birini oluşturuyordu. Tarım ve ticaret yoluyla büyük servetler edinen bir zümre vardır. Hukuk sistemi Babil hukuk sistemine göre düzenlenmiştir.

Hurri- Mitannilerin dini inanışları mitolojilerine de yansıtılmıştır. Yarattıkları mitolojileri ülke sınırlarını aşarak Hitit ve Fenikeliler aracılığıyla Yunan- Helen ülkesine ulaşmış o ülke halklarının düşüncelerini etkileyerek evrensel boyut kazanmıştır.

Batıda Kızılırmak, kuzeyde Karadeniz ile doğuda Toroslar arasında Anadolu yaylasında bulunan Hititler, doğuda Toroslar, Van gölü ve Zagros dağları arasından güneyde Mezopotamya ovasına kadar uzanan bölgede Hurri- Mitanniler, Babil’de Hamburabi sülalesi yıkıldıktan sonra Kasitler ile yan yana yaşamışlardır. Bu iki bölge yalnız etnik ve siyasi bakımından değil aynı zaman da dil, edebiyat, din, kültür ve adet bakımından ayrılıklar göstermiş ve karşılıklı olarak birbirlerini etkilemişlerdir.

Hurrilerin uygarlık alanında kendilerine özgü bazı yaratıları vardır. Özellikle mitoloji, din ve yazı alanlarında önemli yapıtlar ortaya koymuşlardır. Bu alanda diğer komşuları ile birlikte Hititleri de etkileri altına almışlardır.

Son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar sonucu bir belge ortaya çıkarılmıştır. Bu belge Mitanni Kralı I. Sauşsattar tarafından yazılmıştır. Bu yazı 600 satırdır ve Hurri dili ile kaleme alınmıştır. Araştırmacı Roches’e göre bu belgede kullanılan dil Aryan kökenli bir dildir. Bu dil Mitannileri takip eden Nairi ve Urartu dilinin aynısıdır.

Mitanniler hakkındaki yazılı kaynaklar, her ne kadar, o zamanın dış ülkelerle yazışmalarında Akadca yazılmış iseler de, Mitannilerin resmi dili Hurrice’dir. Bunun böyle olduğu

sadece Mitanni Kralı Tuşratta'nın Mısır kralı Amenhotep III.'e yazdığı Hurrice mektuplardan değil, Tuşratta'nın mektuplarını yazan yazıcıların Akkadca karşılıklarını bilmedikleri kelimelerin yerine Hurrice kelimeleri kullanılmalarından da anlaşılıyor. Kral Tuşaratta kendisini Boğaz Köy'de bulunan belgelerde Hurrili olarak belirtir.

Hurri – Mitanni sanat ürünü olan renkli seramiklerin merkezi aynı zamanda Hurrilerin sanat merkezi olan ve Habur Irmağı kaynağının güneyindeki Tel Halaf şehridir. Alman araştırmacı Maxvon Oppenheim tarafından ortaya çıkarılan Tel Halaf boyalı seramikleri MÖ 3000 yılına tarihlendirilmiştir. Oppenheim 1911 yılında Tel Halaf'ta başladığı kazıları 1927 ve 1929 yıllarında sürdürmüş ortaya çıkardığı seramiklerde açık arka planın üstüne renkli boyanmış kırmızı, siyah, kahverengi renklerle işlenmiş karışık motiflerle yapılmış süslemeler vardır. Hurri – Mitanni seramiklerinde görülen geometrik motiflerde kahverenginin tonları yanında siyah renk de kullanılmıştır.

Hurri- Mitanni seramikleri Toroslardan Anti Torosların hemen güneyindeki alanı kaplar ve Tel – Halaf ile çağdaş olan başka sanat merkezlerinde yine Hurrili halk tarafından üretilmiştir. M. E. E. Mallowan 1922-1933 yılları arasında Kerkük ve Ninova duvarlarının hemen ötesindeki bölgede yaptığı kazılarda yığınla Hurri – Mitannilere sanat merkezliği yapmış Tel Halaf çanak çömleği parçalarına rastlanmıştır. Bu da açıkça gösteriyor ki bu bölgede Hurri – Mitannili boylar vardır ve onlar da aynı tür seramiği üretmişlerdir. Bu da Hurri homojen kültürünün bir örneğidir.

Tel Halaf Mezopotamya'nın orta kakolitiğini temsil etmektedir. Diyarbakır ovasında bulunan Gırıke Hacıyen'de görülen Tel Halaf seramiği, Maraş Ovası'ndaki Sokça Gölü'nde de ortaya çıkarılmıştır. Bu seramikler aynı zamanda Nusaybin bölgesinde bulunan Şagar, Buzsar, Irak, Kürdistandaki Arpacıya ve Tepe Gaura ile de yakınlık gösterirler.

Hitit efsane ve destanlarının da kaynağı genellikle Hurrilerden alınmıştır. Bu efsanelerden biri Fırtına tanrısının bir ejderha ile savaşını anlatır. Buna göre kişi ve kötülüğü temsil eden ejder yenilir ve bereketli mutlu günler başlar. Bu efsane ozanlar tarafından bahar bayramında okunurdu Kawa'nın Dahak'ı yendiği Newroz efsanesini andırması bakımından ilginçtir. Boğaz Köy'deki kazılarda Mezopotamya kökenli ünlü Gılgameş destanının Hurri dilinde örnekleri bulunmuştur. Tanrıları anlatan Kumarbi destanı ile Yılan Hedammu efsanesi Avcı Keşşi masalı ve Gurparanzeh destanı da Hurri kökenlidir.

Hitit mühür ve kabartmalarında Hürri ve Mitannilerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Hitit dilinde Hurri kökenli çok sayıda sözcük bulunmuştur. Boğaz Köy kazılarında Hurri dilinde yazılmış metinler de bulunmuştur. Duaların bir bölümü Hurrice yapılmaktadır. Bu da Hitit sanatı inançları üzerinde Hurri ve Mitannilerin etkisini göstermektedir.

MİTANNİ DEVLETİNİN İDARİ YAPILANMASI

Hurri – Mitanni Dönemi

Hurrilerin Mitanni boyu başlangıçta, Fırat Nehri ile Habur Nehri'nin arasındaki dağlık bölgelerde yaşıyorlardı. Mitannilerin sınırları değişik dönemlerde çok genişlemiştir. Araştırmacı Ungand'agöre Mitanniler, Hurrilerin Ortadoğu'daki torunlarıdır. Mitanni Devleti de Ortadoğu'da kurulan ilk devlettir.

Mitanni Devleti Hurrili boylar tarafından yönetiliyordu. Mitanni Devleti'ni yöneten kralların adları birer Aryan adıdır. Mitanni soyluları da Mazianni adı ile adlandırılıyorlardı. Bu ad bir Hurri adıydı. Buna göre Mitannili soylular da Hurrili idiler.

Hurriler MÖ 1700 yılların ortalarında Hititleri yenerek başkent Hattuşaş'ı ve tüm Hitit ülkesini ele geçirip iki yüz yıl

süre ile yönettiler. Hurri İmparatorluğu bugünkü Türkiye Kürdistan'ının tamamını ve diğer Kürd bölgelerin de içine alıyordu. Ayrıca batıda Kilikya'yı, güneyde Suriye ve Kenan ilerini de kapsıyordu. Başkentleri günümüzdeki Urfa olduğu saptanmıştır.

Hurri devletinin kuruluşu Alalah'daki Kral İdrimin'in yazıtlarında ve Nazi (Urfa) daki birkaç yazıtta kanıtlanmaktadır. Burada MÖ 1600 yılların ilk yarısında Hurrilerin Hitit Kralı Muşilişin, Aleppo (Halep) ve Babil'deki zaferinden kısa bir süre sonra MÖ 1500'lerde ve MÖ 1400 de kuzey Mezopotamya ve Suriye'de, Hitit devleti ile Mısırın 18. hanedan firavunları ile eş değerde, eş kuvvette sayılacak bir devlet kurulmuştur. Bu ülkenin kralları Aryen adları taşıırken Marianni diye adlandırılan soyluların adlarına bakılırsa Hurrili olduklarını görmektedir. Soyluların ve hükümdarların haberleşmede kullandıkları dil Hurrice'dir.

Hurri- Mitanni ülkesi MÖ 1530 yılında Mitanni Devleti'nin kurucu Kralı Barattarna tarafından yönetilmekteydi. Mitanni yine MÖ 1500 yıllarında Alalah, Alalaha bağımlı olan Niia, Amu ve Allepo ya sahipti. Ama Mitanni'nin Ugarit, Tunip ve Qatana üzerinde etkisi küçümsenemez Kral Barattarna öldüğünde cesedi Hurri geleneğine göre yakılmıştır.

Hurri- Mitanni Ayrışımı

Mitanniler, Dicle-Fırat arasındaki kuzey ve orta Mezopotamya bölgesinde bir devlet kurmuşlardır. Diyarbakır çevresinin kuzeybatı batı ve güneybatı bölümü de Mitanni ülkesinin sınırları içerisinde kalıyordu. En parlak çağını yaşadığı MÖ 1400'lü yıllarda Hurri egemenliği altındaki bölge Hurriler ve Mitanniler olarak ikiye ayrıldı. Hurri adı kuzeyde kalan bölge için, Mitanni ise güneyde kalan bölge için kullanıldı. Zamanla Mitanni Devleti Mısır devletinin rakiplerinden biri oldu. Aslında

Mitanniler, “Hanigalbat” olarak bilinen yukarı Mezopotamya’da hâkimiyet kurmuş halkına “Hurri” denilen bir imparatorluktur.

Hurri bölgesi ayrı şehirlerden oluşuyordu. Her şehrin işleri o şehrin kralı tarafından yönetiliyordu. Tüm Hurri şehirleri Zagros dağlarından Akdenize kadar olan geniş bir alanda yer alıyordu. Hurrilerin en verimli şehirleri Arrafa, Nuzzi, Mukiş, Armur, Arapa, Taita, Karkamış şehirleridir. Bu küçük şehirlerde tüm Hurri Krallığı sınırları içinde dağınık durumdaydılar. Ayrıca Diyarbakır yöresinde “Amedanu” adında bir Hurri bölgesi vardı. Eski Hurri şehirlerinin bulunduğu bölgeler Van gölünün güneyinde Dicle nehrinin orta bölgelerinde bulunuyordu.

Bunlardan başka Hurrilerin; Hangalbat (Şırnak, Nusaybin, Waşukani, Şangal arasındaki kalan bölge) adındaki bölgeydi. Asur Kralı Şamsi Adada (MÖ 1748-1716) Babil Kralı Hammurabi döneminde Hurri bölgesinden kuzey Suriye ve Anadolu’da Hititlerin yerleştiği bölgeye bir Hurri göçü başlamıştır. Bu göç Van gölü çevresindeki bölgelerden Zagros dağlık bölgesine, yukarı Dicle boylarındaki bölgelerden kuzey Suriye, Filistin ve Anadolu’ya doğru bir Hurri göçü olarak başladı.

Hurriler, MÖ 1760’larda Dicle ile Zap ırmaklar arasındaki Asur ülkesine güçlü saldırılarda bulunuyorlardı. Hurrilerin bu güçlü saldırıları onların bir devlet organizasyonu kurduklarını göstermekteydi. Yine bu dönemde Hurriler güçlerinin en üst noktasında ataklar gerçekleştiriyorlardı. Bu dönemin güçlü devletlerinden Babil Kralı Hammurabi’nin Mari yazıtlarında Hurrilerden söz etmektedir. Bu belgelerden bazıları Dicle ve Zap ırmakları arasında ortaya çıkarıldı.

Hurrilerin kuzey Suriye’de görülmesi Hammurabi döneminde başlamıştır. Mari arşivlerinde çok sayıda Hurri kişi adları bulunmaktaydı. Bu adların çoğunluğu Marilerin sıkı ilişki içinde bulunduğu Allapoo (Halep) şehrinde bulunmaktaydı. Mari arşivlerinde sırf Hurice olan yazıtlara bile rastlanmıştır. Kuzey Suriye’deki Tel Atşana halkının çoğunluğunda o dönemde

Hurrilerdi. Bu şehirde çok sayıda Hurri tanrısına tapınılmaktaydı. Mitanni Kralı Sauşsattar'ın egemenliği altındaki bölgelerin bir parçasını oluşturmuşlardır. Raş Samara'da çok sayıda Hurrice yazılmış belgeler bulunmuştur. Kutsal kitap İncil'de de Hurrilere yer verilmektedir. İncil'deki "Hori" mağara halkı olarak gösterilmiştir. Hurrilerin mağarası çok olan yerlerden geldikleri söylenmiştir.

Hitit kaynaklarında genellikle bu boy birliklerini ve ülkelerini Hurri ülkesi olarak belirtirler. Mitannilerin Hurri boylarında olması nedeni ile "Hurri Ülkesi" terimi Mitannilerle anlamdaştır.

Mitanni adı normal olarak ve çoğunlukla Sar Mitanni ve Mitanni kelimelerinde geçmektedir. Mitanni teriminin politik anlamında kullanılması az da olsa coğrafî anlamda kullanılmasıyla paralel gitmektedir. Boğaz Köy'de bulunan yazıtlarda Hur-la-aş, kur-e, Mi-it-ta-an-ni ile Kur-kur-meş Hurri ve mit-it-tan-ni ile değiştirilerek kullanılmıştır. Pani Şarr Mitanni ve Pani-Mare, Hurri, (Mitanni ve Hurri krallarından önce) ve Anaku Mattiwaza mar şarri ve ine nu mare Hurri (ben Mattawa kralın oğlu ve Hurriler) gibi geçen kelimelerden anlaşıldığı üzere Mitanniler kendilerini Hurrili olarak tanıtmaktadırlar. Yukarıda anlatıldığına göre Mitanniler Hurriler ile birleşip kendilerini Hurrili olarak gösteriyorlardı.

Hurriler MÖ 1600 yıllarında Mezopotamya ve Suriye'de çok sayıda küçük devletler (krallıklar) kurmuşlardır. Hanedanlar Hint-Avrupa adlar taşıyanlardı ve bir konfederasyon görünümündeydiler. MÖ 1500'lerin başlarında Hurri egemenliği altındaki bölge Hurri – Mitanniler diye ikiye ayrıldı. Hurri adı kuzeyde kalan bölgeye, Mitanni adı ise güney için kullanıldı. Zamanla Mitanni güçlendi ve öne çıktı. Hurriler ve Mitanniler arasındaki coğrafî sınırlar da pek belirgin değildir. Hatta Mitanni Devleti yine ikisinin adıyla "Hurri – Mitanni Devleti" olarak adlandırmaktaydı.

MİTANNİ DEVLETİ (KONFEDERASYON)

Mitanniler Hurri konfederel sistemi denemesinden sonra kurulan daha güçlü bir federasyon konumdadır. Tarihte Aryen Hanedanlığı'nın ilki olan Mitanni Devleti'nde Hurri dil grubu konuşulmaktadır. Ağırlıklı olarak orta Mezopotamya'da bugünkü Urfa, Mardin, Diyarbakır, Şırnak ve Şengal arasındaki bölgelerde hüküm sürmüşlerdir. Bu MÖ 1500 – 1250 yılları arasında bir dünya imparatorluğuna dönüşüyor. Başkentinin Mardin yakınlarında bir yer olan "Vrajukani" olduğu tarih kaynaklardan anlaşılıyor.

Mitanni devleti 250 yıllık tarihi boyunca birçok yeri ele geçirmiş, ülke sınırlarını sürekli genişletmiştir. Ele geçirdikleri sınırlarda ülke yönetiminde büyük başarılar elde etmişlerdir. Ele geçirdikleri sınırlar arasında Arfa (Kerkük) Krallığı ve Mukkis (Hatay) krallığı da vardır. Mitanniler ülke yönetiminde de büyük başarılar elde etmişlerdir. Hem coğrafi konumları gereği hem de yönetimindeki politik güçleri başarıyı ve genişlemeyi beraberinde getirmiştir.

Mitanni Devleti Mezopotamya'yı içine aldığı gibi Arfa ve Mukiş gibi küçük krallıkları da kapsamakta ve karşılaştığımız birçok terim imparatorluğun büyüklüğünü senbolize etmektedir. Bu terimler Hanigalbat, Subartu, Nehri ve Marani'dir. Hanigalbat terimi Akad dilinde ve Mitannileri adlandırmada kullanılmıştır. Nahirma, Mısırlılar tarafından verilmiş, Mısır dilinde bir terimdir. Fırat ve Asi ırmakları arasında bulunan Mitanni bölgesine verilen addır.

MÖ 1500'ler Mitanni uygarlığının genişlediği ve belirleyici bir güç haline geldiği önemli bir dönemdir. Çünkü bu dönemde Mitanni uygarlığının sınırları Fırat Nehri, Belh Irmağı ile yukarı Asroen adındaki bölgeye Kerkük'ten Zagroslara, Tel Alala'dan, Amanoslara, Filistin ve Mısır sınırına kadar uzanıyor. Kuzeyde Milidia (Malatya), güneyde Suriye ve Musul yöresini kapsıyordu.

Bununla beraber Mitannilerden olan “Tankik Albat” sülelesi de Nusaybin (Nisibis) kentinde bir hükümet kurmuştur.

Mitannilerin iki yüz elli yıllık tarihleri devletin Asurlar tarafından ortadan kaldırılışına kadar olan süreçte üç Mitanni Kralının yazıtlarından öğrenilmektedir. Bu krallar Sauşsattar, Tuşratta ve oğlu Mattiwaz’dırlar. Diğer kralların yönetimlerine ilişkin bilgiler Hitit, Mısır ve Asur yazıtlarından öğrenilmektedir. Mitannilerin birinci kralı Pirta’nın oğlu Şuttarna I. dir. Bu krala ait mühür Alalah şehrindeki belgelerde görülmüştür. Şuttarna’dan sonra belgelerde kral Sauşsattar’ın adına rastlanmaktadır.

Hurri Mitanni devleti en parlak dönemini Sauşsattar zamanında yaşamıştır. Bu kral Mitanni tahtına geçtiğinde ilk önce Mısır’ın 18. hanedan sülalesinden olan III. Totmosis (MÖ 1493-1440) tarafından önceden ilhak eden kuzey Suriye’deki Ni, Nuhaşşa, Mukiş (Hatay) gibi önemli şehirleri geri aldı. Daha sonra doğuya bir sefer yaptı. Asur kentini zapt ederek buradaki II. Şamsi Adad Hanedanlığına son verdi ve bu bölgeye kendine bağlı krallar atadı. I. Sauşsattar ölümünden sonra yerine I. Artatama geçti. I. Artatama döneminin en önemli olayı Mitanni Kralı ile Mısır Firavun’u IV. Totmosis arasında bir dostluk ve barış antlaşmasının imzalanmış olmasıdır. Bu bir barış antlaşmasıydı (MÖ 1412-1402) Bu husus Mitanni Devleti’nin eriştiği uluslararası itibarının büyüklüğüne ve politik bağımsızlığına işaret etmektedir.

Yine Mitanni Devleti’nin önemli ve Ortadoğu’da kendi döneminde üçüncü bir güç olduğunu ortaya koyan Kadeş Savaşı’nda yapılan barış antlaşmasıdır.

Mitanni ve Hitit itifakı, Mısır Devleti’ne karşı savaşıyor. Bu savaşların ardından üç büyük devlet arasında ünlü “Kadeş Antlaşması” imzalanıyor. Bu antlaşma insanlık tarihinin bilinen ilk yazılı antlaşmasıdır. Bu antlaşma günümüzde Birleşmiş Milletler Genel Merkezi’nin duvarında asılıdır. Kadeş

Antlaşması; barışı, kardeşliği, huzuru sağlayan ve devam ettiren bir antlaşma olmuştur.

Kadeş Antlaşması'nda, Hurri-Mitanni Tanrıları; İnda, Mitra, Varuna adına yemin edilmiştir.

Mitannilerin devlet yapılanmanın sembolü

Yönetim İdari Yapılanma ve Kral Listesi

Mitanniler Babil'in kuzeyinde Dicle-Fırat arasındaki bölgede (orta ve kuzey Mezopotamya) kurdukları devlet, Hurri boyların en belirgin ve merkezi bir yapılanması olan Mitanni boyudur.

Mitanniler diğer Hurri boyları ve aşiretleri de bünyesinde toplayarak bir "aşiret federasyonu" biçiminde Diyarbakır, Mardin, Şırnak ve Şengal arasındaki bölgede devletleşmeye geçmişlerdir.

Mitanniler bir aşiret federasyonundan imparatorluğa doğru evrilmiş bir devlettir. Bu devlet içinde birçok ufak krallıklar ve hükümet nezdinde şehirler mevcuttur. Mitanni Devleti, konfederasyon biçiminde bir devlet sistemi ile yönetildiği görülmektedir. Bu krallıklardan Arfa (Kerkük) yöresinde, Mukus Krallığı (Hatay) çevresinde yine aynı zamanda Nusaybin (Nisibis) “Tankik Albat Sülalesi” Nusaybin Kent Hükümeti kurulmuştur. Yani Mitanni Devleti (konfederasyonu) küçük şehir ve bölge krallıklardan meydana geliyordu.

Mitanni Devletin başkenti merkez bölgedeki Wajukani (Serekaniye) idi. Wajukani daha sonraları yer yer saldırı ve yıkımlara uğraması nedeniyle devletin merkezi yine Mardin yakınındaki *Taida* şehrine taşınmıştır.

Mitanni Konfederasyonu Fırat kıyısındaki Karkamış kentinden başlayarak Belih ve Xabur’u da çevreleyip Nusaybin (Nisibis)’e kadar uzanıyordu. Doğuda Bitlis; kuzeyde Elazığ, Malatya’yı içine alarak; güneyde Aleppo (Halep) ve Nuzzi (Kerkük); batısında Alala, Amanoslara kadar olan bölgeyi kapsıyordu. Kuzey ve batısında Hititlerin bulunduğu ülkenin güneyinde Asurlular, doğusunda ise diğer Hurri kabilelerin oluşturduğu küçük krallıklar bulunmaktaydı.

Hurri Mitanni boyların bir araya gelerek konfederasyon şeklinde bir toplumsal düzen sürdürdüklerini günümüz Kürt coğrafyasında Kürdistan’da yakın zamana kadar güçlü bir şekilde varlığını koruduğunu, hatta bazı bölgelerde belirgin bir şekilde yaşadığı görünmektedir.

Günümüzde bu durum tüm Kürt coğrafyasında izlenebilmektedir. Örneğin Mardin, Midyat ve Nusaybin ilçelerini kapsayan “Dekşuri ve Hewerki adı altındaki konfederasyon düzeyinde iki bend (boy) olduğu, bu iki aşiret diğer komşu yöreleri de içine alabilecek etkinliğe ve güce sahip olduğu gerçeğidir. Yine Diyarbakır, Karacadağ ve Derik; Mazıdağ ve Kızıltepe’yi de içine alan geniş bir bölgeyi kapsayan “Kikan

ve Millan Konfederasyonları”, Van, Bitlis, Muş, bölgelerindeki “Hasanan ve Haydaran Konfederasyonu” Şırnak’tan Hakkâri’ye kadar uzanan bölgedeki “Hacibeyran Konfederasyonu” bu tür bağlantılardır.

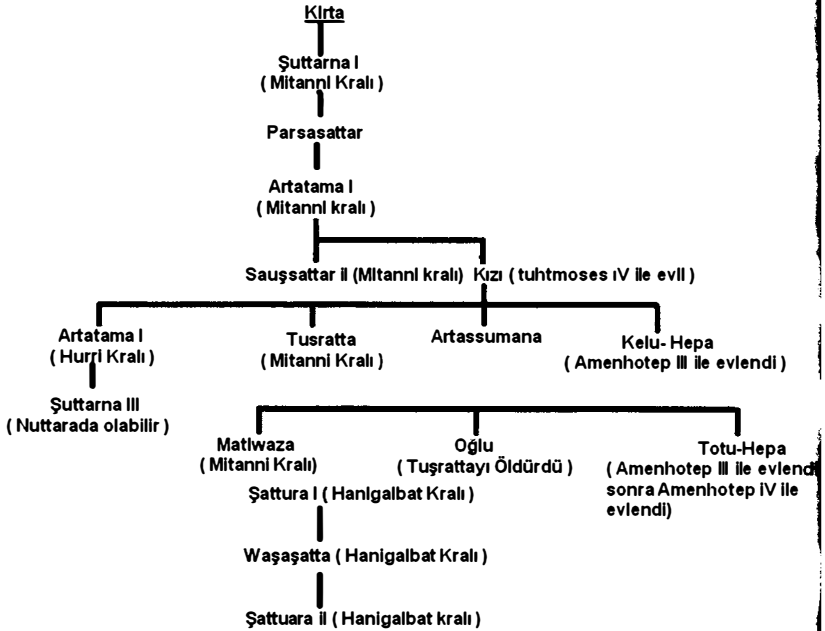
Mitannilerin Hurri dilini kullandıkları tarihi belgelerde ortaya çıkmıştır. Mitanni adı Hurrice’dir ve imparatorluğun mensuplarının önemli bir kısmında Hurrice konuşanlar olduğu anlaşılıyor. Nevar ki Mitannilerin kendileri için hangi ismi kullandıkları bilmemesine rağmen imparatorluk bir Aryen hanedanlığıdır. Aryen kökenli Mitanni, tekerlikli savaş arabaları gibi kültürel terimlerden anlaşılıyor. Tuşsratta, Artatama, Şattivaza ve Şawuşka gibi Mitanni yöneticilerinin isimleri erken dönem Aryen isimleridir.

Hurrilerin toplumsal yapılanma sisteminde görüldüğü gibi Mitannilerde de sınıf, rütbe, soyluluk ve mesleki gruplandırma açısından toplumsal bir tabakalaşma görülmektedir. Halk yapılanmasının en üst katmanını oluşturanlar, servetlere sahip olan zümre, devlet yapılanması içinde söz sahibi olmuştur.

Mitanni Kralları:

Kirta	(MÖ 1500 – 1490)
Şuttarna	(MÖ 1490 – 1470)
Baratarna	(MÖ 1470 – 1450)
Paşatatra	(MÖ 1450 – 1440)
Sauşattar	(MÖ 1440 – 1410)
Aratatama I	(MÖ 1410 – 1400)
Şuttarna II	(MÖ 1400 – 1385)
Artaşumara	(MÖ 1385 – 1380)
Tuşsratta	(MÖ 1380 – 1350)
Mattivaza	(MÖ 1350 – 1320)

Şattuara	(MÖ 1320 – 1300)
Vasaşatta	(MÖ 1300 – 1280)
Şattuara II	(MÖ 1280 – 1270)

* *Mitannilerin Kralliyet Şemasıdır.*

Ordu ve Askeri Yapılanma

Mitannilerin başarılı olmalarının nedeni, buldukları coğrafi konumları olduğu söylenebilir. Hatta bu önemli bir etkendi. Çünkü Mezopotamya'dan Karadeniz'e, Mısır'dan Akdeniz'e önemli yolların içinde geçtiği bir ülkeydi. Mitanniler'in yurdu ve güçlü bir orduya gereksim duymaktaydı.

Mitanni ülkesi coğrafi olarak çok önemli bir bölgedir. Akarsuların, vadilerin, verimli toprakların olduğu bir coğrafyadır. Çok çeşitli sebze, meyve yetiştiği; bahçecilik yapılabilecek iklim koşullarının varlığıyla dört mevsimin yaşandığı bir coğrafyadır. Sık dağları, geçit vermeyen kapalı ve her her türlü saldırıya karşı savunma avantajı sağlıyordu.

Mitanni çevresini saran üç büyük güçlü devlet ile dönem dönem itilaflar yaşıyordu. Kuzey ve kuzeybatısında Hititler, güney ve güneydoğusunda Asurlar, güneybatısında Mısır bulunuyordu. Bazen barışık, bazen itifak, bazen de savaş durumu kaçınılmaz oluyordu.

Mitanniler güçlü olabilmeleri ve güçlü devletlerini koruyabilmek için güçlü bir orduya ihtiyaçları vardı. Bunun için Mitanni Devleti başta orduya yeni bir sistem getirerek hiyerarşik yapılanmayı ve savaş düzenini yeni bir modelle sağlamıştır.

Askeri sistemde savaşların şartlarına göre şekillenmiştir. Savaşta atlı arabalar faal olduğu gibi piyadeler de şehir ve kale çevrelerini de koruma altına almışlardır. Askeri yapılanmaları birlikler şeklinde, 10 kişilik mangalar halinde oluşturmuşlardır. Komutanlarına Hurri diline göre “onbaşı” denilmiştir. At yetiştirmekle ünleriyle ve savaş arabaları kullanmalarıyla ünlü ve hatta bu atlı savaş arabalarını Mezopotamya’ya Suriye ve Mısır’a tanıttırmışlardı.

SAVAŞ VE İTİFAKLAR

Mitanni Hitit Savaş İtifak Ve İlişkileri

Hurri- Mitanni konfederasyonu dış ilişkilerinde hem coğrafi hem de kültürel bakımdan, en yakın olan halk, Hitit ve Hitit Konfederasyonudur. Bazen itifaklar, bazen de siyasi akrabalıklar olduğunu iki konfederasyon arasındaki savaşlarda görülmektedir.

Mitannilerin savaşlarda en çok kullandıkları savaş arabaları

En önemli itifakları Asur kolonelizme karşı birleşip Babil'i ele geçirerek (MÖ 1595)'te Babil'i Kasitlere bırakma itifaklarıdır. Yine ikinci önemli itifak Mısırlara karşı Kadeş Savaşı'dır. Bu savaşta tarihe ilk yazılı antlaşma (Kadeş Antlaşması) olarak geçer. Bu itifaklara ve siyasi evliliklere rağmen aralarında savaşlar kaçınılmazdır. Suriye ve Filistin üzerinde gerek Mısır, gerekse Mitanni Devleti'nin kontrolleri zayıfladığı için Hitit Kralı Şüpulülüma bu bölgeye yaptığı bir seferle bölgeyi Hitit topraklarına katıyor. Hititlerde fanatik din adamları yönetimi ele geçirince Mitanni Devleti ile olan ilişkileri giderek soğumaya

başlıyor. Hitit kralı Mitannilere karşı batıdan saldırıya geçiyor. Hititler bu saldırıyla geçmişte Mitanni Devleti'nin kaybettikleri yerleri almaya başarıyor.

Sonradan Hititlerle yapılan antlaşmalarla aralarında kan bağları oluşuyor.

“Hititlerle ortak bir düzeyde evlilikler yapılmaktadır. Aralarında güçlü kan bağları bulunmakta, siyasi düzeyde evlilikler yapılmaktadır. (Hitit imparatoru Şupilulama Mitanni Prensi Mativazaya “sana kızımı verdim adam gibi birlikte bölgeyi yönetelim” der.

Hitit Kralı Şupilulama Mitanni Kralı Mitawaza'ya kızı için söylediği tavsiyeler sıralamaktadır. “kral oğlu Mativaza Mitanni ülkesinde gerçek kraldır. Hitit ülkesinin kralının kızı ise Mitanni ülkesinin kraliçesidir. Sen ey Mitawaza odalıklarını yine tutabilirsin fakat hiçbir kadın benim kızımдан üstün olmamalı onunla eşit şekilde bir başka kadın oturmamalıdır. Benim kızımı başka bir kadının yerinde alamayacaksın Mitanni ülkesine ancak benim kızım kraliçe olacak” şeklinde ifade etmektedir.

Mukiş ve Arrafa bölgeleri Kral Matiwaza döneminde Mitanni egemenliğinden çıkarak bağımsız kaldılar. Bu ayrılmadan sonra Mitanni Krallığı'nın sınırları yalnız Suriye toprakları arasında kaldı. Kral Matiwaza arasında imzalanan antlaşmalardan sonra Mitanni Devleti'nin tarihi resmen sona erdi. Artık Mitanni Devleti yerine Hanigalbat Krallığı'ndan söz edilmeye başlandı.

Nuzzi (Kerkük) şehrinden çıkarılan belgeler Hanigalbat adı Mitanni Krallı Sauşsattar ile birlikte geçmektedir. Bu belgelerden anlaşıldığına göre Hanigalbat adı coğrafi bir terimdir. Hanigalbat adı bu şehrin ekonomik ve adli belgelerinde geçmektedir. Siyasi belgelerde Hanigalbat adı Mitanni adının karşılığı olarak kullanılıyordu. Son dönemin Asur belgelerinde Hanigalbat adını Mitanni'nin siyasi adı yerine kullanılmışlardır.

Mitanni, Mısır Savaş İttifak ve İlişkiler

MÖ 1445 yılında Mısır saldırısı yaşanıyor, Mısır krallı III. Tutme Suriye'ye bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda Mitanni ülkesi işgal ediliyor. Mitanni krallarından Sauşsattar'ın döneminde ise Mısır ile ilişkiler olumlu yönde ilerliyor. Yeni hanedan Mısır ile dostluk ve akrabalık ilişkiler geliştirilip anlaşmalar imzalıyor. Aralarında güçlü kan bağları oluşuyor.

Mitanniler siyasi açıdan Mısır kralları ile yakın ittifakları korumuş sık sık yapılan evliliklerle aralarındaki bağları güçlendirmişlerdir. Mısır hiyerogliflerinde Mitannilerin gücü yansıtılmaktadır. Mısır sarayında birçok Mitanni prensesi bulunmaktadır. Aynı zamanda Mitanni saraylarına da Mısır prensesleri gelin olarak getirilmiştir. Bu evliliklerin en iyi örneği Mitanni Krallı I. Artatama kızını, ünlü Kürt prensesi Nefertiti'yi Firavun IV. Thutmosa ile evlendirmesidir. I. Artatama'dan sonra gelen Mitanni Krallı Şuttarna kızı Nefertari'yi Firavun III. Amenhotep ile evlendirerek bu geleneği sürdürdü.

MÖ 1500'lerde Mitannilerin Ortadoğu'da güçlendiği yıllardır. Bu dönem Mitannilerin düşmanı Mısır devleti olarak görülüyor. Mısırlılar MÖ 1515'te Kralları II. Thutmosis döneminde ilk kez Suriye ülkesine sefer yaptı. MÖ 1480 yılında Mısır Krallı III. Thutmosis (1490-1436) döneminde Kuzey Suriye'ye saldırdı. Mitanniler bir ırmak kıyısındaki Naharnia (Nacharina) şehrinde savaşa başladılar. Sauşsattar krallı yönetimindeki Mitanni ordusu bu savaşta Mısır ordusuna yenilgiye uğratır. Bu dönemin Mitanni düşmanı yine Mısır ve Kralları III. Thutmosis'di. Mısır krallı büyük bir ordu ile Suriye ve Filistin üzerine yürüdü. Mitanniler ve kralları Sauşsattar ne kadar Mısır ordusuna karşı komşu devletlerden (Kasit) yardım isteseler de komşu devletler Mitanni ile birlik olacaklarına armağanlarla Mısır ordusunu karşılamaya gittiler. Kendilerini Mısır komutanların emirlerine teslim ettiler. Bunun üzerine Kral Sauşsattar ordusunu geri çekti.

Önce egemenlikleri altındaki Asurluları güvence altına aldı. Asur ordusuna Mitannili subayları atayarak onları disiplin altına aldı. Bir yandan da Asurla aralarını düzeltmeye çalıştı Kral Sauşsattar durumunu düzeldikten sonra Mısır'a sefer düzenleyeceğini onlara barış önerisinde bulundu. Dönemin Mısır Krallı IV. Thumosis (1434-1413) Mitanni'nin barış önerisini sevinçle karşıladı. Her iki krall aralarında bir anlaşma düzenlediler. Bu anlaşmaya göre Aşağı Suriye Mısır'ın yönetiminde kaldı. Bu anlaşmadan sonra aralarında akrabalıklar, siyasi evlilikler ve dostluklar gelişti.

Mitanni kralının kızı Nefertiti Mısır sarayına prensesi olarak gelin oluyor

Şuttarna'nın ölümünden sonra oğulları Tuşratta ve Artatama arasında Mitanni Krallığını ele geçirmek için savaş başladı. Bu savaşın sonunda Mitanni ülkesi Hurri ve Mitanni olmak üzere

ikiye ayrıldı. Tuşratta'ya Mitanni; II. Artama'ya Hurri Krallığı kaldı. Hurri Devleti'nin başkenti bu dönemde Urfa şehriydi.

Mitanni ülkesi Tuşratta ve II. Artama arasında ikiye bölündükten sonra çatışmalar devam etmiştir. Bin yıllık Hurri-Mitanni ülkesi kana bulandı. Talan yangın her iki devletin üstüne yağdı. Mısırlılar bu dönemde Mitanni'nin yanında yer aldı Mısır'ın giderek güçlenmesi Hititleri endişelendirdiğinde onlarda Hurri Devleti'nin yanında yer aldılar.

Bu dönemde Mitanni Devleti'nin başkenti Vajukani idi. Eski Mitanni ülkesi de Mitanni Krallığı sınırları içinde kaldı. Mitanni sınırları doğudan Zagros Dağları, batıdan Fırat Nehri arasındaki bölge kaldı. Diğer yerler Hurri Krallığı sınırları içinde kaldılar.

Mitanni Asur, Savaş ve ilişkiler

Asurlular Mitannilere saldıran üçüncü devlet olmuştur. Asur Kralı Uballit MÖ 1330'da güçlü bir orduyla Yukarı Mezopotamya'ya hareket edip Mitanni ordularını yenerek bölgeyi Asur Devleti'ne bağlıyor. Asur ve Mitanni arasında yaşanan çatışmalar Vassata (MÖ 1290-1275) zamanında da devam ediyor. Asur Kralı I. Salamanossar MÖ 1275'te Hanigalbat (Mitanni) Krallığı için farklı yöntemler planlanıyor. Asurlular yaptıkları son hamleyle Krallık Hanigalbat'ın ordusunun suyunu keserek onları susuz bırakması, yenilgiyi kaçınılmaz kılıyor. Aynı yıl III. Satuar yönetiminde olan Hanigalbat halkı Asur devletine karşı ayaklanıyor. Ardından Asur Kralı I. Salamanossar MÖ 1250'de ortaya çıkan ayaklanmayı bastırıyor.

Mitanni ülkesi Hitit ve askerleri Hitit Kralı Şüpülülüma'ya sığınıp ondan yardım alarak Mitanni Devleti'nin başına geçmek için mücadele ediyor. Hitit devleti ile birleşen Matiwaza, Mitanni Devleti'ni ele geçiriyor ve Mitanni Devleti'ni Hititlere bağlıyor. Mitanni Devleti'nin bu son durumu Asurluların

bağımsızlıklarını kazanıp güçlenmelerine yol açıyor. Bundan böyle Asurlular bölgede etkin olmaya başlıyor.

Mitanni başkenti Hititler tarafından yağmaladıktan sonra devletin başkenti Mardin yakınındaki “Taida” şehrine taşınır. “Taida” şehri bundan sonra Hanigalbat Devleti’nin merkezi olarak belgelerde görülmektedir.

Mitannilerin güçlü olduğu dönemlerde Asurluların Mitanni egemenliğinden çıkmaları söz konusu olamazdı. Ancak Hitit Kralı Şüpülülüma Mitanni ülkesine güçlü saldırılarda bulununca Mitannilerin kısa sürede güçten düşmelerine neden oldu. Mitannilerin güçten düşmeleri de Asurluların işine yaradı.

Asurlular, MÖ 1550 yıllarında Hurri-Mitanni egemenliği altındaydı. Mitanni ülkesindeki karışıklıklar yönetim boşluğuna neden olunca Asur Kralları Assur Ubalit (MÖ 1365-1330) yönetiminde Mitannilerin egemenliğinden çıkarak bağımsızlıklarına kavuştular. Asur Kralı Assur Ubalit, Mitannilere son darbeyi indirip Mitanni bölgesindeki halkın başka bölgelere göç etmelerine neden oldu.

Asur Kralı I. Adad. Nirara (MÖ 1304-1273) diğer Asur kralları gibi yazıtlarını Babil dili ile yazmaktaydı. Asur Kralı I. Adad. Nirari, Asur şehrinde yaptırdığı binaların, tapınakların, şehir kale duvarlarının, Dicle Nehri üstüne kurduğu su bendlerinin duvarları üstüne yazıtlarını yazdırmıştır. Bu yazıtlarda Hanigalbat Kralı I. Şattuara ile yaptığı savaşı ve onu yendiği yazmaktadır. Hanigalbat Kralı I. Şattuara tutsak alarak beraberinde Asur ülkesine götürülmüştür. Hanigalbat kralından bağlılık sözü aldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Verdiği söze göre Hanigalbat kralı artık ona karşı çıkmayacak, hep ona bağlı kalacak, her yıl ona vergi verecektir.

Hanigalbat Kralı I. Şattura’nın ölümünden sonra yerine oğlu Waşasatar geçti. Waşasatar krallık tahtına geçtikten sonra babasının Asur Kralı Adad. Nirari’ye verdiği sözü tutmayacağını Asur’a bildirdi. Bunun için de aralarında geçen savaşta

Hanigalbat krallı yenilgiye uğradı. Bu yenilgiden sonra Asur kralı Hanigalbat ülkesine girdi.

I. Adad. Nirari'ye ait Asur'da bulunmuş yazıtlar bu konuda kimi bilgiler vermektedir. Bu yazıtlarda şöyle denilmektedir:

“Hanigalbat Ülkesinin Krallı Şattuara, bana karşı ayaklanıp düşmanlıklara başladığında Ulu Tanrı Asur ve benim yanımda olan büyük tanrıların (yardımı ile) onu ele geçirdim ve (onu) kendim Asura getirdim. Ona yemin verdim. Yaşamım boyunca yıllık olarak kentim Asur'da onun haracını düzenli bir şekilde aldım... ölümünden sonra oğlu Waşasata ayaklanıp bana karşı isyankar davrandı ve düşmanlıklara girişti. Yardım için Hatti (Hitit) ülkesine gitti. Hititler onun armağanlarını kabul ettiler. Fakat yardım etmediler. Tanrım Asur'un güçlü silahlarıyla ulu tanrıların arasında en güçlüleri olan Anu, Enlil, Ea, Sin, Samas, Adad, İştari ve Nergali'nin desteği ile büyük kralın kenti TAİDA'yı Amasaku, Kahat, Suru, Nabula (Nusaybin), Hurru, Suduhu ve Waşukani kentlerini zapt ettim. Bu kentlerin mallarını babalarının (Wasaşata) birikmişlerini (zenginliklerini) ve sarayın hazinesini alıp Asur'a getirdim.”

Dağlık bir bölge olan Kaşiyari (Kasiyan)'yı, Albert Socin Zur Geographie Tur-Abidin adlı eserinde, yukarı Mezopotamya'da; doğuda Dicle Nehri ve Cizre şehri, batıda Mardin şehri, kuzeybatıda Toros Dağlarını göstermektedir. Çernik'e göre bu sınır “TOR” bölgesinden Siverek'e kadar gösterilmektedir. Asur Kralı Adad Nirari'nin talan ettiği yerler arasında Sadi ve Harrani şehirleri vardır. Bundan sonra tüm yukarı Mezopotamya'yı Karkamış şehrine kadar olan bölgeyi egemenliğin altına aldı. Asur krallarından I. Salamanassar (MÖ 1274-1245) Mitanniler üzerine yaptığı bir savaşta 14. 400 kişinin tek gözünü kör etmekle övünmektedir.

MİTANNİ DEVLETİNİN YIKILIŞI

Mitanni Devleti'nde ortaya çıkan iç çatışmalar Mitanni Devleti'nin içinde bir iç savaşa neden oldu. II. Artatama ve Mativaza arasında halk iki kutuba ayrıldı. Mativaza taraftarları ve askerleri Hitit Kralı Şupülülüma'ya sığınıp yardım alarak Mitanni Devletin'in başına geçmek için mücadele ettiler. Hitit Devleti ile birleşen Mativaza, Mitanni Devleti'ni ele geçirdi ve Mitanni Devleti Hititlere bağlandı. Mitanni Devleti'nin düştüğü bu durum Asurluların bağımsızlıklarını kazanıp güçlenmelerini sağladı. Böylece Asurlular bölgede etkin olmaya başladılar.

Mitanni Devleti'nin iç karışıklıklarla zayıfladığı bu dönemde Asurlar Hitit'le Mitannilere karşı ittifak yaptılar. İki cephede birden savaşan Mitanniler yenilerek güçlerini ve denetledikleri geniş toprakları yitirdiler.

Asur Kralı Adad-Nirari'nin oğlu I. Salamanassar (MÖ 1272-1243) Hanigalbat (Asurlular Mitanni ülkesine Hanigalbat demektirler.) saldırılar yapıp talan etmek istedi. Bu saldırılarda Asur krallı I. Salamanassar Fırat bölgesinin kuzeyini ele geçirerek Basrip, Kargamış şehir krallıklarını da yakarak sonunda bu şehirleri de ele geçirdi. Salamanassar bundan sonra Zagros dağlık bölgesindeki Guttilerin üstüne yürüdü. Guttilerin tüm zenginliklerini yağmaladı ve ülkesine getirdi.

Mitanniler siyasal güçlerini yitirdikleri zaman yalnız Van Gölü yöresinde dar bir bölgede sıkışmış durumda idiler. Bu bölge Hitit Krallı Hattuşil tarafından alındıktan sonra artık Mitannilerden söz edilmez oldu.

Mitanni Devletin yıkılışıyla eski egemenlik alanları üzerinde bir çok küçük devletler, prenslikler doğdu. Asurlar bunlara karşı sürekli savaştı. Kuzeybatıda Malatya ve Kilikya yöresinden kuzeyde Van Gölü çevresine; doğuda Zagroslara ve Urmiye Gölü'nün güneyine sürekli yağma seferleri yaptılar. Asurlar bu dönemde her türlü şiddet eylemleriyle çevrelerine dehşet

saçtı. Bu şekilde Mitanni ülkesi Hitit ve Asur Devleti arasında paylaşılmış oldu.

Halk dağlık bölgelere çıkararak Urartu ve Nairi yapılanmasını gerçekleştirirken dil alanında halk önemli gelişmeler kaydediyor. Asur'un Mitannileri yıkması Hurri kökenlilerin direnişini sona erdiremiyor. Nairiler olarak (Nairi: Asurca "Su Halkı" anlamına gelir.) bilinen aşiret toplulukları bu günkü Botan'da aşiretler konfederasyonu benzeri birliklerle (MÖ 1200-900) uzun süre direniyor. Bu tarihte sonra Urartular adıyla yeni bir siyasi birlik devreye giriyor. Asur'a karşı direnişleri MÖ 870'lerde yıkılıncaya kadar (MÖ 612) devam ediyor.

İHANET ve ÇÖKÜŞ

Devletlerin tarihinde iç ihanetlerle iktidarların el değıştirmesine sıkça rastlanır. Kürtlerin tarihinde iç ihanetle ve sonrasındaki hazin sonuçlar günümüzde de acıyla anılmaktadır. Bu tarih kimi zaman destanlara konu olmuş *Enkidu*'yla kimi zaman kayalara kazılmıştır *Arpagos*'la... Mitannilerin tarihinde de böylesi hazin bir ihanet öyküsü vardır.

Mitanni krallı Şutara'nın ölümünden sonra çelişkiler iki oğlu Tuşratta ve II. Artatama arasında başlar. Sonuçta Mitanni Devleti iki ayrı bölgeye bölünüp yönetim kardeşler arasında paylaşılır. O döneme kadar gücü fazla belirgin olmayan Hitit bu çelişkiyi ilerde kullanır. Hitit Kralı Şuppiluluma (MÖ 1385-1356) döneminde kuzey Suriye Mitanni topraklarını ele geçirmek için girişimde bulunduysa da başarısız olur. Hitit, göz diktiğı bu toprakları kendi topraklarına katmaktan vazgeçmez ve farklı yollar arar. İki kardeş arasındaki çelişkilerden yararlanır. Önce I. Artatama ile bir anlaşma yapar. Bu anlaşma sonucunda Mitanni topraklarının bir bölümü Hititlere verilir. II. Artatama yeğeniyle bir plan hazırlayıp kardeşini öldürtür. Bu ihanetle kardeşi Kral Tuşratta'yı oğluna öldürtür. Tuşratta babasını öldürtükten sonra krallığın başına

amcası II. Artatama geçer. Bu durumu kabullenmeyen baba katili oğul Hititlere sığınır ve Hitit krallığından ona yardım etmesini ister. Hitit krallı da kurnazlığını sürdürerek onunla bir anlaşma yapar. Daha önce bağımsız ve güçlü bir krallık olan Mitanni bölgelerinin önemli kentleri Hititlere verilir. Geri kalan krallık bölgeleri Hititlere bağlı olacak bütün buraların güvencesi olarak da Hitit Krallı Şuppululuma kızını Mitanni krallı Matiwaza'yla evlendirir. Böylece Hititlerin desteği ile II. Artatama krallıktan düşürülüp tahta Matiwaza Geçirilir. Mitanni Devleti de gücünü tamamıyla yitirmiş olur. Bir zamanlar kontrolünde olan Asur yükselir ve Kürtleri acımasız yöntemlerle katleder ta ki, kürtler yeniden birleşip Asur'u yıkana dek.

KÜLTÜREL YAPILAR

Mitanni Başkentleri ve Merkezi Yerleşimler

Başkent Waşukani:

Mitanni başkenti Mardin yakınlarında bir yerde olan *Waşukani* olduğu tarihi kaynaklarda geçmektedir. Waşukani'nin yıkılmasından sonra başkent olarak secilen yer yine Mardin yakınlarındaki *Taida* kentidir.

Mitanniler ile ilgili araştırmalar yapan California Üniversitesi Arkeologu prof. Yoteshilani, Mitannilerin Habur Çayı'nın doğduğu yerde Waşukani adlı bir kent merkezi kurduklarını, imparatorluklarının adının ise *Şarak* olduğunu belirtmektedir. Mitannilerin başkentlerinin ismi üzerine yapılan araştırmalardan çıkarılan sonuç: *Waşikani* Kürtçe bir kelimedir. Çünkü Kürtçe'de *güzel pınar* anlamına gelen *başikani* ya da *hoşkani* kelimeleriyle aynı anlamlara geliyor. Araştırmacılar etimolojik olarak (U, B, H) harflerinin kolay dönüşümü olan harfler olduğunu ifade ediyorlar.

Mitannilerin başkenti hakkında farklı görüşler kesin olmamakla beraber ağırlıklı görüş, bugünkü Ceylanpınar (Serekaniye) yerleşim yeri olduğunu tarif edilmektedir. Bazı Arkeologlar da Nusaybin'nin yakınında bir yer olduğunu ya da Habur Çayı'nın çıktığı yer olan Şırnak'a yakın bir yer olduğunu söylemektedirler.

Mitanni başkentleri hakkında A Öcalan: "*Mitanni başkentleri bugünkü Mardin'nin Suriye sınırlarında olan Serekani ve Amut kentidir. İsmi daha o dönemde Xoşkani'dir; (Türkçesi hoş güzel pınar anlamına geliyor.) tabletlerde farklı dil yapısı olduğu ve Hurrice kökenli olduğu anlaşılmıştır.*" der.

Serekaniye bugünkü Suriye-Türkiye sınırının sıfır noktasında yer almaktadır. Bir kısmı Suriye tarafında kalan Serekaniye, Türkçe Ceylanpınar, Arapça Rasılayn, Kürtçe ise yukarıda belirtildiği gibi Serekani olarak isimlendirilir.

Çeşitli kazılarda elde edilen yazılı belgelerde bölgelerdeki önemli Hurri kentlerinin varlığı gösterilmiş (ispatlanmıştır). Yazılı kaynaklarda Mitanni Devleti'nin merkezi olarak geçen ve yeri tam bilinmeyen *Waşukani* şehrinin Habur Nehri ile Fırat Nehri arasındaki yerde olduğu zannedilmektedir.

"1969'da E. Lucis, Ü. K. Soring her iki ismin benzer olmasından dolayı *Weysike* köyünü (bugünkü Nusaybin ilçesinin girişinde Nusaybin ile birleşen) Mitanni Devleti'nin başkenti olan ve yeri tesbitedilmeyen *Waşukani*ki, araştırmalar hâlâ devam edilmektedir, 1980'de K. Soring yeniden *Waşukani*'yi bulma çalışmalarına başlar. Bu defa ortaya çıkan tarihi kaynaklar ışığında kendinden daha emin bir şekilde *Weysi*'yi, *Waşukani* olarak değerlendirir. K. Soring'in bu görüşü ve değerlendirmesi üç yıl sonra da Dr. Hayat Erkanal'ın arkeolojik ve topografik değerlendirmesiyle desteklenir. *Waşukani* yeri netleşmemiş olmakla beraber Nusaybin'e yakın bir yer olduğu görüşü ağırlıktadır.

Yine Mitannilerin Habur Çayı (Şırnak)'nın doğduğu yerde *Waşukani* adlı bir kent merkezine sahip olduğu Habur Çayı

çevresinde çıkan tabletlerden anlaşılmaktadır. Prof. Yotashilani, Mitannili Kürtlerin Habur yakınlarında yaşamış olduğunu, merkezi bir kent olabileceğini, imparatorluğun adının ise Şenak olduğunu yaptığı kazılardan keşfetmiştir.

GIRNAWAS'TA MİTANNİ İZLERİ

Mitanni Mezopotamya'yı içine aldığı gibi Arfa (Kerkük) ve Mukiş(Halay) gibiküçükkrallıkları da kapsamakta ve karşılaştığımız birçok terim imparatorluğun büyüklüğünü sembolize etmektedir. Bu terimler Hanigalbat, Subartu, Nahirma ve Marani'dir. Bu isimler çevre halklar tarafından verilmiştir. Hanigalbat terimi Akad dilinde kullanılmış, Mitannilere ad olarak verilmiştir. Nahirma, Mısır dilinde bir terim olup Fırat ve Ası ırmakları arasında bulunan Mitanni bölgesine ad olarak verilmiştir.

MÖ 1500'ler Mitanni uygarlığının genişlediği ve belirleyici bir güç haline geldiği önemli bir dönemdir. Bununla beraber Mitannilerden olan *Tankik Albat* sülalesi de Nusaybin kentinde bir hükümet kurmuştur. Ayrıca Nusaybin'in üç km. kuzeyinde "Gırnawas" tepesinde yapılan arkeolojik çalışmalarda çıkan mezarların Mitanni prenslerine ait olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu durum Nusaybin'in o dönemde Mitanni uygarlığı için ne derece de stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. "Gırnawas Höyüğü"ndeki arkeolojik çalışması sonucu ortaya çıkan Mitanni prenslerine ait mezar kalıntıları Mardin şehir müzesinde sergilenmektedir.

Mitannilerin Kültürel Kalıntıları

Hurrili boylardan Mitannilerin esas yerleşim bölgesi; batıda Kargamış şehri, güneyde Habur ve Belh ırmaklarının çevresindeki alanlar ve Nusaybin bölgesini içine alacak şekilde

doğuda Bitlis suyuna, Kerkük'e kadar uzanan bölgedir. Son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar sonucu bir çok belge ortaya çıkarılmıştır. Tüm bilgi ve belgeler günümüzde Kürtlerin yaşadıkları coğrafî alanlarda tarihin çok eski çağlardan beri Hurrili boyların yaşamış olduklarını ortaya koymuştur. Bu boylar kendilerine özgü bir kültür oluşturmuşlar ve kendilerine özgü bir dil geliştirmişlerdir.

Boydan boya eski Hurri ve Mitannilerin yurdu olan yukarda belirtilen yerlerin içerisinde kalan bölgenin MÖ 2000 yıllarında Hurrilerin siyasi merkezi ve başkenti Urfa (Orrhos), sayısız mağaraları olan Nemrut Dağı, Mitannilerin merkezi Waşukani şehri ve Hurrilerin MÖ 3000 yıl önceleri olan sanat merkezi konumunda bölgede büyük bir kültürel alanda önem kazandıran Tel Halaf (Guzana), Rasil ayn (Ceylanpınar - Serekaniye)'inin güney tarafında kalmaktadır.

Derin ve köklü bir uygarlığa sahip olan "Verimli Hilal" bölgesi Kürt halkı için ne kadar önemli ve vazgeçilmez bir coğrafya ise dünya kültür mirasına katkısı da o kadar önemlidir. Hâlâ arkeolojik çalışma gerektiren yerler olmasına rağmen çalışma yapılmamakta, var olan tarihi yerler de barajlar yapılarak sulların altında bırakılmaktadır.

Mitannilerin kalıntılarıyla ilgili olarak ilki 1880'de başlatılan arkeolojik çalışmaların şu şekilde belirtebiliriz. Qozanê (Urfa, Konuklu Köyü), Qarkamış (Antep – Karkamış), Kelazan (Elazığ Kalesi), Segir (Diyarbakır Üç Tepe), Xawuştran (Diyarbakır Bismil ilçesine bağlı Kavuşturun Höyük Köyü), Tirban (Siirt, Türbe Höyük), Gırecefer (Malatya, Cafer Höyük), İzollu (Malatya), Pirotan (Pirotlu – Malatya) Günde Şeran (Malatya Aslanlı Köyü), İsa Höyük (Malatya), Halep-Rasulayn (Suriye), Musul (Ninewe), Kerkük (Muzzi) ve Gırnawas (Nusaybin)'da kazılar yapılmıştır. Ancak Türkiye sınırları içerisinde yapılan kazıların çoğu, baraj alanı kurtarma kazıları, olarak yapılmış ve kalıntıların çoğu kurtarılmamıştır.

Kürtler, dünya üzerinde en eski ve uzun süreli uygarlıkların anavatanı olan Ortadoğu bölgesinde coğrafi bir merkezliğe sahip olmanın getirdiği avantajlar sayesinde kaçınılmaz olarak bu uygarlıkların oluşumuna ve aktarımına katkıda bulunmuş olmalıdır.

Mısır hiyerogliflerinde Mitannilerin gücü yansıtılmaktadır. Mısır saraylarında bir çok Mitanni gelini bulunmaktadır. Hititlerin ünlü kadın tanrıçası “Puduhepa” da Hurri-Mitanni kökenlidir. Alan kültüründe kadın izinin son temsilcisi gibidir. Daha önceki Guti, Kasit yeni adıyla Hurri-Mitanni alt kollarını yansıtmaktadır.

Gırnawasta yapılan Arkeolojik kazı ve araştırmalar sonucunda anlaşıldı ki bu tepe (höyük) eski çağ Uruk’tan yeni çağ Asurlara kadar yani MÖ 4000’lerin sonlarından MÖ 700 yıllarına kadar yaşam alanı olarak kullanılmıştır. Hurri sanatkarları tarafından yapıldığı belirlenen bir vazo kültü buranın Hurri- Mitanni önemli bir merkezi olduğunu ispatlanmıştır.

Yine akeolojik kazılarda Adıyaman’ın kuzeybatısındaki Titriş’te keşfedilen tümseklerde üzüm şarabının Kürdistan’da icad edildiğini gösteriyor. Yine mührü ilk defa Mitanniler kullanılmıştır. Mitannilere ait pek çok belge Suriye’de Fırat kıyısında Tel Hadid (eski Azu) Kerkük civarında yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Yine Duhok şehrinde aynı izlere rastlanılmıştır. Bazı heykeller ve üzerinde resim olan tarihi eserler arkeologların yaptıkları incelemelerde eserlerin Mitanni dönemine ait olduğunu gösteriyor.

Kürtler tarafından halen kullanılan kimi coğrafik adlar onların bu günkü Kürtlerin ataları oldukları savını kuvvetlendiriyor. Çanak- çömlekçiliğin ilk başlarda gelişmekte olduğu ülke zamanla halı dokumacılığının icad edildiği bir merkezi oldu. Demiri tekellerine aldıklarını, at yetiştiriciliği ve bakımında ünlü olduklarını, atlı savaş arabalarını Mezopotamya’ya, Mısır’a, Suriye’ye tanıştırmışlardır. Mezopotamya, Mısır ve Agyan

(EGE) sanatlarından etkilerin bulunduğu Mitanni sanatı, bazalt taşlar üzerine yapılmış işlemlerle günümüze kadar ulaşabilmiştir. Kanatlı güneş, tilki, yıldız ve insan başı figürlerinin yer aldığı işlemlerinin büyük bir kısmı Fransa'daki Louvre Müzesi'nde bulunmaktadır.

Mitanni – Metina, Marani – Marin'e

Kürdistan'da yaşayan halklara buldukları coğrafi bölgelere göre kimi zaman da halkların kültür ve yaşam biçimine göre bakılıp adlandırılmalar yapılmıştır.

Mitannilere ilişkin yapılan isimlendirmelerinde bir diğerinde “yiğit kahraman halk” anlamına gelen “*Marini*”dir. Mitannilerin yaşadığı coğrafi sınırlar içinde bulunan kimi yer bölge ve aşiret isimlerinin benzerlik taşıması dikkat çekicidir. Mitannilerin yoğunlukta yaşadığı ve merkezi role sahip Mardin, Şırnak, Diyarbakır, Şengal gibi bölgelerinde benzer yerleşim yerleri görülmektedir. Metina Dağları, Marin-Marine yerleşkesi ve Metina Aşireti gibi günümüzde de bölgede bilinen tanınan yerleşim yeri bölge ve aşiret isimleri bulunmaktadır.

Metine de diğer bir adlandırmadır. Bu adlandırmanın da eskiye dayandığı tahmin edilmektedir. *Metinan* günümüzde Şırnak'ın güneydoğusu Irak Kürdistan'ın sınırları içinde bulunan geniş dağlık bölgeye verilen bir addır. Bu bölgede de çok sayıda Mitanni kalıntıları, tarihi yerleri bulunmaktadır. Dicle Nehri'nin kenarında kurulmuş şimdiki adıyla *Metine* bölgesinin sınırları içinde bulunan Mitanni Kalesi, Mitannilerden kalma tarihi bir yer olarak bilinir.

Diğer benzerlik *Metinan* aşiretidir. *Metinan* aşireti, Mardin'in Derik ilçesi ile Karacadağ arasında kalan bölgedeki çok sayıda köy ve yerleşimide yaşayan bir aşiretin adıdır. Mitannilerin yaşadığı aynı coğrafi bölgelerde yaşayan kürt aşiretleri halen

Mitanni adını, “Mattina, Motikan, Moti” gibi değişik isimlerle yaşatmaktadır.

Yine Nusaybin’in kuzey doğusuna 30 km. mesafede *Marani* benzerlik taşıyan *Marin’e* köyü bu gün bile tüm köy yakma ve boşalmalarına rağmen mimari yapısı çok sayıda mağarasıyla ve bulunduğu konumun önemi açısından araştırmaya değer bir yerleşim yeridir. Mezopotamya ovasının bittiği Bagok Dağı’nın eteklerinden başlayıp dağın doruğuna dek yükselen çok sayıda mağara evleriyle bir köyden çok, bir yerleşim merkezini çağrıştırmaktadır. Arkasına bütün canlılığı ile bağ ve bahçeleriyle zengin Tur-Abidin bölgesini alan bu yerleşim yeri önünde, geniş Mezopotamya’ya açılan bir kapı gibidir. Diğer yandan olası saldırılara karşı bir savunma kenti olduğu da tahmin edilebilir. Özellikle kapalı dağın içlerine değin derin ve sağlam çok sayıda mağaraların bu yönde elverişli olduğunu söylenebilir.

Saydığımız bu bölgelerde saklı olan tarihi zenginlik ise çıkarılmayı beklemektedir. Bu bölgelerde yapılacak arkeolojik kazı ve diğer araştırmalar tarihi aydınlatıcı bilgiler verecektir.

Sonuç olarak Mitanni, gerek tarihsel, gerek arkeolojik, gerekse coğrafi olarak Kürtlerin bu coğrafyada yaşayan halkların ataları olduğu gerçeğini kanıtlanıyor. Geçmişin derinliklerinde kalmış bu uygarlığı günümüze taşımak tarihsel ve kültürel değerlere karşı ciddi bir sorumluluktur.

Dil – Yazı

Mitanni kelimesi köken olarak Hurrice’dir, imparatorluk mensuplarının önemli bir kısmının da Hurrice konuşanlardan olduğu anlaşılıyor. Hanedanlığın Aryen kökenli Mitanni krallarının isimlerinden, onların tanrılarının da at yetiştiriciliği ve iki tekerlikli savaş arabaları gibi kültürel terimlerinden anlaşılabilir. Tuşratta, Artatama, şattiwaza ve şauşka gibi

Mitanni kral yönetici isimleri erken dönem Aryen isimleridir ve etimolojik olarak Hindistan Vedik Sanskritçe'sine çok yakındır.

Göründüğü gibi Mitanni krallarının isimlerinin çoğunda *şat* kelimesi bulunmaktadır. *Şatır* kelimesi eski Kürtçe'de site ya da şehir yöneticisi anlamına gelmektedir. Şehir anlamına gelen *şat* sözcüğü Aryen kökenli dillerde *Şar-Şahar* gibi versiyonlarda olsa da, *şat* şeklinde söylenilenin en eskisi olduğu tarihçilerce kabul edilmiştir. Şah (kral) sıfatı dahi *şat* kelimesinden türemiştir. Kral isimlerinde geçen diğer bir sözcük ise Arta'dır. Arta hem Kürtçe'de hem de diğer Aryen kökenli dillerde "soylu, doğru, adil hak ve yasa" anlamlarına gelmektedir.

Ünlü tarihçi Gordon Childe, dil konusundaki düşüncelerini şöyle ifade edilmektedir.

"Eski Hindular ve Persler kendilerine Aren dedikleri için bu terim bazı 19. yüzyıl filozofları tarafından bu ana dili konuşan halkları belirtecek bir terim olarak kabul edildi. Aryen sözcüğü zamanımızda bilimsel anlamda yalnızca Hindular, İran halkları ve aynı dili kullanılan ataları, birbirine yakın lehçeler konuşan ve hatta aynı tanrılara tapınmış olan Mitanni şefleri için kullanılır. Bu dillerin kökeni olan dili konuşan ana ulusun kimliği arkeoloji bilimi tarafından ortaya konamamıştır. Fiziksel ırk tipi hakkındaki belirsizlik ise daha fazladır. Bu halkın linguistik torunlarına yani, uyuşmalarını kullanmış olan halklara Mitanni ve Hitit Küçük Asya'da rastlanmıştır." (Gordon Childe)

Hitit tabletlerinde görüldüğü gibi kütüphanelerinde ve kitaplıklarındaki eserlerde görülen diğer bir dil, Hurri halkının konuştuğu dil, Hurrice'dir. Bunun yanı sıra kitaplıklarında Mitanni dilindeki eserlere de rastlanmaktadır.

Kürt sözcüğünün ilk hali olarak kabul edilen ve ilk kez bu dönemde Asurlular ile yapılan ve Mitannilerin kaybettiği bir savaş sonrası (MÖ 1125), Asur Krallı I.Tiglath-pileser adına hazırlanan zafer silindirinde geçen "**Kurtie/Qurti**" halkının ad olarak kullanımı bu dönemde denk gelmektedir. Asurluların bu

yazıtta bahsettiği ve Azu Dağı'nda yer aldığı söylenen “**Kurti**”, arkeologların belirlemesine göre Hizan Dağı dolaylarındaki “**Kurti**” bölgesi ile aynıdır. Nitekim ünlü Kürt tarihçisi Şerefhan 1597 yılında yazdığı Şerefname'de bu bölgeden Kürt yöneticilerin ikametgahı olarak bahsetmektedir. Ne yazık ki, 25 Aralık 1935'te TC'nin Kürt yerleşim birimlerinin ismini değiştirmesinden nasibini alan “**Kurti Nahyesi**”nin adı *Aksar* olarak değiştirilmiştir. M. İzday'ye göre 3100 yıllı aşkın bir zaman dilimi yaşayan ve Kürt isminin doğum yeri olan bu isim çok yakın bir dönemde tarihe karışmış olmaktadır. Tarihçi Gernovid Nilhelm ve Prof. Ephraim Avigdor Speiser, Kral I. Tigleth-Pileser'in bu tabletinde geçen “**Kurtia/Querti**” sözcüğünün evrimi geçirerek klasik Yunanca ve Roma metinleriyle İslam öncesi Farsça kaynaklardan Kurti (Latince Cyrti) halini aldığını söylerken M. A. Morrison ve D: Owan ise bilinen ilk Mitanni Kralı'nın adının “**Kirta**” olmasını ve bunun “**Kurtie**” sözcüğüyle olan etimolojik bağını vurgular.

Mitanniler, mührü kullanılan ilk topluluktur. Hitit mühürlerindeki kabartmalarda Mitannilerden büyük ölçüde etkilendikleri görülür. Hitit dilinde Hatti ve Luvi dillerinin yanı sıra Hurri kökenli bir çok sözcük bulunmuştur. Boğazköy kazılarında Hurri dilinde yazılmış metinler de bulunmuştur. Duaların bir bölümünü Hurri dilinde yapmışlardır.

Mitanni Kralı Tuşratta'nın Mısır Kralı Amenhofis III'e yazdığı mektuplar meşhurdur. Tuşratta bu mektuplarını Hurrice yazmıştır. Tuşratta bu mektubunda: *“Parhili Uthi, Mitanni kralı kardeşim Artaşumara'yı öldürdüğünde ben henüz çok küçüktüm. Ama ben büyük krallık tahtına geçtiğimde kardeşimin intikamını yerde bırakmadım ben kardeşimin katilini ve ona yardım eden herkesi kılıcımın altından geçirdim.”* demektedir.

Tuşratta bir başka mektubunda Hitit ülkesinde yaptığı yağmalardan, bunlardan bazılarını Mısır Kralı Amenhofis III'e, özellikle kızı Nefertiti'ye gönderdiğinden söz etmektedir.

TuŒratta kralla yazdığı mektularda ülkesine sağladığı barıŒ ve özgürlüklerden, ülkesini dürüstlük ve eşitlikle yönettiğini anlatmaktadır.

Son yıllarda arkeolojik kazılar sonucu bir belge daha ortaya çıkarılmıŒtır. Bu belge Mitanni Kralı ŒauŒsattar I. tarafından yazılmıŒtır. Bu yazı 600 satırdır ve Hurri dili ile kaleme alınmıŒtır. AraŒtırmacı Rocke'se göre bu belgede kullanılan dil bükümlü yani Aryen kökenli bir dildir. Bu dil, Mitannileri takip eden "Nairi ve Urartu" dilinin aynısıdır.

Sanat

Birçok tarihçi Hurri-Mitannileri beraber anlatılmaktadır. Hurriler Proto- Kürtler olarak bilinen ilk Kürt oluşumlar olup Kürt coğrafyasında kültürel dil- sanat alanında önemli gelişmeler ilk çağ uygarlığına önemli katkılarda bulunmuŒtur. Mitannilerin Hurrilerin devamı niteliğinde olduğunu bilinmektedir. Kültürel dil sanat alanında da Hurrilerin devam niteliğinde olup daha da zenginleŒtirip geliŒtirdiklerini görmektedir.

Kürtler tarafından halen kullanılan kimi coğrafi adlar onların bu günkü Kürtlerin ataları oldukları fikrini kesinleŒtirdiđi bilinmektedir. Çanak çömlekçiliğin ilk baŒlarda gelişmekte olduğu ülke zamanla halı dokumacılığının icad edildiği bir merkez oldu. Mezopotamya, Mısır ve Ege sanatlarından etkilerin bulunduğu Mitanni sanatı, bazalt taŒlar üzerine yapılmıŒ işlemlerle günümüze kadar ulaŒabilmiŒtir. Kanatlı güneŒ, tilki, yıldız ve insan baŒı figürleri baŒlıcalarıdır.

Bir Hurri-Mitanni sanat ürünü olan renkli seramiklerin merkezi aynı zamanda Hurrilerin sanat merkezi olan ve Habur Irmağı kaynağının güneyindeki Tel-Halef Œehridir. Hurri-Mitanni seramikleri Toroslarda, Anti Torosların hemen güneyindeki alanı kapsar ve Tel-Halef ile çağdaŒ olan baŒka sanat merkezleri de yine Hurri- Mitanni halkı tarafından üretilmiŒtir.

M. E. E. Mallowan 1922-1933 yıllar arasında Kerkük ve Ninova duvarlarının hemen ötesindeki bölgede yaptığı kazılarda yığınla Hurri-Mitannilere sanat merkezliği yapmış Tel-Halef çanak çömleği parçalarına rastlanmıştır. Bu da açıkça gösteriyor ki, bu bölgede Hurri- Mitannili boylar vardır ve yaşamışlardır. Ve onlarda aynı tür seramiği üretmişlerdir. Bu da Hurri homojen kültürünün bir örneğidir. Tel-Halaf'ta bulunan motifler genellikle çift baltalar, boğa başları, rozetler ve maltezer haçları ile süslenmiştir. Bu seramiklerde çok renkli boyalı (polykrom) seramikler üzerinde yine renklerle yapılmış geometrik motifler egemendir.

Diyarbakır ovasında bulunan Gırıke Hacıyan'da görülen Tel-Halaf seramiği Maraş Ovası'ndaki Sakça Gölü'nde de ortaya çıkarılmıştır. Bu seramikler aynı zamanda Nusaybin bölgesinde bulunan Şorger Buzser, Kuzey Irak'taki Arpaçiyave Tepe Gaura ile de yakınlık gösterirler.

Kerkük şehri yakınlarında bulunan Nuzi şehri Hurrili boydan Mitannilerin yönetim ve sanat merkezlerinden bir durumdaydı. Hurri seramikleri Kuzey Suriye'deki Alala Tel Brek ile birlikte Nuzi çıkışıdır. Nuzi'de çıkarılan bir testide süslemeleri doldurulmuş üçgenler, yuvarlaklar ve hayvan motifleri işlenmiştir. Yine bu şehirde çıkarılan vazo süslemeleri çiçek motiflerinden ve içleri doldurulmuş bantlardan oluşmaktadır.

Gırnawas höyüğü kazılarında insan boyundaki küpler, fil dişi, altın gibi buluntular, taban içine gömüllü seramik küvetler, saraylarda kullanıldığı düşünülen ve bu nedenle saray seramiği olarak tanımlanan çok ince daralı kaplar, boğa, insan yüzü ve kadın tesvirlerinin kabartma olarak işlendiği konik kardeli kaplar, temiz su künkleri dönemin ve yerleşimin zenginliğini kültür düzeyini açıkça ortaya koymaktadır.

Seramik

Seramik sanatı, erken Hurri kültür kalıntılarının büyük maddi kalıntısıdır. Hurri bölgesinde bulunan seramik çeşitlerinin formu dikkat çekmektedir. Hemen hemen benzer renk biçim ve benzer süsleme özelliğini gösteren seramik çeşitleri ana hatları ile yerli karakter göstermektedir. Hurri kültürünün temsilcisi Tel-Halaf kültürü Mezopotamya'nın orta kalkolitik temsil etmektedir. Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunun çok renkli ve boyalı (plokrom) seramikleri bu kültürünün etkisi altındadır. Bu renkli seramiğin üzerinde yine renklerle yapılmış geometrik motifler egemendir. Tabakların ortasında çok defa bir rozet veya malta haçı bulunmaktadır.

Erken Hurri kültürü, çanak çömleklere son kalkolitik ve ilk Tunç Çağı (MÖ 3000) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaygın olarak rastlanır. Bu tür seramiklerin rastlandığı merkezler: Malatya Ovası, Elazığ bölgesi ve özellikle Altın Ova, Muş Ovası, Erniş bölgesi, Erzurum yakınındaki Karaz, Pulur, Güzel Ovası, Van'nın Tepecik ile Yayıcı, Kağızman ve Adil Cevaz gibi tek tek buluntu yerleridir.

Altınova'da yapılan kazı çalışmalarda özellikle Tilkitepe'deki kazılarda elde edilen koyu yüzlü seramiklerin hepsi el yapımıdır. Bu çanak ve çömleğin iki önemli yüzey özelliği vardır. İlkinde bu seramiklerin rengi çoğu zaman koyu veya kirlenmiştir. Açıklı olmaları da bu seramiklerin ikinci özelliğidir. Açıklı bu tür çanak çömleğin rastlandığı her yerdeki ortak özelliği ve farkları ortaya çıkarmada kullanılan en önemli kıstası meydana getirmektedir.

Bu tür çanak çömlekler el yapımıdır. Kullanılan kil bölgeden bölgeye değişebilir. Altınova bölgesinde Hurri türü çanak çömleğin yapıldığı kilin fazla arıtılmadığı ve içine katkı olarak bitki, kum, taşlık ve bazı durumlarda da tatlı su midyesini dövülmüş kabuklarının ilave edildiği izlenmektedir. Toplu koyu yüzlü açıklı seramiklerde olduğu gibi kaltı miktarı ve katkıların

kabalık derecesi kapların cins ve boyutlarına göre doğru orantılı olarak değişir. İtinalı yapım gösteren parçalar ile ufak kapların hamurlarına daha temiz ve katkı olarak ilave edilen nesnelere daha küçük olduğu görülür Arıtılmış hamurlu ve küçük katkı maddelerini içeren çanak çömleğin pekişik ve dokularının çok ince gözenekli olmasına karşılık küçük küp ve fazla dikkat gösterilmeden yapılan kap türlerinin hamurları kofumsu ve gevşektir. Hamur rengi pişme derecesine kabın fırınlanış şekline kilin rengine hatta ve bir dereceye kadarda kullanılan katkıların cinsine bağlıdır. Hamur rengi siyah kahve arasında değişir.

Halı ve Dokumacılık

Kürdistan'da halı-kilim dokumacılığı başlatanların Mitanniler olduğu tarihi kaynaklarda geçmektedir. Halı üretiminin başlangıcı ve yayılmasına ilişkin kanıtlar bu döneme tekabül etmektedir.

Tüylü halılara ilişkin en eski kayıtlar Orta Anadolu'da bulunan Alaca Höyük'teki Hitit ören yerinde yapılan kazılarda bulunan yaklaşık MÖ 1400 yıllarından kalma bir dikey yazıt ile IV. Amen-Hotep (Akenoton) ve Mitanni asıllı Aryen Kraliçe Nefertiti (MÖ 1369-1353) döneminde kalma Mısır duvar yazıtlarıdır. Ancak tüylü halılara ilişkin asıl kanıtlar Asur kralı III. Salamanesser *kara diklitaş* ile başlar. *Kara diklitaş* arkasında tüylü halılara özgü saçakları dökülen kalın sıırıklar üzerinde taşınan hayli ağır iki halıyı resmeder. Halıları taşıyanların eski Mitanni Krallığı'nın kurulduğu yer olan Batı Kürdistan'da kuzeybatılı Asurlulara mansup oldukları kıyafetlerinden anlaşılmıştır.

"Kürtler yeryüzündeki en eski, en uzun süreli uygarlıkların anavatanı olan Ortadoğu bölgesinde coğrafi bir merkezliğe sahip olmanın getirdiği avantaj sayısında kaçınılmaz olarak bu uygarlıkların oluşumuna ve aktarımına kayda değer bir katkıda

bulunmuş olmalarıdır.” Arkeolog çalışmaların gelişmesiyle tarih karanlıklarında kalmış bir çok uygarlık ortaya çıkacağı gibi bu paralelikte de Mitanni uygarlığıyla ilgili daha geniş bir bilgi elde edilecektir.

Mitannilerin dokumacılık alanında gelişmiş bir toplum olarak hem Mısır duvar yazıtlarında hem de Hitit yazıtlarında bilgi verilmekte aynı zamanda ticari kazançlar elde edildiği görülmektedir.

At Yetiştiriciliği

Mitannilerin at yetiştiriciliğinde önemli bir deneyim edildiklerini tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. Hem bakımı hem yetiştirilmesi yönünde, aynı zamanda savaş arabalarında Ortadoğu, Suriye, Mısır'a kadar, hatta Hitit ülkesine sattıkları da bilinmektedir.

At yetiştiriciliği Hurrilerin MÖ binlerin ilk yarısında Mezopotamya ile Suriye'nin yukarısında daha küçük topluluklar halinde, yani küçük kralıklar ve devletçikler zamanında, savaş zamanlarında atlı savaş arabalarıyla üstünlük sağlamışlardır.

Mitannilerde atlı savaş arabaları kullanılan daha çok aristokrat sınıf üst kastlardan oluşan zümreydi. Tarım ve ticaret yoluyla büyük servete sahip olan kesimlerdi.

Boğazköy'de bulunan Hititçe yazılmış dört tablete atların yetiştirilmesi, terbiye edilmesi ve yabancı bir iklime alıştırması konusu işlenmektedir. Kültür tarihi bakımından son derece ilginç olan bu metinler *“Kikuli”* adlı bir Mitannili tarafından kaleme alınmıştır. Burada at'ın 184 gün boyunca devam eden eğitiminin sıkı bir disiplinle yürütüldüğü görülmektedir:

“ilk üç gün 3 mil süratle yürütülen hayvan, önce 7, sonra da 10 kez dört nala koşturulur, dinlenmeye sevk edilir. Bu dinlenmede ilk defa su verilir. Sonra birkaç avuç buğday, iki avuç arpa ve bir

tutam kuru ot karıştırılarak verilir. Akşam olunca ahırdan çıkarılır. Koşumları takılır ve önce 1 mil hızla yürütülür, sonra 7 kez dört nala koşturulur; koşu bitikten sonra yine aynı dinlenmeye terkedilir. Üç gün kadar su ve yem mikarları çoğaltılır. Fakat üç günde mesafe daha da uzatılır. Buna karşılık yiyecek miktarı azaltıp su verilir. Ve izleyen günlerde çeşitli terleme usülleriyle hayvan zayıflatılır. Ve bir süre dinlenmeye çekilir. Dinlenme süresi bitikten sonra (yirmi dört gün) tekrar koşulara başlanır. İlk defa on kez normal yürüyüş yaptırılır ve gece sadece kuru ot yedirilir. Atlar dört gün gündüzleri dışında ve ayakta bırakıldıktan sonra akşamları on IKU arabaya koşulmadan yürütülür.” (Nazmiye Mutlu)

At yetiştiriciliğinde Mitanniler mesleki olarak çevre ülkelere katkılarının olduğu yönündedir. O dönem itibarıyla atçılık toplumlar için en gelişkin meslek olması, gerek gündelik yaşamda gerek savaş durumlarında çokça kullanılan savaş araçları olan atlı savaş arabaları önemli yer tutmaktadır. Bundan dolayı Mitanniler hem at yetiştirmede hem de bakımı konusunda uzman düzeyinde bilgi ve beceri sahibi olup çevre ülkelerde at yetiştiriciliği ve at bakımı alanlarında mesleki iş olarak çalışabilme avantajına sahiptirler.

Ticaret

Hurrililerin toplumsal yapılanma sisteminde görüldüğü gibi Mitannilerde de sınıf rütbe soyluluk ve mesleki gruplandırma açısından toplumsal bir tabakalaşma görülmektedir. Bu halk yapılanmasının en üst katmanını oluşturanlar ise *savaş arabaları kullanılan zümredir*. Tarım ve ticaret yoluyla büyük servete sahip olan zümre de devlet yapılanması içerisinde söz sahibi olmuştur.

Kral Savşattar (MÖ 1440) yıllarındaki Mitanni İmparatorluğu'nun sınırları: Batıda Tel Alala, Amanos Dağları'yla Akdeniz'e ulaşıyor, Filistin'i içeriyor ve Mısır sınırına; kuzeyde

Milidie (Malatya) ve Amed (Diyarbakır); güneyde ise Suriye'yi ve Musul, Kerkük'ü içine alarak; doğuda Zagros Dağları'nı kapsamaktadır.

Coğrafi ve iklim koşulları tarıma çok müsaittir. Yılda dört mevsimin yaşam sunmasıyla zengin su kaynakları, verimli vadilerin bağ bahçeliğe uygunluğu her türlü meyve sebze ve tahıl ürünleri ekebilecek iklim koşullarına elverişlidir. Hayvancılığın gelişkin olması koyun, keçi başta olmak üzere at yetiştiriciliğinde de üstün durumdadır. Atlı savaş arabalarını kullanmakta ustalıkları ve maden bakımında zengin topraklarında demiri kendi tekkelerinde tutmuşlardır. En önemlisi de coğrafi olarak Ortadoğu'nun orta yerinde olmaları, tüm ihracat yollarının kavşağında bulunmaları, güneyden kuzeye yani Mısır, Hitit bağlantı yolları, batıdan doğuya Hitit, Sümer, Babil bağlantı noktasında olmaları beraberinde ticarete gümrük kazancını da getirmiştir.

Demiri kendi tekkelerine almaları, ticaret yolu üzerinde büyük denetim kurmaları çevre ülkelere etkin konumda olduklarını gösterilmekte aynı zamanda tarım ürünleri bakımında zengin olmaları da çevre ülkelerle ticaret ilişkileri geliştirmelerini sağlamıştır.

Arkeolojik kazılarda Adıyaman'ın kuzeybatısında Tirtiş'te keşfedilen tümseklerde üzüm şarabının Kürdistan'da icat edildiğini gösteriyor. Yine dokumacılık üretiminde üstün bir konumda olduklarını, Hitit ve Mısır kaynaklarından öğreniyoruz. Mührü ilk defa Mitannilerin kullandıkları da çıkan yazılı belgelerde kanıtlanmıştır.

Mitannilere ait pek çok belge Suriye'de Fırat kıyısındaki, Tel Hadid (eski Azu) Kerkük civarında yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Yine Duhok şehrinde aynı izlere rastlanmıştır. Bazı heykeller ve üzerinde resim olan tarihi eserler arkeologların yaptıkları incelemelerde eserlerin Mitanni dönemine ait olduğunu gösteriyor. Kürdistanda halı dokumacılığını

başlatanların Mitanniler olması halı üretimini başlangıcı ve yayılmasına ilişkin kanıtlar bu dönemi göstermektedir.

Hukuk

Hukuk sistemi Babil modeline göre düzenlenmiştir. Hukuk sistemindeki düzenli ilerleyişle beraber ekonomik sistem de düzene koyulmuş bir çalışma vardır. Ekonomik sistemi yürüten kişiler krala bağlı olan memurlardır.

Hitit mühürlerindeki kabartmalarda, Hurri ve Mitannilerden büyük ölçüde etkilenmiş oldukları görülür. Asur mimarisi, Mitanni ve Babil'in bileşimidir. Mühür kazımayı Mitannilerden almış, Hurri geleneği politik ve askeri alanda güçlü biçimde yansıtmışlardır.

Sosyal hayatın ve mülk edinme kavramlarının gelişmiş olduğu Mitanni halkından bütün Ön Asya toplulukları gibi evlilik hukuki bir akit (antlaşma) olarak kabul ediliyordu. Medeni hukukun temelini şahsi mülkiyet kavramı oluşturuyordu. Mitannilere ait veraset, vekalet ve yargılanma ile ilgili birtakım çivi yazılı tabletler Kerkük ve Musul yöresindeki kazılarda bulunmuştur. Bu tabletler ülkenin ne denli bir sosyal yapıda olduğunu çok iyi yansıtmıştır.

Tarım ve ticaret yoluyla büyük servetler edinen bir zümre vardır. Hukuk Babil modeline uygun ve oldukça iyi düzenlenmiş olduğundan soylulara verilen topraklar tımar niteliğindedir; satılmaz, başkasına devredilemez. O dönemden kalan pek çok belge arasında toprak satışına dair bir belgeye rastlanmamıştır. Mitannilerin, hak – adalet gibi insani erdemlere karşı gösterdikleri hassasiyeti bu türden kalıntılarda daha net bir şekilde görüyoruz.

Din Mitolojisi

Mitannilerin tapınakları mütevazi boyutlarda olup diğer yandan oldukça büyük saraylar da yapmışlardır. Mitanni kültürü Hitit ve Asurları büyük ölçüde etkilemişlerdir. Çok sayıda Mitanni tanrısı Hititler tarafından benimsenmiştir. Hurri-Mitanni baş tanrısı *Teşup* ile karısı *Hepat* Hitit tanrıları arasında ön sırada yer almaktadır. Güneş tanrısı *Şimagi*, Ay tanrısı *Kuşuh*, Yıldız tanrısı *Şauşka* ile Dağ Tanrısı *Namni* ve *Hazzi* de Hitit tanrıları arasındadır. Hititlerin ünlükadın tanrıçası *Puduhpa* da Hurri-Mitanni kökenlidir. Alan kültüründe kadın izinin son temsilcisi gibidir. Daha önceki *Gutti*, *Kasit* yeni adıyla Mitanni-Hurrilerin alt kollarını yansıtmaktadır. Kralını halkın babası olarak gören çok tanrılı inancın geliştiği ülkede; inanç sistemi ve tanrı isimleri Wedik Hind inancı ve tanrı isimleriyle aynıdır.

Hind, Aryen kökenli olan Mitannilerde kral ve tanrı isimleri, at yetiştiricilikle ilgili kullandıkları adlar, terim ve kavramlar, iki tekerlekli savaş arabalarını işletme becerisini ad vermede de göstermişlerdir. Çömleklerde kullandıkları motif adları ve terimler ve teknikler, sahip oldukları coğrafya aynı olunca ve diğer kültürel terimler, adlar, kavramlar günümüz Kürtçe'sinde yaşayan kimi sözcüklerle aynıdır.

Tuşratta, *Artatama*, *Şattiwaza*, *Şawuşka* gibi Mitanni kral ve yönetici isimleri erken dönem Aryen isimleri olup ve etimolojik olarak *Hindistan Vedik Sanskritçe*'sine çok yakındır. Mitannilerin tanrı isimleri Hindistan'ın tanrılarıyla neredeyse özdeştir. *Aruna*, *İndar*, *Nusttayana*, *Surya*, *Mithrasil* gibi Mitanni tanrı isimleri doğrudan doğruya *Vedik Hindistan* dinindeki *İndra*, *Nastanya*, *Şurya*, *Mithara* adı tanrılarına tekabül etmektedir.

Hititlerin kutsadıkları tanrılar içinde Mitanni ve diğer Hurrili boyların Aryen kökenli tanrıları *Mitra*, *İndra*, *Varuna* en ilginç olanlardır. Hurri tanrılar grubu Hitit panteonunda

etnik yönde önde gelen tanrılardır. Hurri kültürünün Hitit kültürüne etkisi artınca Hurrili halkın yoğun olduğu Hurri bölge tanrıları başkent Hatuşa'ya girmiş ve orada giderek önem kazanmıştır. Hitit Kralı III. Hattuşilli'nin kraliçesi Puda Hepat döneminde Hurri kökenli dinsel metinler çoğaltılmış bu yolla Hurri etkinliği artırmıştır. Hitit kraliçesi adından da anlaşıldığı gibi Hurri- Mitanni tanrıçası Hepat'ın adını alarak ona verdiği önemi göstermiştir.

Hitit panteonundaki Hurri tanrıları topluluğunun baş tanrısı *Fırtına Tanrısı Teşup*'tur. Tanrı *Teşup*'un kutsandığı dini merkezler Toros dağlık bölgesi, Kuzey Suriye ve Halep şehridir. *Teşup*'un eşi tanrıça Hepat bu konumdan dolayı panteonun başında yer alır. *Hepat*'ın kutsama merkezi de *Teşup*'la aynıdır.

Teşup-Hepat tanrı çiftinin en etkili betimlenmeleri Hatuşaş yakınlarındaki açık hava tapınağı Yazlıkaya'da görülmektedir. Hitit inancında tanrılar biçim dışında her yönü ile insana benzemektedir. Tanrılar acıkır, yer içer, çalışır, hastalanır hatta geçici bir süre için ölürler. Tanrıların bu nitelikleri ve ölümlü gösterilmeleri Hurrilerden Hititlere geçmiştir.

Hurri kökenli tanrıça *Şawuşka* Hitit panteonunda önemli bir yer tutmaktadır. Tanrıça *Şawuşka* Hitit betimlemesinde bazen kanatlı olarak gösterilmektedir. Tanrıça sağ elinde bir kap tutmaktadır. Ayrıca yanında kutsal hayvanı olan aslan ile hizmetçileri *Ninatta* ve *Kulitte* bulunmaktadır. *Tanrıça Şawuşka*, tanrı *Teşup*'un bacısı, Hurrilerin aşk ve savaş tanrıçasıdır. Bu tanrıça bazı betimlemelerde sağ elinde bir baltayla erkek şeklinde gösterilmiştir. Bununla *Şawuşka* savaşçı niteliği ile erkek kadın yönü ile de çift cinsiyetli gösterilmiştir. Bu özelliğinden dolayı *Şawuşka* yazlıkaya kabartmalarında hem tanrı hem de tanrıçalar arasında gösterilmiştir.

Hurriler inanç bakımında homojen değillerdi. Tanıdıkları tanrıları kendi tanrıları gibi kutsuyor, kendileri ile özdeşliyorlardı. Bunun yanında tüm Hurri tanrıları bölgedeki

diğer Aryan kökenli halklar tarafından da kutsanıyordu. Bunun sonucu olarak çeşitli Hurri tanrıları bazı ülke ve de bölgelerde özellikle Anadolu'da Kizzuwatna (batı Kilikya) bölgesinde kuzey Suriye'de Mari ve kuzeydoğu Babil'de Hitit ve bazı Semitik boylar tarafından da kutsanıyorlardı.

Hurri şehirlerinde Nuzi'de (Kerkük yakınlarında) bir çift tapınak yapılmıştır. Bu tapınak tanrıça *Şawuşka* ve gök tanrısı *Lubagada* ve de tanrılar Kralı Tanrı *Teşup* için de bu ve diğer tapınaklardaki kurban törenleri çok çeşitliydi. Bu törenler bütün ayrıntıları ile uygulanır. Çok zengin olan bu törenlere ait yazıtlarda verilen ziyafetlere katılan konukların listeleri yer almaktadır.

Nuzi'deki saray tapınağının duvarındaki duvar resimlerinden anlaşıldığı gibi en önemli tanrılar boğa, inek ve dana resimleri ile simgelenir. Tanrı *Teşup* boğa, tanrıça *Hepat* inek figürü ve bunların oğlu *Tilla* dana ile simgelemiştir.

Mitanni Yerel Tanrıçası Zervan

Bu dini inanca göre daha hiçbir şey yokken gökyüzü ve dünya hiçbir yaratık yokken gökte ve yer üstünde bir şey vardır ki adı *Zervan*'dır. Bu, kader veya mutluluğun parlaklığı anlamına gelir. *Zervani*; göktanrısı, uzay tanrısı, zaman tanrısı ve kader tanrısı olarak bilinir.

Dünyanın yaratılmasından önce *Zervan* varken uzun bir süre sonra *Hürmüz* ve *Ehirmen* oluşmuş ve dünya yaratılmıştır. *Hürmüz* ve *Ehirmen*'in oluşumundan itibaren aralarındaki mücadele başlamış ve devam edip gelmektedir. *Hürmüz* en yüce ve en büyük tanrı olarak görülmesine rağmen arkasında ondan daha büyük ve güçlü sınırsız zaman olan *Zervan* vardır. *Ehirman* ise tanrısal bir yapı olup kütü ve kötülükleri yönlendirip yönettiği belirlenir.

Zend döneminden kalan aşağıdaki metin bu görüşü desteklemektedir:

Zaman iki yaratılmadan daha büyüktür.

Zaman eser ve yapı için ölçüdür.

Zaman iyiden iyi ve zengindir.

Zaman iyi eğitilmişten daha bilgindir.

Kader ondan kendini kurtaramaz

Eğer yukarıya yükselemezse

Kendini bir pınarın altına gömse de

Kurtaramaz kendini bir kanağın altına saklasa da

Zervan inancında yaratıkların iyi olanlarının tanrı *Hürmüz* yoluna kadar bölgedeki her şeyden evvel özellikle insanların kendi nefislerine hâkim olmalarını önerir.

Avesta'nın *Vendidad* bölümünde *Zervan* inancının her ne kadar bölgedeki büyücü ve sihirbazlar tarafından kutsandığı belirlemekte ise de, bu dini inançta da iki tanrının varlığına inanıldığı yazılıdır. Bunlardan biri iyileri ve güzelleri yaratan *Hürmüz*; diğer ise kötülerini ve karanlıkları yaratan *Abirman*'dir. Bu tanrıların arasında ise bölgede güneş tanrısı olarak bilinen *Mitra* vardır. ve onların mücadelelerinde hakimlik konumunda olduğuna inanılır. Bu inanişaya göre tüm yaratılmış olanların bir kısmı iyi tanrıya bir kısmında kötü tanrıya aittir. Bunlarda ait oldukları tanrıları oranında iyi ve kötü olarak değerlendirilir.

Mazdek düşüncelerinde insanlığın mutsuzluğunun temel etmenini kin, bölünmüşlük ve değişik şartlarda yaşayış olarak belirler. Bu nedenle dünyada insan mutsuzluğunun kaynağı olarak gördükleri eşitsizliğin ortadan kaldırılmasını zorunlu bulurlar ve tüm insanların eşit yaratıldığına inanırlar. *Mazdek* din adamlarından birini *Kral Kawa* karşısında yaptığı bir konuşmasında şunları söyler:

“İyi ve ışıklara ait olan bu dünyanın karşısında devler ve kötü ruhlar durmaktadır. Devletleri yenmenin sosyal reformlar kapsamına alınması gereklidir. Eşyalar insanları haklılıktan uzaklaştırmaktadır. Bilgililer buna hiçbir şey yapmamaktadırlar. Bunlar üzüntü, öfke, intikam, açlık ve gurur sebeb olmaktadır. Sen eğer bu beş devî yenersen o zaman tanrının yolu sana açılmış olur.”

MITANNİLER (MÖ 1500-1250)

- Merkezi Kuruluş Yerleri: Diyarbakır, Urfa, Mardin, Şırnak, Şengal bölgeleridir.

Yayıma Alanları: Batıda Alalala, Amanos Dağları ve Akdeniz, Filistin, Mısır sınırı; doğuda Zagros Dağları; kuzeyde Elazığ, Malatya; güneyde Suriye, Musul ve Kerkük.

- Başkenti: Waşukani (Xweşkani)
- Dili: Hurrice'dir. Resmi işlemlerde ağırlıklı olarak Akadça'dır.
- Tarımcı topluluklardır.
- Sanat ve hukukta ileriydiler (Babil Hukuk'u hâkimdi).
- Demiri ilk kullanan topluluktur (kendi dönemlerinde demiri tekellerine almışlardır).
- Mitanniler Aryen kökenli Hurrilerin devamıdır.
- Gutti, Lulu, Kasit, Urartu ve Nairilerle akrabadırlar.

Mitannilerin diğer adları: Marani (yiğit), Hanigalbat, Subartu, Nahri (Su Halkı).

Zenginlik bakımından: Mısır, Hitit ve Akad seviyesine ulaşmışlardır.

At yetiştiriciliği, halı dokumacılığı, askeri atlı araba kullanımında ustaydılar.

- Mısır saraylarına prenses vererek siyasi evlilikler yapmışlardır. *Nefertiti* ve *Nefertari* prensesleri buna örnektir.

Hititlerle itifak yapıp Mısırlara karşı yapılan ünlü Kadeş Anlaşması'nda Mitanni tanrılarına yemin edilmiştir.

- MÖ 1352 yılında bir iç ihanet sonucu Mitanni devleti ikiye ayrıldı. Kuzeydekine Hurri Ülkesi; güneydekine ise Mitanni denildi. Başkenti Waşukani'den yine Mardin'e yakın Taide'ye taşındı.

- MÖ 1249 yılında Hitit - Asur ittifakı ile Mitanni ülkesine son verildi.

KÜRT KÜLTÜRÜNDE BAZI İLKLER

Uygarlığın beşiklik ettiği bu coğrafyada yaratılan bir kültür geleneğinin doğal olarak “ilk”leri de bünyesinde barındırdığı son derece anlaşılırdır. Aslında bu konuda özel bir araştırma ile bunların tümünü tesbit etmek objektiflik derecelerini test etmek, sonra ayıklayıp bir araya getirmek böylesi kapsamlı bir çalışmayı kuşkusuz faydalı olabilirdi. Aşağıda sunacağımız bazı bilgilerin bu tarz bir çalışma ürünü olmadığını belirtmeliyiz. “Kürt Kültürü” üzerinden okuduğumuz sınırlı bazı kaynaklarda bu çerçevede rastladığımız bazı örneklerden ibarettir söylediğimiz:

- Neolitik Devrim (besin üretici tarım ve köy devrimi) ilk kez Kürdistan topraklarında gerçekleşmiş ve buradan yer yüzünün diğer alanlarına yayılmıştır.

İnsanın toplayıcılıktan tarıma geçişi (bitkiyi kültüre alma ve ekip biçme yoluyla üretime faaliyeti) ilk kez bu topraklarda yaşanmıştır. Einkron ve Emmer buğday türleri ve arpa gibi insan yaşamındaki yeri bu gün bile tartışılmaz olan bitkiler ilk kez Kürdistan'da ve Karacadağ (Karjdağ) eteklerinde tarıma alınmıştır. (Atlas dergisi: 2008-sayı 184)

İlk ekmek, iki buğday türünün melezleşmesi sonucunda ortaya çıkmış olan 6. kromozon depolu yumuşak bir buğday türünden yapılan ekmeğin ilk ana yurdu da Kürdistan'dır.

Bu buğdayın Kürdistan'dan Avrupa'ya yolculuğu çok uzun sürmüştür. (Bitkilerin En Güzel Tarihi)

- Günümüzün modern buğday, arpa, çavdar, yulaf, bezelya, mercimek, yonca ve üzüm gibi ürünler ilk örnekleri MÖ 9000. yıllardan önce Kürtlerin ataları tarafından ıslah edilmiştir. (M. İzady)

- Enerji deposu üzümün ilk kez Kürdistan'da Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan verimli topraklarda kültüre alındığı kabul ediliyor. (Bilim Teknik 2007- sayı.478).

Üzüm şarabı ilk kez Kürdistan'da keşfedildi. Önce Güney Kürdistan'ın antik *Godin* kentindeki kazılarda bulunmuştur. Ardında Mehabat'ın kuzeybatısındaki Hacı Firuz'da ve Adıyaman'ın güneybatısındaki *Titrşte* ortaya çıkan buluntularda *Godin*'de 2500 yıl önce yapıldığı kanıtlandı. (M. İzday)

- *Çapa*, *karasaban* ve *tekerlek*, bu tarım araçları da tarımın ilk kez yapıldığı coğrafya olan Kürdistan'da bulunmuştur. Sabanın atası olan *karasaban* tohumların toprağa kapılmasına yardım edecek *çapa* ile birlikte uzun süre çiftçi atalarımızın en önemli aleti olmuştur. (İnsanın En Güzel Tarihi)

Günümüz uygarlığının temel üç ögesi olarak görülen şehircilik, yazı ve tekerleğin bulunuşu da *Aryen Patentli* ve *Altın Hilal* kökenli olduğu kimi belgelerden anlaşılmaktadır. Aşağı Mezopotamya ve Sümerlere buradan gittiğini ve oradan daha da geliştiği belirtmektedir. (Tori)

Modern anlamda yazının en ilkel biçimi Kürdistan'da keşfedilen *sikke* ile *ticari kayıt tutma sistemi* sayesinde başlamıştır. (M. İzady)

- Hiyeroglif yazısının dünyada ilk örneğine Mısır'dan 7000 yıl önce Kürdistan da *Urfa Göbekli Tepe*'de rastlanmıştır. (K. Şehmidt)

- İnsanlık tarihinde ilk kez Kürdistan'da yaban hayvanlarının evcilleştirmesi gerçekleştirmiştir. İnsanoğlu tarafından

evcilleştirilen ilk hayvanın *köpek* olduğu bilinmektedir. Bunun dışında *koyun, keçi, domuz, sığır* gibi hayvanların da Kürdistan'da evcilleştirdiğine dair çok miktarda kanıt bulunmaktadır. (Muhtelif Kaynaklar)

- Kürtataları Guttive Kasitler tarafından ilk kez evcilleştirilmiştir. İlk kez Gutiler atı, *bir çekme aracı* olarak kullanılmışlardır. Bundan hareketle tekerleğin de ilk kez bu halk tarafından keşfedildiği kanısı güçlenmektedir. Ayrıca *at* ilk kez Kasitler zamanında bir binek aracı olarak kullanılmıştır. (C. Bender)

- Evcilleştiren ilk koyun, keçi, köpek kalıntıları Kürdistan'daki üç önemli Arkeolojik merkez olan *Çayönü, Ganj, Dara ve Galat Çermo*'da bulunmuştur. (İzady)

- Hayvansal ürünlerden *peynir* ilk kez Mezopotamya'da ortaya çıktı ve oradan göçebe kavimlerin aracılığı ile Asya ve Avrupaya yayıldı. (Bilim Teknik dergisi, 2007, sayı.47)

- İlk kalıcı yerleşim yerleri, tarımsal köy yerleşimleri Kürdistan coğrafyasında oluşturulmuştur. Zagros eteklerindeki köy yerleşim yerleri dünyada ilk örnekler olarak kabul edilmektedir. (Muhtelif kaynaklar)

İlk tarımsal yerleşimlerdeki ev ve barınakların yapımında kullanılmak üzere *kerpiç*'in de ilk kez Kürdistan'da yapıldığı; saman vb. katkı maddeleriyle güçlendirme tekniğinin ilk bu topraklarda icad edildiği ve yine toprağın pişirilerek daha dayanıklı hale getirmesinin Kürt atalarından Kasitlerin buluşu olduğu belirtmektedir. (C. Bender)

Yapılan Arkeolojik araştırmalar sonucunda dünyanın ilk uygarlık ürünlerinin, yani insan eliyle yaratılan ilk araç gereçlerin, Zagroslarda *Demedend* bölgesinde keşfedildiğini belirtmektedir.

İlk kez bir yerleşim yerinin etrafına *sur çekme olayı* bu coğrafyada *Şengal* yöresinde *Magsaliya* da gerçekleşmiştir.

Kasitler zamanında yapılan *Kduru* adı verilen dikli taş kabartmalar ilk heykeltıraşlık örneği sayılmaktadır. (C. Bender)

- İlk kez Mitanniler *mühür*'ü icad edip resmi yazışmalarında kullanmışlardır. Mühür Mitannilerden Hititlere geçmiştir. (Muhtelif kaynaklar)

- *Nevale Çore* ve özellikle *Göbekli Tepe* de bulunan "T" biçimli dikili taşlar bu tarihi yine Kürdistan topraklarında binlerce yıl daha geriye götürmektedir.

- Urfa merkezinde bulunan ve *Urfa Heykeli* olarak adlandırılan doğal büyüklükteki bir insan heykeli, insanlık tarihinin en iyi korunagelmiş, en eski heykeli olarak tescil edilmiştir. (Klous Schmidt)

Petrolü ilk bulan Kasitlerdir. Ayrıca petrolü ilk kez asfalt benzeri şekilde bir madde elde etmede kulanmışlardır. (C. Bender)

Savaşta kullanılan *ceket*'in Hurri erkeklerine ait olduğu belirtilmektedir.

Dünyada ilk *rasathane* Kasitler zamanında Urfa'da yapılmıştır. (C. Bender)

Dünyada ilk *ağırlık ve uzunluk ölçü birimleri* Kasitler döneminde Babil'de ortaya çıkmıştır. (Arkeolog Maurice Meuleau)

Bilimsel alanda astronomi dışında, matematik ve geometrinin ilk prensiplerinin *tıp* alanındaki bir çok gelişmenin ör/ teşhis ve tedavi ikilemi ile fizyoterapinin temeli sayılan *masaj metodunun* da Kasitler döneminde bulunduğunu belirtmektedir. (Tori – C. Bender)

Tıbbi ameliyatların mezolitik ve neolitik dönemden beri yapıldığı tahmin ediliyor. Dünyada ilk ameliyat Kürdistan'da yapılmıştır. Van Dikkaya'da en eski ameliyat (kafatası beyin ameliyatı) kalıntısı bulunmuştur. (Bilim Teknik dergisi, 2008-sayı 486)

Dünyanın en uzun kanalı Urartular döneminde Van'da yapılmıştır. Van- Gürpınar arasındaki Şamran Kanalı bu gün varlığını korumakta olup 52 Km. uzunluğundadır.

- Dünyanın ilk karayolu şebekesi de Kürdistan'da Urartular döneminde MÖ 800 yıllarında yapılmıştır. (Prof. Veli Sevin)

Ticaretin ilk şekilendiğinde uygarlıkların ortaya ilk çıktığı Mezopotamya coğrafyasıdır. "Tel Halef" kültüründe ticaretin ilk örgütlenmesi Van ve Muş il sınırları içindeki "Tel Halef" kap parçaları Obisdyen (doğal cam) ticaretiyle ilgili sosyal bir örgütlenmenin varlığını kanıtlıyor. (Bilim Teknik, 2007- sayı 478)

- Ekonomi ve ticaretin başlangıcında bu coğrafyadadır. Henüz para yok, değiş-tokuş geçerli (İnsanın En Güzel Tarihi)

- Demirin eritilerek kullanılması ilk kez MÖ 1700'lü yıllarda Kürdistan'da gerçekleştirmiştir. Demirin silah, araba, zırh yapımındaki en iyi mamulleri de Urartulara aittir. (Eski Anadolu Tarihi, Ünsal Oskaya)

İnsanın gizlilik gereksinimi ve güvenlik için ilk kez *kilit* kullanılması ve bilinen ilk kilitlerin Mezopotamya (Verimli Hilal) ve Mısır'da olduğu bilinmektedir. (Bilim Teknik, 2007- sayı 470)

- Çayönü ve onu çevreleyen bölge dünyanın yaşayan en eski ve ilk endüstriyel yerleşim bölgesi olarak kabul edilmektedir. (İzady)

- Dünyada *cam takılmış ilk çömlek örneği* yaklaşık olarak MÖ 3500'lerde Çindekilerden 200. yıl önce Kürdistan'da *Ganj Dara* yakınlarındaki bir arkeolojik höyükte bulunmuştur. (Vadier Lavine İzayd)

Dünyada ilk dokumacılık faaliyetleri Kürdistan'da tesbit edilmiştir. İlk dokuma kumaş örneği kalıntılarına *Çayönü ve Qalat Çermo*'da rastlanmış ve MÖ 7000 yıllara tarihlendirmiştir. (Muhtelif Kaynaklar)

Dünyanın bilinen en eski tapınağı Kürdistan'da ortaya çıkarılmıştır. *Urfa Göbekli Tepe* yerleşimi dünyanın en eski tapınağı olarak kabul edilmektedir. (K. Schmidt)

- Ayrıca tarihte ilk peygamberlik çıkışı ve ilk putların kırılması hareketinin de Urfa'da *İbrahim Hareketi*'yle başladığı kabul edilmektedir. (Muhtelif Kaynaklar)

İnsan türünün sevgisini ve aşkını ifade etmek için çiçek kulanması, sevdiğine çiçek sunması ayrıca ölen sevgilisinin cenazesine çiçek götürülmesi Kürdistan'da Zagros eteklerinde gerçekleşmiştir. (Antropoloji sözlüğü).

- Arkeologlar kil tabletler üzerinde yapılmış ilk haritaların MÖ 2500 yıllarına ait olduğunu ve bugünkü Güney Kürdistan'ın sınırları dahilinde olan *Ga Sur Harabeleri*'nde bulunduğu; bu kil haritalarda Fırat Nehri ve kolları ile doğu-batı yönünde uzanın dağlar görüldüğü tesbit edilmiştir. Batı dünyana ait olarak bilinen en eski harita ise Kürdistan'dakinden 2000 yıl sonraya MÖ 500 yıllara ait İtalya'nın Lecce kentinde bulunmuştur. (Bilim Teknik 2007. sayı 470)

İlk Çağ ve Antik Çağ'da Kürtlerden Bahseden Kaynaklar

Medeniyetin beşiği olan Mezopotamya yöresinin kadim halklarından biri olan Kürtler hakkında bir çok eski tarihçi ve coğrafyacı binlerce yıl evvel yazdıkları kitaplarda bahsetmektedir. Bu kitaplarda ve eserlerde kürtlerin antik çağlardan bu yana yer aldığı- kurduğu bir çok beylik, krallık ve devletlerden bahsedilmekte özellikle Yunanlı ve Romalı tarihçiler Kürt tarihinin aydınlanmasına ışık tutmaktadırlar. Anadolu, Mezopotamya ve İran kaynakları Kürtlerden bahsetmektedir.

Dr. Asad Khailany'nın yaptığı araştırmalarda yüzyıllarca ve binlerce yıllık tarihi kaynaklar (yazı) Kürtleri şöyle kaydetmiştir:

Sümerler Kürtlere (MÖ 3000): Karda, Kurti (dağlı), Guti (sığırlı halk topluluğu), (MÖ 2000) Hurri (yüksek yerler memleketi)

Kassit: (Sümerli kentlere yerleşmiş ucuz iş gücü, yoksul emekçi gruplar)

Babiller (MÖ 1800): Garda ve Karda

Asurlar (Asurice): Qurti , Guti , Urartu (yüksek memleketli MÖ 900)

Grekler (Helence): Kardukh ve Gordukh, Kurdiene, Komagenes (yarı göçebe aşiretler diyarı MÖ 250)

Asurice ve Helence: Med (maden ülkesi halkı MÖ 500)

Ermeniler: Kortukh veya Gortai- Kh

Persler: Hurd veya Kurd

Süryaniler: Kardu - Kurdaye

İbraniler ve Keldaniler: Kurdaye

Aramaik ve Nesturiler: Kadu

Erken İslamlık dönemlerin Arap yazarları: Kurd, Beled Akrad (Kürt bölgesi)

Avrupalılar: (MS 700 yıldan itibaren) Kurd demişlerdir.

Selçuklular: Kürdistan (Selçuklu Sultanı Sancar)

Osmanlılar: Kürdistan

Milattan önceki tarihlerde Mezopotamya'da tarih sahnesine çıkmış birçok kavmin -araştırmacıların iddialarına göre- Kürt asıllı olduğu belirtmektedir. Bunlardan isimleri tarihte anılan topluluklar şunlardır:

Kurti, Guti: (MÖ 2300 ve öncesi)

Lulu, Lulubum: (MÖ 2500'ler)

Kusi, Kasit: (MÖ 1595)

Mitanni: (MÖ 1500 – 1250)

Nairiler: (MÖ 1200 – 900)

Urartular: (MÖ 900 – 600)

Medler: (MÖ 700 – 550)

Med- Pers: (MÖ 550- 330)

Bazı araştırmacılara göre etimolojik olarak Kürt szcgnn temelinde “*Kur*” kelimesi yatmakta olup Sümer kökenlidir. Smercede “*KUR*” dağ demektir. “*Tİ*” eki aidiyat ifade eder. Böylelikle “*KURTI*” kelimesi *dağın halkı* anlamına gelmektedir. Bu ismin geçmişi Mö 3000’lere kadar dayanmaktadır. Kürdistan coğrafyası bilindiği gibi dağlık bir bölgedir. O ağlarda insanlara coğrafyalarıyla veya yaşam tarzlarıyla bağlantılı adlar verilirdi. Kürtler işte bu dağlık coğrafyada binlerce yıldır yaşadığı için bu adı almış oldukları ileri sürülmektedir. Sümerce’deki “*KURTI*” adı, Greklerde (2200 yıl önce) *Kurdiene* (Kürt Memleketi) diye geçmiştir. Bir Sümer tabletinde *Kurtie* adı altında yer alan halkın veya Kardakların eski tabletlerde adı geçen Proto-Kürt kavimler olduklarına bilim adamlarının inançları var. G. R. Driver göre bu yre Van Gölü’nün güneyidir. Fakat bunlar *Kürt* kabilelerin sadece bir kısmını teşkil eder.

Asurlulardan kalan bir tablette bu gün “*Kurti*” veya “*Qurtie*” diye okunan bir kavim adına rastlanmıştır. G. R. Driver bu bölgenin Bitlis yöresini kapsayan ve Güneydoğu Anadolu bölgesini de içine alan bölge olabileceğini dşnmştir. Asur tabletlerinde Kürtler için “Dağların Cini / Efendisi” diye yazıyor.

“The name Kurd and its phlological connections” adlı yazısında Driver listesini yazıtlardan çıkardığı “Kurti, Karda, Karduk, Goord, Kord, Kardikes, Kyritii vb.” son ekleri farklı dillere göre değişse de hepsi ortak bir “Krd / Krt” gesi içeren tüm adların aynı kökten geldikleri ve etnik olarak ilişkili oldukları sonucuna varmıştır.

Mö 1000 yıllarında halen güçlü bir varlığı olan batı komşuları Luwiler Kürdistan bölgesi için “Köyler Memleketi” anlamına gelen “Gonde Wan” kelimesini kulanmışlardır. Krtedeki “Gund” kelimesi “köy” anlamında halen mevcuttur. Asurluların hakimiyet dönemlerinde “Nairi”, nehir halkı anlamında Nairiler kelimesi kullanılmıştır. Hata Dicle- Zap arası Nairi Federasyonu’nun kurulduğu bilinmektedir.

Urartu ve Hurri sözcükleri de Sümerce adlandırmalardır. Sümerler aşığı Mezopotamya'da yaşadıkları için üstündeki yüksek platolu Kürdistan'a hep yükselti ifade eden adlar vermişlerdir. Urartu yüksek topraklar, yüksek arazideki memleket, Hurri de yüksek memleketli halk anlamındadır.

“Komagenes” Helen kökenli bir adlandırmadır. Bugünkü Adıyaman merkezli bir Komagene krallığı yaklaşık MÖ 250-MS 100 yıllarında yaşamıştır. “Kom” halen “dam” anlamında yarı göçebe topluluklara ve yerleşim yerlerine verilen addır. “Gene” ise soy kabile aşiret anlamına gelmektedir. Komagene “yarı göçebe aşiretler diyarı” anlamına gelmektedir.

Ortaçağda Arap sultanlarının hakimiyeti dönemlerinde “Beled-Ekrat”, “Kürtler Bölgesi” sözcüğü kullanılmıştır. Farsça konuşan “Selçuklu Sultanları” “Kürtlerin Diyarı” anlamındaki “Kürdistan” sözcüğünü resmi anlamda ilk kullanan devlet sahipleri olmuşlardır. Daha sonraları Osmanlı sultanları özellikle Yavuz Sultan Selim’le birlikte Kürdistan hükümetleri, eyaletleri biçiminde içinde Kürdistan geçen bir dil kullanmışlardır.

1848-1867 Arazi Kanunnamesi’nde Kürdistan Eyaletleri resmen kurulmuştur. Meşrutiyet dönemlerinde Kürdistan Mebuslukları tesis edilmiştir. 1920’lerde Mustafa Kemal yaygın biçimde Kürt ve Kürdistan içeren talimatlar ve görüşler beyan etmiştir. Resmi inkarcılık daha çok isyanların bastırılmasından sonra yaygınlaştıran asimilasyon politikalarıyla geliştirilmiştir.

Kürt toplumunu tanımlamak yaşam şekli ve yerleri itibarıyla oldukça kolaydır. Dağlılık, köylülük, tarım ve hayvancılık Kürtlerle özdeşleşmiştir. Kentlilik Kürd’e uzak bir kavramken *köylülük* belki de tarihte ilk olarak Kürtlerin atalarının gerçekleştirdikleri en temel toplumsal olgudur.

Komagene’nin çok iyi açıkladığı yarı köy ve göçebelik Kürtlerin binlerce yıllık yerleşim ve hareket düzenidir. Kentleri ise daha çok işgalciler kurmuş ve doldurmuşlardır. Tabii bu demek değildir ki Kürtler kent kurmamış ve uygarlık sahibi

olmamıştır. “Urartu, Med, Mitanni” devletleri başta olmak üzere çok sayıda kent uygarlığının sahibi oldukları da bilinmektedir.

Ortaçağ'da yaygın kent ve eyalet hükümetleri uzun süreli olmadıkları için kentler daha çok işgalcilerin karargahları ve çevre toplumlarını oluşturmuştur. İlkçağlarda; Sümer, Asur, Arami, Pers ve Helen etkileri kent ve yazılı kültür eserlerine damgasını vururken Ortaçağ'da Farsça ve Arapça dil ve kültürlerinde iz bırakılmıştır. Bir çok aydın devlet adamı ve komutanlar bu komşu dil ve kültürde rol oynamışlardır. Kürtçe'nin çok eski bir kökeni ve kültürel temeli olmakla birlikte sınırlı ölçüde yazı dili olması ve devlet dili haline gelmemesi gelişme ve belge bırakmasını önlemiştir. Buna rağmen güçlü kültür yapısından kaynaklı dolaylı yollardan, yaşayan etnik varlığından ve tarihsel kalıntılardan günümüze kadar ulaşmıştır.

Greko-Roma Kaynakları

Heredot

MÖ 500 yıllarda yaşamış ve Historia adlı eserinde Pacht (Bohti) halkından bahsediyor.

Heredot tarihinde Helenler üzerinde en etkili kültür ve dilin Med kaynaklı olduğu çok açıkça görülmektedir. MÖ 900-400 yıllarına kadar Helenler Medlerin yoğun etkisini yaşamışlardır. Bir çok maddi ve manevi kültür ögesini bu dönemde Urartu-Med-Pers kaynaklarından almış ve kendi sentezleriyle zenginleştirmişlerdir. Kürtlerin ataları Hurrilerin (MÖ 2500-1500) yine Hurri kökenli Mitannilerin (MÖ1500-1250), Nairilerin (MÖ 1200-900), Urartuların (MÖ 900-600), Medlerin (MÖ 700-550) dönemlerinde aşiretler konfederasyonu

ve krallıklar halinde yaşadıkları tahmin edilmektedir. Bu dönemdeki Kürt toplumu hiyerarşik ve devlet geçişlidir. Kuvvetli bir ataerkilliği geliştirdikleri gözlemlenmektedir.

Ksenefon

Ünlü filozof ve tarihçi Atinalı Ksenefon MÖ 430-355 yıllarında yaşamış ve Anabasis (Sefer) adlı eserinde “Onbinlerin Dönüşü” esnasında Kürdistan’dan bahsetmekte; Kürtlerin kimsenin hakimiyetini kabul etmeyen özgür yaşadıklarını söylemektedir.

Strabo

Tarihçi ve coğrafyacı Strabo MS 100 yılında Geographika adlı eserinde, “Dicle Nehri’nin bulunduğu yerler Kürtlere aittir.” diyor.

Tarihçilerin kullandığı Kard, Kord, Gord, Kirti, Kurti, adları Kürt adıyla aynıdır. Corduaie, Gorduene, Gordyene, Karduchi, Cordueni gibi adlar ise Kürdistan adıyla aynıdır.

Marco Polo

Orta çağın en büyük gezginlerinden olan Polo’nun yolculuğunu anlattığı kitabı yüzyıllar boyu Avrupalıları aydınlatmıştır.

Marco Polo, Çin’e giderken Musul’da Kürtlerle tanışmış. Kürt ve Kürtlerle ilgili bir çok bilgiye kitabında yer vermiştir. 1272’de Musul Krallığı adlı bölümünde, “Musul’un dağlık bölgelerinde Kürtler adında bir kavim vardır. Bazıları Hristiyan olup Jacobit ve Nasturi mezhebine mensuplar ve diğerleri de Muhammedandır.” der. Bu eyalete yakın Muş ve Mardin’de Kürtlerin çok kaliteli pamuk ipliği ürettiklerini de yazmış. Ayrıca Persia’nın çok büyük bir ülke olduğunu ve içinde sekiz krallık barındığını ve bunlardan birinin de “Kürdistan” olduğunu belirtmektedir.

5. BÖLÜM

ZERDÜŞT

Zerdüşt İnancın Tarihçesi

Zerdüştün yaşamı hakkında farklı bir çok anlatım söz konusudur. Bazı kaynaklarda Zerdüşt inancının MÖ 3000’li yıllarda ortaya çıktığı ilk peygamberinin Mahabat, ikincisinin MÖ 2040’larda yaşadığı düşünülen Uşenk ve üçüncü peygamberin inancı sistematize eden ve inanca adını veren MÖ 660 yıllarında yaşadığı düşünülen Zerdüşt olduğu belirtilir.

“Zerdüşt’ün, MÖ 1000 ve 500’lü yıllarda yaşadığı düşünülmektedir. Zagros dağlarının eteklerinde tarım ve hayvancılıkla (Neolitik Devrim’den beri MÖ 12 000, hatta dördüncü buzul dönemin kalkış tarihi olan 20.000’lerden beri şekillenen kültür) geçinen bir kültürel ortamda Sümer uygarlığının (MÖ 3000 sonrası) mitolojik dinsel hegomenyasına karşı kutsallıktan ziyade seküler dünyavevi ahlaki devrime -Zerdüşt adına izafeten- Zerdüştizm denilse de çok daha eski köklere sahip olduğu bilinmektedir.” (A. Öcalan)

Aydınlık ve Karanlık

Takriban MÖ 3000-1500’lü yıllarda Sümer mitolojisi yerleşmeye, doğu ve batıya doğru yayılmaya başlar. Yerel inançlarla

resmi mitoloji birleştirerek yerelleştirilir. Semitik kabilelerde Hz. İbrahim ile beraber çok tanrılı sistemden tek tanrılı dine geçişin adımları atılır. Aryen kabilelerde de Ahura-Mazda inancı gelişir. Hz. İbrahim çok tanrılı sistemden tek tanrılı dine geçişi ifade etse de vb. Sümer-Babil mitolojilerinin hemen hemen aynıdır. Asıl geçiş Zerdüştlükle yaşanır. Aryen kabilelerin Ahura-Mazda inancını ağkoşularıyla sentezleyerek çok tanrıcılıktan tek tanrılı dine geçişte Zerdüştlük İbrahimi dinleri daha fazla etkilemiştir. İbrahimi dinlerde yer alan melekler, mucizevi doğum, sırat köprüsü, cennet-cehennem, iyilik-kötülük terazisi, gök katları vb. bir çok konu kaynağını Zerdüşlük'ten alır.

Zerdüştlük, her ne kadar ikili, dualist bir din olarak kabul edilse de, tek tanrılı bir din olarak değerlendirenler de vardır. Kötülüğü, karanlığı, maddeyi simgeleyen Angra Mainyu (Ehirman) ile iyiliği aydınlığı ruhu simgeleyen Spenta Mainyu (Hürmüz) Ahura-Mazda tarafından yaratıldıklarından bu ikiz ruhlar *aydınlık ve karanlık* birbirlerinden bağımsız var olamazlar. Ahura-Mazda'nın birliğinde buluşurlar ve tek bir kaynaktan çıkmışlardır.

İyilik ve Kötülüğün atışması

Binlerce yıl resmi mitolojinin ideolojik etkisiyle kul'laştırılan halkları, insan iradesini yok sayan kölecı sisteme karşı, insanın özgür iradesini ortaya koyması, Zerdüşt'ün en büyük ve en önemli yeniliğidir. Semitik tanrılara yönelik "*Söyle, sen kimsin?*" demesi zihni bir kopuştur. Kölecı uygarlık devletinin zor, tahaküm araç ve aygıtlarının sorgulanmasıdır. Tanrılarla maskelenen baskı sümürü sisteminin açığa çıkarılmasıdır. İradesi binlerce yıl kırılmış olan insanı iradeli kılmaktır. Zerdüşt öğretisinde kötülükle iyilik arasında amansız bir savaş vardır. İnsan bu savaşa katılmada yerini belirlemede özgürdür. Bu insanın özgür iradesiyle yolunu belirlemesinin önünün açılmasıdır. Kölecı, tekeli uygarlığın

düşünsel ve maddi olarak sömürerek kullandığı -kullandırarak yazgısını belirlediği- düşünce yapısına, kaderciliğe büyük bir darbedir.

Zerdüşt figürü

Düşünce ve Eylem Birliği

Zerdüşt öğretisi üç temel buyruk üzerinde yoğunlaşır. İyi düşünceler, iyi sözler, iyi eylemleri; iyi düşünce iyi sözü; iyi söz iyi eylemi doğurur; iyi eylemler de iyi düşüncelere sebep olur. Diyalektik bir bağ vardır. Düşünce eylemden eylem düşünceden ayrılmaz. Bunun için salt iyi düşünceler iyi hisler yeterli değildir. Karanlıkla aydınlık, iyilikle kötülük arasında amansız savaş sürerken insan nerede yer alacağını seçmekte özgürdür. Ama iyilik yanında yer alınca iyilik için bir nevi savaşmak zorundadır. Kurtuluşa insan kendi çabasıyla ulaşacaktır. Bundan dolayı iyi hisler iyi duygular yalnız başına yetmez iyi şeyler yaparak adaletsizliğe karşı savaşarak iyinin yanında olunabilir. Bunun için Zerdüşt öğretide düşünceyle eylem kopmaz bağlarla bir birine bağlıdır.

Zerdüştlüğün ahlaki devriminin meyvesi Med Konfederasyonu'dur. Medler siyasal olarak gelişmeden önce ideolojik olarak Zerdüşt Peygamber tarafından dönüşüme tabi tutulmuşlardır. Aslında Zerdüştlük uygarlık merkezlerine karşı direnen Aryen kabilelerin yerleşen mitolojilerinin inançlarının bir sentezidir. Reforme edilmesidir. Uygarlık merkezlerine yönelik anti uygarlık mücadelesinde etnik ve sınıfsal ideoloji ön plandadır. Geleneğin zihni ahlaki ve güçlü iradesi Zerdüştlükle formüle edilirken Hurri-Mitanni'lerden Urartulara kadar maddi olarak direniş Devrimci Kawa ile sembolleştirilir. **Zerdüştlük** ve **Kawa** iki güçlü gelenektir. Aryen halkları için biri, zihni ahlaki yönü, diğeri demiri kullanan halkların pratik politik direnişin ifadesidir.

Zerdüşt, “Düşünün!” der

Sümerlerde başlayan *Antik Çağ Köleciliği*'yle insanlığın Neolitik Devrim'le yarattığı değerler belleklerden silinmeye çalışılmıştı. Ancak yerel etnik yapılar anti uygarlık mücadelelerinde Neolitik Devrim'in değerlerini korumaya çalışırlar. Zerdüşt öğretisinin temeli olan üç buyruktan birincisi, *iyi düşünceler* derken Zerdüşt: “Düşünün!” demektedir. Bu köleci uygarlığın zihinleri körleştirmesine, köleci uygarlık merkezlerinde yozlaştırılan, kullanılarak köleleştirilen insana, baskı altındaki yerel sınıfsal yapılara seslenmesidir. Düşünce, iyi hislere iyi düşüncelere bir davettir. Neolitik Devrim ile binlerce yıl önce yaratılmış olan değerler unutulmuş insanın insana tahakümünü, baskısını, artık ürüne el konulmasını, hırsızlığı, sınırsız şidet ve baskıyı, yalanı, adaletsizliği doğal gören; “kadın”ı köleleştirip toplumsal yaşamdan, üretimden kopararak eve kapatan, doğayı nesneleştiren, kültürel ahlaki şekillenişe karşı Zerdüştün “iyi düşünce”leri, düşünceye bir çağrıdır. Çünkü düşünen insan sorgulayacaktır. Sorgulama bir arayıştır. Arayış

sorgulama köleci uygarlığın maskelenmiş gerçekliğinin açığa çıkmasını sağlayacaktır. İnsan doğasına aykırı olan uygarlık yaratmaları bilince çıkarılarak karşıtı olan iyi düşüncelere ulaşacaktır.

Dişi ve Erkek Öğeler Eşittir (Kadın ve Erkek Eşitliği)

Zerdüştlük ahlaki bir devrimdir. Neolitik Devrim’le doğal toplumda yaratılan değerlerin yeniden toplumla buluşturulmasıdır. Köleci devletli toplumda eve kapatılan kadının yeniden toplumsal yaşama katılmasıdır. Her ne kadar uygarlık merkezlerinde uzakta yaşayan kabile ve aşiretlerde kadın erkekle eşitliğe yakın bir düzeyde yaşıyorsa da köleci uygarlığın hükümünün olduğu alanlarda kadın köleleştirmiştir.

Bu mitolojilerde karşılığını ilkin Sümer’de İnanna’nın uygarlık yaratımlarının sembolü olan “M”lerinin Enki tarafından çalınmasında, Babil’in Enuma Eliş mitosunda, her şeyin yaratıcısı Ana Tanrıça Tihament’in tanrı Marduk tarafından tahtından indirip yok edilmesinde bulur.

Zerdüştlük’te ise ne Sümer mitolojisindeki anlatım gibi kesin bir yenilgi ne de İbrahimi dinlerde olduğu gibi kadın erkeğin kaburga kemiğinden bir eklenti olarak yaratılmasıdır. Zerdüştlükte dişi ve erkek öğeler eşit yaratılmıştır. Birbirine dost, arkadaş olsunlar diye yaratılmışlardır. Bunun için öğretide kadın erkek eşitliği en yakındır.

Peygamber, Filozof Direnişçi

Zerdüş’tün felsefi yönünü aydınlıkta karanlık, iyilikle kötülük arasındaki mücadele zıtların birliği ve karşıtlığı şeklindeki diyalektik yaklaşımı ve ahlakçılığı oluşturur. Öğretide yer alan özgür ifadeye bağlı olarak özgür düşünce Batı felsefe ve düşünce

sisteminin temelini oluşturmaktadır. *Bu geçiş Grekler tarafından gerçekleştirilecektir.* Zerdüşt'ün etkilerini ilk çağ filozoflarının bir çoğunda görmek mümkündür. Zerdüştlük felsefesinin yönünü oluşturan ahlakçılık da köleci merkezi uygarlığın yozlaştırıp kendine yabancılaştırdığı karşıtına dönen topluma, insana yeni ahlaki kriterlere yalan söylememek, üretmek, çalışmak, dayanışma vb. donatımlarla ölçü kazandırmasında ifadesini bulur.

Zerdüşt ne salt bir peygamber ne bir filozof ne de direnişçidir. Hepsinin bir bileşkesi olan köleci uygarlık merkezlerine ve ideolojik kimliği mitolojik hegemonyasına karşı doğal toplumun ahlaki devriminin ifradesi olan bir geleneğin parçası, uygarlık alanlarına yönelik direnişin öğretisi altında yürütülmesidir. Zerdüştlük, Zagros dağ kökenli ziraat ve hayvancılık toplumunun ahlaki ve politik yarı felsefe yarı din ağırlıklı öğretisidir. Zerdüşt kendisinin yazdığı Gothalar'dan Spitama adındaki bir Med kabilesine mensup olduğu babasının adı Porşev, annesinin adı ise Dexo olduğunu öğreniyoruz.

Sonuç olarak Zerdüşt öğretisinin Kürt direniş tarihinde bir sembol olarak işlev görmesi sadece Med dönemi öncesi ve Med çıkışıyla sınırlı bir durum değildir. Daha sonraki tarih kesitlerinde de İslam feodaliziminden kapitalist sistemin inkarcı ve tahribatçı yansımalarına kadar pek çok dış baskıya karşı bir kültür direnişçiliği biçiminde Kürt tarihindeki yerini almıştır. Nitekim A. Öcalan da bu noktaya önemle dikkat çekerek Zerdüştlük'ün "*Kürt Kültür Direnişçiliği*" olduğunu, İslam fetihlerine karşı Kürd varlığını korumanın en güçlü aracı olduğunu belirtmiştir. Zerdüştlük kalıntıları olan "Ezidi Kürtleri"nin temel figür olarak yer aldığı ünlü "Derveşe Evdi" destanın özünde Kürtlerin Arap aşiretleri şahsında İslam kültürüne karşı direniş ve çatışmaların destanı olduğuna da ayrıca önem vurgusu yapmıştır.

Zerdüşt öğretisinin özgürlükçü ahlaki ve insan iradesine büyük önem veren damarlarından beslenen *kültür direnişçiliği*

günümüzde halen varlığını devam ettirmekte, *Kürt Özgürlük Haraketi* şahsında çağdaş, devrimci demokratik değerleri sahiplenme mücadelesi yapılmaktadır. Zerdüştlük'ün Aryen-Kürt direniş kültüründe bir sembol olduğu tezini de doğrular niteliktedir.

Okuma Parçası

Kont de Volney (1757-1820) *Yıkıntılar (Les Ruines)* adlı ünlü yapıtında din adamlarını çatıştıırken bir Zerdüştlük din adamına şunları söyletmektedir:

“Ey Yahudilerle onların çocukları olan Hiristiyanlar, Musa'nın sandığımız kitap Musadan altı yüz yıl sonra yazılmıştır. Bunu yirmi gerçek belgeye dayanarak kanıtlayabiliriz. Kitapta Musa'ya yakıştırılan düşüncelerin hiç birini Musa bilmezdi. O kitap kaleme alanlar ki, bu kaleme alınsın bir büyük papazla bir kralın anlaşması sonunda yapıldığı su götürmez bir gerçektir. Ruhun ölümsüzlüğünü ölümden sonraki yaşayışı cennet ve cehennemi insanların çektiği acılarının en büyük nedeni olan kötülüğün baş kaldırmasını bizim peygamberimiz Zerdüşten öğrenmiştir. Hem de bu düşünceler ilk krallarınızın yaşadığı yüz yıldan sonra sizin yazılarınızda görülür. Zerdüştlük o yazılardan yüz yıllar önce bütünü bunları söylemiştir. Babil ve Ninova kralları tarafından yenilen atalarınızın kralımız Serhos tarafından kurtarıldığını ne çabuk unutunuz. Atalarınız o zamanlar bizi örnek edinmişler, bizden ders almışlardır. Kudüşe yeni düşüncelerle döndüler. Siz gücünüzü yeniden yüceltecek bir kral bekliyordunuz biz ise, onarıcı ve kurtarıcı bir evrensel iyilik tanrısının geleceğini müjdeliyorduk. İşte Hiristiyanlığı bu iki düşüncenin birleşmesinden yarattınız.

Zerdüştlük yolunu şaşırmış çocuklarından başka hiçbir şey değilsiniz siz??

YARARLANAN KAYNAKLAR

1. Sümer Rahip Devletinden Demokratik Cumhuriyete - A.Öcalan
2. Bir Halkı Savunmak - A. Öcalan
3. Yüzyılın Gerçeği ve Mirası Eski Çağ - Server Tenelli
4. Kürtler - Mehradot - R. İzady
5. Kürtler ve Kürdistan- Kemal Burkay
6. Sümerler- Samuel Nuah Kremer
7. Nuh Tufanı Efsanesi- Muazzez İlmiye Çığ
8. Kendini Yaratan İnsan - Gordon Childe
9. Düşünce Tarihi- Orhan Hençerlioğlu
10. Düşünce Tarihi I. - Avşar Timoçin
11. Uygarlık (Maskeli Tanrılar ve Örtük Krallar Çağı) - A. Öcalan
12. Kapitalist Uygarlık (Maskesiz Tanrılar ve Çıplak Krallar Çağı) - A. Öcalan
13. Siyasal Düşünceler Tarihi- Aleaddin Şenel
14. Tarihte Neler Oldu- Gordo Childe
15. İnsanlık Tarihi- Aleaddin Şenel
16. Uygarlık Doğuşunda Kültür ve Kürtler- M. Sait Yıldırım
17. Kürdistan Tarihi- Etem Xemgin
18. Kürtlerin Kökeni – Urartular- Torî
19. Kürtlerin Din Kültür Tarihi- Torî
20. Zerdüş Böyle Buyurdu- Nietzsche
21. Herodot Tarihi- Azra Erhat (çeviren)
22. Kürtlerin İlk Çağ Tarihi- Torî
23. Kürtler (Sosyoloji ve Tarihi İncelemeler)- Bezil Niktin
24. Kitabı Mukaddes (Tevrat)
25. İlk Çağda Ön Asya Merkezlerinde Eğitim- Nazmiye Mutlu Oy
26. İlk Çağlarda Türkler, Kürtler, İranlılar- Prof. Egon Van EICKSTEDT
27. Özgürlük Sosyolojisi- A. Öcalan
28. Dünya Tarihi- William H. Mcneill
29. Halkların Dünya Tarihi- Chris Harman
30. Doğanın İnsanlaşması- Serol Teben
31. Tarih Boyunca Kent- Levis Mumford

"Afrika'dan 70 bin yıl önce yola çıkıp dünyaya yayılan insanlık uzun ve zorlu bir tarihi serüven yaşayarak kendini bu günlere getirmiştir. Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik toplumların kültürel yaratım ve birikimlerin insan toplumlaşmasında ortaya çıkardığı kuruluş ve gelişmelere dayalı ilk sınıflı devletin Sümerler olduğu biliniyor. Yaklaşık 6 bin yıllık devletli uygarlık tarihinin yaratılmasına zemin ve temel olan coğrafyanın "Bereketli Hilal", etnisitenin "Aryen Dil-Kültür Grubu" olduğu anlaşmıştır. Cennetle özdeşleşen coğrafyanın "Ana" olduğu fikri teslim edilmeden günümüz Batılı ya da Doğulu bakış açısındaki yanlışlıklar da düzeltilemez."

www.wesanenlis.com

